

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra středoevropských studií

Filologie - Slovanské literatury

Disertační práce

*„Slovenská otázka“
v ranej tvorbe Alexandra Matuška*

The “Slovak Question” in Early Alexander Matuška’s Works

Doc. PhDr. Michal Stehlík, PhD.

2016

Mgr. Magdalena Bystrzak

Doc. PhDr. Rudolfovi Chmelovi, DrSc. ďakujem za podporu v rámci celého štúdia na FF UK v Prahe, Mgr. Radoslavovi Passiovi, PhD., PhDr. Vlaste Jaksicsovej, PhD. a PhDr. Vladimírovi Petříkovi, CSc. za podnetné pripomienky a pohotovosť diskutovať o úskaliach medzivojnového Československa. Vďaka patrí aj pracovníkom Literárneho archívu a Národného biografického ústavu SNK v Martine, obzvlášť Doc. PhDr. Augustínovi Maťovčíkovi, DrSc., za milé prijatie a bleskové sprístupnenie študijných materiálov. Historickému ústavu SAV v Bratislave ďakujem za poskytnutie štipendia, ktoré bolo mimoriadne prínosné. Zamestnancom Univerzitnej knižnice v Bratislave ďakujem za dobre odvedenú prácu. Školiteľovi, Doc. PhDr. Michalovi Stehlíkovi, PhD., ďakujem za trpezlivosť a vedenie tejto práce. Skvelá korektorská práca Mgr. Martina Kolečáka mi napokon umožnila neustále zlepšovať písomný prejav v slovenčine. Za každodennú podporu a výdrž v poslednom rade ďakujem Martinovi a dcére Hanke.

.....
Mgr. Magdalena Bystrzak

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citoval/a všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 28. 7. 2016

.....
Mgr. Magdalena Bystrzak

Kľúčové slová: Alexander Matuška, slovenská otázka, Prvá Československá republika, modernizácia, národ, F. X. Šalda, tridsiate roky 20. storočia

Key words: Alexander Matuška, Slovak question, First Czechoslovak republic, modernization, nation, F. X. Šalda, the 1930s

ABSTRAKT

Predkladaná dizertačná práca sa venuje „slovenskej otázke“ v ranej tvorbe Alexandra Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia. Autorka má na zreteli, že Matuškov postoje sa utvárali prostredníctvom kontaktov s českým intelektuálnym prostredím v období štúdií na Karlovej Univerzite v Prahe (1928-1934). Vychádza pritom z premisy, že raná Matuškov tvorba sa sústreďuje predovšetkým na kultúrne rozmery „slovenskej otázky“.

V prvej časti práce autorka sleduje debaty na stránkach reprezentatívnych dobových kultúrnych časopisov o kultúrnych aspektoch „slovenskej otázky“ a pokúša sa poukázať, že ich cieľom bola nielen národná emancipácia, ale aj modernizácia slovenskej spoločnosti. Raná Matuškov tvorba je interpretovaná ako súčasť tejto snahy.

Druhá a tretia časť dizertačnej práce sú venované tým aspektom ranej Matuškov tvorby, ktoré autorka súhrnne identifikuje ako kritikov pohľad na otázku modernizácie slovenskej spoločnosti. Druhá časť pojednáva o kritikovej konfrontácii s minulosťou a odmietaní romantickej paradigmy slovenskej kultúry. Tretia časť sa týka otázky českých východísk kritikovej tvorby. A. Matuška identifikuje romantické prvky v konzervatívnom, národne orientovanom prostredí a rovnako v symbolickom význame osobností, ktoré v národnom povedomí získali trvalé nemenné, a preto netvorivé postavenie. Ide predovšetkým o Jozefa Miloslava Hurbana a Svetozára Hurbana Vajanského. Cestou k modernizácii slovenského kultúrneho povedomia je europeizácia domácich pomerov cez podnety prameniace z českého intelektuálneho prostredia. Ťažiskom tretej kapitoly dizertačnej práce je preto komparácia otvoreného modelu národnej kultúry predloženého F. X. Šaldom s Matuškovým pokrokovým konceptom slovenskosti.

Matuškov gesto je priamou reakciou na súdobé kultúrne dianie. Kritik totiž odmieta tie javy, ktoré v danom momente brzdia kultúrny vývin slovenskej spoločnosti. Vo štvrtej časti sa preto autorka sústreďuje na Matuškov polemiky s plagiátorstvom a zdôrazňuje kritikove postoje voči súdobým kultúrnym javom, ktoré korešpondovali s postojmi lavicovej kritiky tých čias.

ABSTRACT

The presented thesis deals with the issue of the “Slovak question” in early Alexander Matuška’s works of 1930s. The author has in mind that A. Matuška’s attitude towards the Slovak question was shaped by his contacts with the Czech intellectual elite during his studies at the Charles University in Prague (1928-1934). She comes out of an assumption that the “Slovak question” has mainly a cultural character in early A. Matuška’s works.

In the first part of the thesis, the author tries to show the character of the discourse on the “Slovak question” in 1930s. By researching debates on the “Slovak question” in representative cultural journals of the time, the author tries to point out that the “Slovak question” debate was not only about the emancipation of a the Slovak nation, but also about the modernization of the Slovak society. A. Matuška’s early works are interpreted as a part of this effort.

Both the second and the third parts are devoted to those aspects of A. Matuška’s early works that the author considers as the critic’s proposals for the modernization of the Slovak society. The second part is focused on his rejection of the romantic paradigm of the Slovak culture and on the A. Matuška’s refusal of the then views on the past. The third part examines the Czech influence on A. Matuška’s early essays. A. Matuška identifies a romantic paradigm in the Slovak Conservative nationalistic environment, as well as the symbolic significance of Jozef Miloslav Hurban and Svetozár Hurban Vajanský, whose activities gained them a permanent, unchanging, and therefore rigid status in the national consciousness. From A. Matuška’s point of view, the way to modernize Slovak cultural identity is to „Europeanize” Slovak mentality through the influence of the Czech intellectual environment. In the third part, therefore, the author compares the concept of culture (presented by F.X. Šalda, a Czech literary critic) and A. Matuška’s progressive concept of Slovak identity.

A. Matuška’s position is a direct response to cultural events of that time. As a matter of fact, the critic rejects those cultural phenomena which hindered the Slovak cultural development during 1930s. That’s why, in the fourth part, the author concentrates on A. Matuška’s polemics against plagiarism and emphasises critic’s attitudes to cultural phenomena of that time. Matuška’s juvenile critical gesture is interpreted as a part of the Left discourse structure.

OBSAH

Na úvod.....	8
Prvá časť: Kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ v tridsiatych rokoch 20. storočia.....	12
1.1 Na okraj „slovenskej otázky“	12
1.2 Pokrok, tradícia, periféria. Mnohohlas „slovenskej otázky“	17
1.2.1 Dajme sa dokopy! V mene národnej jednoty.....	25
1.2.2 Zliezť do dolín, na roviny! Slovo o kultúrnej izolácii.....	36
1.2.3 Peroutkovčina. Príspevok k „slovenskej otázke“ v <i>Prítomnosti</i>	43
1.2.4 Mládež naša, tys' držiteľkou rána! Generačné spory.....	58
1.3 „Slovenská otázka“ podľa Alexandra Matuška. Pracovná hypotéza a ďalšie východiská.....	69
Druhá časť: spory o minulosť.....	73
2.1 Romantická tvár Slovenska.....	73
2.2 Slovenská ideológia par excellence. Hlas proti Hurbanovi.....	84
2.3 Apoteóza zápecia. Kampaň proti Vajanskému.....	90
2.4 Bilancia. Alexander Matuška v spore o slovenský romantizmus.....	100
Tretia časť: spory o zajtrajšok.....	102
3.1 Príťažlivosť charizmy: F. X. Šalda – Alexander Matuška.....	102
3.2 Spoločná intencia, odlišná stratégia.....	111
3.2.1 Národ.....	114
3.2.2 Tradícia.....	120
3.2.3 Kultúra.....	124
3.3 Spor o kultúrny model. Prípady Alexander Matuška.....	128
Štvrtá časť: spory o súčasnosť.....	131
4.1 Hoj, zem afér! K priestoru kultúry v tridsiatych rokoch 20. storočia.....	131
4.2 Vpád malomeštiakov do literatúry. K polemike A. Matuška – J. E. Bor.....	141
Na záver.....	150
Zoznam použitej literatúry.....	153
Archívne pramene.....	153
Publikované pramene.....	153
Odborná literatúra.....	157
Príloha: Vybrané udalosti slovenského kultúrneho života v rokoch 1930 – 1938.....	162

Na úvod

Alexander Matuška, napriek svojmu nespornému významu pre slovenskú literárnu kritiku, literárnu vedu, esejistiku a kultúru vôbec, je ako autor nejednoznačný. Pri uvažovaní o jeho uzavretom celoživotnom diele sa ponúka viacero otázok a možných interpretačných postupov. Myslím tým ucelenú komparáciu Matuškov a F. X. Šaldovej literárnokritickej metódy, objektívne a nezaujaté hodnotenie politickej angažovanosti v rámci celej intelektuálnej dráhy alebo Matuškov tvorivý vzťah k európskej moderne či k umeleckej slovenskej a českej avantgarde. V rámci týchto problémových okruhov identifikujem viacero aspektov Matuškov tvorivej aktivity, avšak na ich pozadí figuruje nepretržitá snaha o modernizáciu slovenskej spoločnosti, hľadanie európskych rozmerov slovenskej kultúry a pokus o nové stanovenie jej intelektuálnych hraníc.

Predložená práca „*Slovenská otázka*“ v ranej tvorbe Alexandra Matušku je zložená zo štyroch základných častí rozdelených na kapitoly. Primárnym cieľom dizertačnej práce je uchopenie vzťahu medzi polemikami Alexandra Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia a vybranými dobovými diskusiami o kultúrnych aspektoch tzv. „slovenskej otázky“. Materiálovým východiskom výskumu je vybraná tlač a dobové pramene, ktoré v kontexte sledovania kultúrneho rozmeru „slovenskej otázky“ v tridsiatych rokoch 20. storočia považujem za reprezentatívne. V prvom rade tým myslím kultúrno-spoločenské a literárne časopisy, ktoré v tridsiatych rokoch 20. storočia zohrávali úlohu platformy svetonázorových stretov a predstavovali dobovo najsilnejšie mienkotvorné médium (*Přítomnost*, *Slovenské pohľady*, *Elán*, *DAV*, *Pero*, *Nový svet*, *LUK*, *Postup*, *Prameň*, *Slovenské smery umelecké a kritické*, *Mladé Slovensko*, *Politika* a pod).

V prvej časti *Kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ v tridsiatych rokoch 20. storočia* vychádzam z premisy, že kultúrny rozmer tzv. „slovenskej otázky“ určovali tri základné konštanty: emancipačné gesto Slovákov v rámci prvej Československej republiky, konflikt medzi „pokrokárstvom“ a „konzervativizmom“, ktorý nastolil variabilitu vo vnímaní funkcií a obsahu národnej kultúry, a napokon zápas s kultúrnou zaostalosťou, ktorý sprevádzal pokus vyrovnať krok s európskym kultúrnym dianím. Kapitola predkladá rekonštrukciu vybraných sporov o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“, v ktorých sa okrem A. Matušku v tridsiatych rokoch

20. storočia zúčastnili viacerí aktéri slovenského a českého kultúrneho diania (T. J. Gašpar, A. Žarnov, K. Čapek, J. Smrek, M. Chorváth, F. Peroutka, J. Šujan a pod.). Sondovanie dialogickosti priestoru kultúry v tridsiatych rokoch 20. storočia je napokon nápomocné pri upresňovaní pozície A. Matušku v širšej diskurzívnej štruktúre – kritik podáva síce vlastnú koncepciu slovenskej kultúry, ale recepcia jeho postojov v tridsiatych rokoch 20. storočia sa odvíja od vonkajších okolností a špecifik slovenského a českého kultúrneho prostredia. Na základe takto uchopenej problematiky sa pokúšam ozrejmiť, že Matuškov postoj v diskurze o kultúrnych aspektoch „slovenskej otázky“ z tridsiatych rokov 20. storočia je situačne podmienená, pričom jeho kritické gesto je prepojené s otázkami, ktoré nastolila kultúrno-spoločenská a literárna publicistika tých čias.

To isté platí pri pohľade na kritikovu konfrontáciu s romantickou paradigmou slovenskej kultúry, ktorú analyzujem v kapitole *Spory o minulosť*. Matuškov postoj k „slovenskej otázke“ vnímam nielen ako progresívny a antitradicionalistický, ale aj antiromantický. A. Matuška nachádza zdroje zatvoreného modelu národnej kultúry v ideologickom manipulovaní s dedičstvom 19. storočia, obzvlášť s dedičstvom slovenského romantizmu v národne orientovaných kruhoch slovenskej kultúrnej elity. V kapitole sa zameriavam na Matuškov postoj k J. M. Hurbanovi a S. H. Vajanskému, ktorý kritik predložil v študentskej práci *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti (1934)* a monografii *Vajanský prozaik (1946)* napísanej koncom tridsiatych rokov. Jednotlivé texty analyzujem v širších dobových súvislostiach – na pozadí pokusov situovať romantizmus v ovzduší tridsiatych rokov 20. storočia (M. Chorváth) a postojov niektorých osobností, s ktorými sa A. Matuška na pôde pražskej Filozofickej fakulty UK stýkal (A. Pražák), ako aj v kontexte dobovo zaujímavých literárnohistorických diskusií (spor o rehabilitáciu S. H. Vajanského). Ťažisko kapitoly spočíva pritom v dôraze na Matuškov vnímanie J. M. Hurbana ako tvorcu a S. H. Vajanského ako nositeľa zatvoreného modelu národnej kultúry.

Tretiu kapitolu *Spory o zajtrajšok* je možné vnímať ako tematický protiklad predošlých zistení. A. Matuška sa v zhode s niektorými názormi českého kritika F. X. Šaldy pokúša domestikovať koncepciu otvoreného modelu národnej kultúry. Ťažiskom kapitoly je stručná komparácia kultúrnej koncepcie predloženej F. X. Šaldom so stanoviskom, ktoré v posudzovaní slovenského kultúrneho prostredia zastával v tridsiatych rokoch 20. storočia A. Matuška. Materiálový

výskum prekračuje pritom doterajší časový rámec – zahŕňa vybrané úvahy F. X. Šaldu, ktoré český kritik publikoval v priebehu takmer polstoročnej aktivity, t. j. v rokoch 1892 – 1937. Fascinácia kritickým dielom F. X. Šaldu a príťažlivosť kritikovej charizmy v slovenskom kultúrnom prostredí v mnohom vysvetľujú utváranie Matuškových názorov na kultúrny rozmer „slovenskej otázky“. Matuškovu juvenilnú kritickú gestu je však prepojené s dobovým diskurzom ľavicovej kritiky, a preto mojím cieľom nie je hľadať násilne analógie, ale zdôrazniť miesta, v ktorých sa kultúrne koncepcie oboch kritikov prelínajú.

Posledná štvrtá kapitola *Spory o súčasnosť* je venovaná Matuškovkej polemike s J. E. Borom – jednak v kontexte viacerých afér v priestore kultúry v tridsiatych rokoch 20. storočia, a taktiež v súvislosti s ľavicovou kritikou namierenou proti literárnej skupine Postup, ktorej aktívnym členom bol J. E. Bor. Pri príležitosti polemiky s J. E. Borom reaguje A. Matuška na súdobú kondíciu kultúry a slovenské kultúrne prostredie hodnotí ako familiárne. Kapitola konkretizuje niektoré Matuškovy východiská (ideologické, generačné a situačné) v kontexte sporov o podobu kultúry v tridsiatych rokoch 20. storočia.

Integrálnou súčasťou dizertačnej práce je príloha *Vybrané udalosti slovenského kultúrneho života v rokoch 1930 – 1938*, ktorá dodatočne umiestňuje ranú Matuškovu tvorbu v súradniciach doby. Príloha napokon chronologicky systematizuje vybrané poznatky literárnohistorického materiálového výskumu, ktorý je konštitutívnym východiskom prístupu k vymedzenej problematike. Inšpiráciou pre viaceré názvy podkapitol boli formulácie použité v dobovej tlači, čo v jednotlivých častiach dizertačnej práce dodatočne upresňujem.

Raná tvorba A. Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia netvorí tematicky jednoliaty korpus. Výskum sa pritom zameriava na texty, v ktorých sa A. Matuška v prvom rade prezentuje ako kritik národnej kultúry (odporca zatvoreného modelu národnej kultúry a národne orientovaného tábora slovenských elít, no súčasne zástanca pokrokovej slovenskosti). Mimo výskumný záujem preto ostáva pre ranú Matuškovu tvorbu z tridsiatych rokov 20. storočia kľúčový literárnokritický cyklus *Portréty slovenských spisovateľov*, ktorý kritik publikoval v roku 1934 v českom týždenníku *Přítomnost*.

Ako „rané“ označujem texty predovšetkým polemického rázu, ktoré A. Matuška publikoval v tridsiatych rokoch 20. storočia prevažne v českej tlači a v ľavicovom časopise *DAV*. Mám ale na zreteli, že analogické štylistické

a tematické prvky (vráťanie irónie ako štylistickej dominanty a kritiky národného charakteru ako tematického zamerania) sa objavujú aj v neskoršej Matuškovkej tvorbe z obdobia štyridsiatych rokov 20. storočia. Rezonujú najmä v kritickom cykle *K slovenskému národnému charakteru*, ktorý A. Matuška publikoval v rokoch 1946 – 1947 na stránkach *Národnej obrody*.

Dizertačná práca sa však zameriava na situovanie textov A. Matušku v konkrétnom dejinnom okamžiku a upresňuje zdroje Matuškovho zmýšľania o kultúre na základe viacerých sond do vnútra tridsiatych rokov 20. storočia. Ide pritom o relatívne konzistentné desaťročie (myslím tým demokratické ovzdušie prvej Československej republiky, problematickosť sociálnych otázok, ozveny veľkej hospodárskej krízy, hrozbu fašizmu, radikalizáciu spoločenských nálad a pod.). V týchto súvislostiach má označenie Matuškovkej tvorby z tridsiatych rokov 20. storočia za „ranú“ skôr charakter pracovného vymedzenia. V „ranom období“ sa totižto ocitajú texty, ktoré A. Matuška publikoval nielen ako študent pražskej Filozofickej fakulty UK, ale aj ako jej absolvent a učiteľ na Štátnom učiteľskom ústave v Leviciach a Štátnom reálnom gymnáziu v Bratislave. Matuškovce „rané“ texty z tridsiatych rokov 20. storočia čítam pritom ako súčasť dialógu, ktorý generoval československý demokratizmus definitívne zavŕšený rokom rozpadu prvej Československej republiky. Nebyť demokratickej Československej republiky, Matuškovho kritické formovanie, intelektuálne dospievanie, a napokon aj vzťah k slovenskej kultúre a kultúrnym aspektom „slovenskej otázky“ by mali úplne iný príbeh.

PRVÁ ČASŤ: KULTÚRNY ROZMER „SLOVENSKEJ OTÁZKY“ V TRIDSIATYCH ROKOCH 20. STOROČIA

1. 1 Na okraj „slovenskej otázky“

Spory o „slovenskú otázku“ dosahovali svoj vrchol v momentoch historicky nejednoznačných – v dobe revolúcií, transformácií, jednoducho, v obdobiach zmeny. Na ich formu a obsah malo vplyv viacero faktorov geopolitického, politického, ekonomického, kultúrneho, náboženského či sociálneho charakteru. Svoju úlohu zohrával aj národnostný útlak najmä v období rakúsko-uhorského dualizmu, ktorý nielen brzdil slovenské identifikačné snahy koncom 19. storočia, ale zapríčinil ich oneskorenie v 20. storočí. Viaceré deformácie slovenského kolektívneho vedomia medzi dvoma vojnami spôsobili, že základné otázky národného charakteru sa po vzniku Československej republiky kladli naďalej.

Dôvodov verejného záujmu o „slovenskú otázku“ po roku 1918 je viacero. V zásade ich môžem stručne rozdeliť na základe tohto kľúča: (1) zrýchlená modernizácia Slovenska a s ňou spojené uvažovanie Slovákov o vlastnej identite; (2) možnosť verbalizovať vlastnú identitu v demokratickom ovzduší prvej Československej republiky; (3) svetonázorová diferenciácia málopočetnej slovenskej intelektuálnej elity a jej verejná angažovanosť; (4) zápas o rovnocenné uplatnenie Slovákov v novom štáte a ich postupná emancipácia, resp. hľadanie česko-slovenského porozumenia. Rovnako išlo aj o formovanie slovenskej identity na rozmanitých úrovniach – nielen národnej, ale aj občianskej, kultúrnej alebo jazykovej – s dedičstvom národného obrodzenia v pozadí. Všetky tieto aspekty úzko súvisia so samotným pojmom „slovenskej otázky“ – dobovo podmieneným, citovo založeným a len zdanlivo výlučne nacionálnym.

V tejto kapitole stojím pred úlohou vytvoriť koncepčný rámec, ktorý mi uľahčí identifikovať špecifiká „slovenskej otázky“ v esejach Alexandra Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia. Vychádzam pritom z predpokladu, že „slovenská otázka“ v ranej Matuškovskej tvorbe má predovšetkým kultúrny rozmer. Najnovší historiografický výskum venovaný „slovenskej otázke“ isté riešenia určite ponúka – Vlasta Jaksicsová, píšuc o kultúrnom rozmere „slovenskej otázky“, rozoberá okrem

jeho politického zneužívania aj historický naturel slovenského vzdelanca a špecifikuje úlohu slovenskej intelektuálnej elity v širšom kultúrohistorickom rámci rokov 1918 – 1948¹, čím rozširuje aktuálny záber súčasnej slovenskej historiografie. Najnovší výskum „slovenskej otázky“ medzi dvoma vojnami ostáva pritom viac výsledkom čiastkových postrehov než systematického výskumu. Istou výnimkou je v tomto smere monografia Martina Vašša *Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938)*², hoci kultúrnym rozmerom „slovenskej otázky“ sa zaoberá len okrajovo. M. Vašš prichádza so štrukturálnym delením „slovenskej otázky“, zdôrazňujúc jej nacionálny rozmer, ku ktorému priradzuje ďalšie segmenty – štátoprávny, hospodársky, sociálny, kultúrny a geopolitický, čím – ako sa sám priznáva – túto problematiku značne zjednodušuje.³ V inom duchu, odvolávajúc sa na zistenia Rudolfa Chmela v eseji *Slovenská otázka v 20. storočí*⁴, pojednáva o „slovenskej otázke“ Jaroslava Roguľová. V monografii venovanej Slovenskej národnej strane medzi rokmi 1918 až 1938 uvádza: „*Pojem slovenská otázka v dobovom ponímaní a v súčasnej historiografii označuje komplex problémov politického, spoločenského, verejného, kultúrneho, sociálneho a hospodárskeho života Slovákov, ktoré vyplývali z národno-emancipačného vývoja slovenského národa*“⁵. V intenciách štruktúrovaného pojmu „slovenskej otázky“ sa vyjadruje aj Valerián Bystrický, keď k štátoprávnomu a kultúrno-spoločenskému rozmeru „slovenskej otázky“ priradzuje jej mocenskú, ekonomickú, jazykovú a medzinárodnú dimenziu.⁶ Dušan Kováč zas zdôrazňuje politický rozmer „slovenskej otázky“⁷, keď píše, že v Československu narazili na seba dve odlišné koncepcie štátu. Alena Bartlová „slovenskú otázku“ vykladá zas ako „špecifické

¹ JAKSICOVÁ, Vlasta: Kultúra v dejinách, dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia, Bratislava : VEDA, 2012, s. 51 – 61.

² VAŠŠ, Martin: Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938), Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2011.

³ „Samozrejme, pripúšťam, že takéto hierarchické usporiadanie je značne zjednodušujúce, pretože všetky »podradené« komponenty slovenskej otázky vždy viac alebo menej intenzívne vstupovali do popredia.“ (Tamže, s. 7).

⁴ CHMEL, Rudolf: Slovenská otázka v 20. storočí. In: Romantizmus v globalizme. Malé národy – veľké mýty, Bratislava : Kalligram, 2009, s. 229 – 261.

⁵ ROGUĽOVÁ, Jaroslava: Slovenská národná strana 1918 – 1938, Bratislava : Kalligram, 2012, s. 88.

⁶ BYSTRICKÝ, Valerián: Slovenská otázka v medzivojnovom Československu. In: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu, Bratislava : Prodama, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 100.

⁷ KOVÁČ, Dušan: Slováci. Česi. Dejiny, Bratislava : AEP, 1997, s. 69.

*slovenské, najpálčivejšie ekonomické, sociálne, kultúrno-osvetové a ďalšie problémy*⁸.

Tridsiate roky 20. storočia, v ktorých bol A. Matuška publikačne činný, sa nesú v znamení radikalizácie politického života a sociálnej krízy, čo podstatne ovplyvňuje obsah „slovenskej otázky“ a sprevádza vývin slovenskej kultúry. Prvotná etapa budovania základov Československej republiky je uzavretá, Slováci dozrievajú ako politický národ, o slovo sa hlási mladá generácia slovenskej inteligencie – odchovancov československých škôl – ktorí si nárokuje väčšiu účasť na verejnom dianí. Súbežne s tým stúpa v krajine nezamestnanosť a nespokojnosť, pokračuje vysťahovalectvo, silnejú nacionalistické nálady v spoločnosti. Súčasťou verejného života sú masové demonštrácie, zjazdy, zhromaždenia a štrajky vyplývajúce z potreby úpravy pomerov v republike.⁹ *„Slovenská otázka, ktorej predmetom je doba tak rušná, tak ohnivá, má svoju fyziognómiu, svoj kolorit“*¹⁰, píše v roku 1935 v tainovskom duchu Jozef Cieker. V tomto zmysle „slovenská otázka“ nie je statická, ale utvára sa v súlade s dobovou klímou.

Dobovú špecifickosť kultúrneho rozmeru „slovenskej otázky“ určujú okrem iného viaceré skupinové iniciatívy a konflikty vo vnútri kultúrnej obce, ktoré je nutné vnímať v širšom politickom rámci. Spomeniem aspoň spor o Pravidlá slovenského pravopisu z rokov 1931 – 1932, 1. zjazd mladej slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach v roku 1932 a Kongres slovenských spisovateľov v roku 1936. Z hľadiska dobového kultúrneho kontextu sú rovnako zaujímavé protesty proslovensky orientovaných študentov Univerzity Komenského v roku 1937 a antisemitské demonštrácie proti premietaniu francúzsko-českého filmu *Golem* v Bratislave v roku 1936. Relevantný význam je možné taktiež prikladať vzniku inštitúcií spriaznených so slovenskou avantgardou, ktorých identita presiahla úzky národný rámec. Myslím tým napríklad Spolok pre vedeckú syntézu založený v Bratislave v roku 1937 alebo bratislavskú Školu umeleckých remesiel pôsobiacu v rokoch 1928 – 1939. Rovnako zaujímavé je sledovať, ako sa na slovenskej kultúrnej scéne objavujú nové časopisy, staré menia redaktorov a nadobúdajú nový

⁸ BARTLOVÁ, Alena: Túžby, projekty a realita. Slovensko v medzivojnovom období, Bratislava : Prodama, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2010, s. 39.

⁹ Pozri napríklad LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej – ROGUEOVÁ, Jaroslava – VAŠŠ, Martin: Slováci vo víre tridsiatych rokov: druhé desaťročie Československej republiky (Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov, XII b), Bratislava : Literárne informačné centrum, 2014.

¹⁰ CIEKER, Jozef: Slovenská otázka na prelome storočí, Bratislava : Nakladateľstvo Slovenskej ligy, 1935, s. 13.

smer.¹¹ V tomto smere išlo o dynamický a heterogénny úsek dejín slovenskej kultúry.¹²

Polemiky Alexandra Matušku z rokov 1930 – 1938 sa pokúsim čítať cez podobu dobového diskurzu o kultúrnom rozmere „slovenskej otázky“, alebo parafrázujúc J. Rogul'ovú, cez „*problémy kultúrneho života, vyplývajúce z národno-emancipačného vývoja slovenského národa*“¹³. Fixovať sa výlučne na tento bod by bolo však zjednodušujúce. A. Matuška zámerne ironizuje, rád hyperbolizuje, horúčkovo presadzuje vlastnú víziu slovenskej kultúry. Vystupuje pritom z pozície rečníka, priam moralizátora. Toto postavenie je, samozrejme, imaginárne, je umeleckým gestom, štylizáciou. Rešpektovať integritu autora v tomto prípade znamená mať na zreteli výrazové prostriedky, ktoré autor používa, no zároveň čítať text nielen ako konkrétnu umeleckú výpoveď, ale aj súčasť dobových diskurzívnych stratégií.

A. Matuška sa zúčastnil debaty o „slovenskej otázke“ ako odporca a kritik kultúrno-politického modelu, ktorý môžem stručne pomenovať ako národne orientovaný, konzervatívny alebo národno-obrodenecký. Cieľom Matuškových polemických výstupov nebola obrana slovenskej národnej svojbytnosti alebo identity spisovného slovenského jazyka¹⁴, ale povznesenie úrovne slovenskej kultúry, ktorej samostatnosť zo zásady nespochybňoval. Svet, ktorý A. Matuška karikoval, sa nemienil meniť, ostával v izolácii a pasivite. Matušкова publikačná aktivita v tridsiatych rokoch 20. storočia bola pritom súčasťou širších vývinových tendencií, predovšetkým postupujúcej politickej angažovanosti spisovateľov, umelcov a iných tvorivých pracovníkov.¹⁵ A. Matuška sa z pozície intelektuála sympatizujúceho s medzivojnovou českou a slovenskou ľavicou angažoval vo veci

¹¹ V roku 1930 začína napríklad vychádzať *Elán*, od roku 1932 *Slovenská reč* a *Pero*, od roku 1933 *Slovenské smery umelecké a kritické*. Z krátkodobejších časopiseckých iniciatív treba zmieniť aspoň *LUK* (1930 – 32), *Postup* (1934 – 35) a *Prameň* (1936 – 37). V roku 1932 sa redaktorom *Slovenských pohľadov* stáva Andrej Mráz, ktorý dovtedy konzervatívnejší časopis sprístupňuje okrem iných aj nadrealistom a predstaviteľom lyrizovanej prózy.

¹² Prehľad vybraných udalostí kultúrneho života v rokoch 1930 – 1938 obsahuje príloha k dizertačnej práci.

¹³ ROGULOVÁ, Jaroslava: Slovenská národná strana 1918 – 1938, C. d., s. 88.

¹⁴ „Spisovatelia, ktorých hlavným pracovným nástrojom bol jazyk, boli aj v prvej línii pri obhajobe identity a kontinuity spisovnej slovenčiny v období pred rokom 1918. Primárnymi motívmi pri ich polemikách s oficiálnou štátnou ideológiou československej národnej jednoty boli obhajoba slovenskej národnej svojbytnosti a identity slovenského jazyka voči snahám o česko-slovenskú etnickú syntézu.“ (In: VAŠŠ, Martin: Slovenská otázka v 1. ČSR, C. d., s. 244).

¹⁵ KAMENEC, Ivan: Hlavné trendy kultúrneho vývoja na Slovensku v kontexte spoločenského a politického života v rokoch 1918 – 1938. In: Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí, Bratislava : Prodama, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 101.

kultúrneho pokroku národa. Jeho interpretácia „slovenskej otázky“ má preto individuálny a ideologický ráz úzko spätý s kultúrou, ktorá je chápaná ako súčasť národného bytia.

Spory o podobu kultúry, ktoré sa na Slovensku v tridsiatych rokoch odohrávali, interpretujem ako súčasť národno-emancipačných snáh, zahrnutých v samotnom pojme „slovenskej otázky“. Vtedajšia slovenská intelektuálna elita mala totižto ambíciu formovať a určovať duchovný priestor, v ktorom sa slovenský národ po roku 1918 ocitol. Abstraktný pojem „slovenskej otázky“ interpretujem preto ako komplexný problém slovenskej národnej existencie, vrátane podôb (kvality a limitov) slovenského národného života, národných aspirácií Slovákov v mnohonárodnostnom štáte, a napokon ako terminologickú pomôcku k uchopeniu spletitej problematiky národného vývinu v danom historickom okamžiku. Je ale zaujímavé, že keď Milan Hamada v eseji *K filozofii dejín slovenskej národnej kultúry* z roku 1989 nadviazal na dielo Jána Lajčiaka, za vedúcu ideu slovenského národného života označil tvorbu kultúry.¹⁶ Ono mimoriadne prepojenie kultúrnych a politických otázok, ktoré platí aj pri pohľade na kultúrne dianie v tridsiatych rokoch 20. storočia, nachádza svoje odzrkadlenie ako v diskusiách o „slovenskej otázke“, tak aj v ranej Matuškovskej tvorbe.

¹⁶ HAMADA, Milan: *K filozofii dejín slovenskej národnej kultúry*. In: *Kritické komentáre*, zv. 1., Bratislava : KK Bagala, 2013, s. 18.

1.2 Pokrok, tradícia, periféria. Mnohohlas „slovenskej otázky“

Martin Vašš, zdôrazňujúc spätosť nacionálneho a kultúrneho rozmeru slovenskej otázky¹⁷, obmedzil kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ na spory o samostatnosť slovenskej kultúry. Širší pohľad na kultúrne dianie v tridsiatych rokoch pritom ukazuje, že konštantou vtedajšieho slovenského kultúrneho vývinu bol rovnako problém „periférnosti“ alebo „zaostávania“ Slovenska a Slovákov za vyspelejšími národnými celkami. Vzniká tak otázka, či je produktívne na kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ nazerať aj z inej perspektívy. Vychádzam totižto z hypotézy, že kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ má aspoň tri konštanty. Po prvé, je to emancipačné gesto Slovákov v rámci prvej Československej republiky spočívajúce vo vyzdvihovaní samostatnej kultúrnej identity. Po druhé, je to konfrontácia modernej paradigmy slovenskej kultúry s jej tradičnou podobou, alebo, ak chceme, konflikt medzi „pokrokárstvom“ a „konzervatizmom“, ktorý nastolil variabilitu vo vnímaní funkcií a obsahu národnej kultúry. Napokon, je to zápas s kultúrnou zaostalosťou, ktorý sprevádzajú pokusy vyrovnať krok s európskym kultúrnym dianím. Všetky tieto aspekty súvisia s emancipačným úsilím malého stredoeurópskeho národa, ktorý sa snaží vymedziť vlastné hranice – nielen v (geo)politických, ale aj v kultúrnych súvislostiach.

Kľúčovým problémom nie je preto „*otváranie okien do sveta*“¹⁸, dobová recepcia -izmov, pluralita moderných resp. nových umeleckých programov, ani ich koexistencia a zároveň diskontinuita pri včleňovaní sa do vývinového procesu.¹⁹ Ako na margo úvah o medzivojnovnej próze zdôraznil Oskár Čepan: „*Ozvuky nových literárnych myšlienok a koncepcií sa napospol prijímali so sympatiami, a to bez výnimky na pravom či ľavom krídle literárneho frontu*“²⁰. V tomto zmysle zasiahli „modernizačné“ procesy medzi dvoma vojnami svetonázorovo pestré prostredia umiestnené často na opačných stranách ideologickej barikády, čo budeme mať možnosť sledovať v prípade polemiky A. Matušku s J. E. Borom (Ernestom Žatkom). No je namieste otázka, ako sa prostredníctvom prijímania podnetov z širšieho kultúrneho ovzdušia menil model slovenskej (národnej) kultúry zo zatvoreného na otvorený. Súčasne ide o pokračovanie procesov

¹⁷ VAŠŠ, Martin: Slovenská otázka v 1. ČSR, C. d., s. 243.

¹⁸ Pozri napr. ŠMATLÁK, Stanislav: Dejiny slovenskej literatúry II, Bratislava : LIC, 2001, s. 305.

¹⁹ Pozri ČEPAN, Oskar: Literárne dejiny a literárna veda, zv. III, Bratislava : VEDA, 2002, s. 11.

²⁰ Tamže, s. 78.

z predprevratového obdobia alebo o „kultúrny boj v slovenskom nacionalizme“, ako sa o sporoch medzi modernizmom a konzervativizmom v slovenskom politickom myslení vyjadril Tibor Pichler.²¹

A. Matuška v esejach z tridsiatych rokov príliš zjednodušene rozdelil slovenskú národnú reprezentáciu na dva tábory – dogmaticky založených konzervatívov pestujúcich kultúrnu izoláciu a defenzívnosť a zástancov pokrokového, otvoreného typu kultúry.²² Písal: *„Prví zapreli dnešok, aby mohli botanizovať v minulosti; druhí ho zapreli v záujme budúceho vzrastu. I prví i druhí sú nedoboví, ale prvý je pod dobou, zatiaľ čo druhý je nad ňou, pred ňou“*²³. Prijatá Matuškovu optiku znamená zamerať sa na jeho snahy vytvoriť polemickú atmosféru – najmä s predstaviteľmi konzervatívnych kruhov a obzvlášť s mladou, konzervatívnou generáciou, ktorá kultúrny život aktívne spoluvytvárala. „Pokrokovosť“ sa takto v Matuškovom vnímaní prejavovala nezávisle na generačnej príslušnosti, niesla sa v znamení drobnej práce, pristupovaní k minulosti bez zbytočného pietizmu a schopnosti prijať pluralitu poprevratovej slovenskej spoločnosti.²⁴ Prostredie slovenských „pokrokárov“ tridsiatych rokov minulého storočia, ku ktorému A. Matuška nepochybne patril, malo na jednej strane svoju davistickú, avantgardnú a revolučnú tvár so sklonom k marxistickému zmýšľaniu, no na strane druhej inklinovalo k evolučnému chápaniu pokroku, čo vidieť napríklad na stránkach časopisu *Elán*. V oboch prípadoch je možné sledovať výrazný vplyv českého intelektuálneho prostredia a kultúrneho kvasu medzivojnovvej Prahy. Cez Prahu totižto – čo zohráva kľúčovú úlohu v interpretácii „slovenskej otázky“ – sa často dostávali na Slovensko novšie, modernejšie idey.²⁵

²¹ Pozri PICHLER, Tibor: O nacionalizme, konzervativizme, modernizme v časopise *Prúdy*. In: *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslenia*, Bratislava : Kalligram, 2011, s. 92 – 109.

²² MATUŠKA, Alexander: *Dielo I*, Bratislava : Tatran, 2010, s. 23 – 30.

²³ Tamže, s. 52.

²⁴ Tamže, s. 34 – 37.

²⁵ „V podstate o konzervativizme v slovenskom politickom myslení možno hovoriť až po štúrovsko-hurbanovskom politickom vystúpení v revolučnom roku 1848; otázka, čo je konzervatívne a čo moderné v slovenskom hnutí, začína byť problémom až po tomto politickom vystúpení. Ním sa založila istá slovenská politická tradícia, ním sa predstavil istý typ konania slúžiaceho ako vzor, ktorý možno opakovať (konzervovať) alebo novátorsky odmietiť. Aby sa mohlo hovoriť o konzervativizme v nacionalizme, musí nutne existovať istý vzor konania voči ktorému sa možno takto vymedziť. Konať „konzervatívne“ znamenalo konať tak, ako sa zvyklo, byť moderný znamenalo konať inak – v súlade s európskym „duchom doby“, ktorý nesídlil na Východe, ale na Západe. Konať moderne znamenalo podľa modernistov okolo časopisu *Prúdy* konať „západnícky“ a prúdisticky. Západ bol v Čechách. Išlo o prípad, ako píše František Novosád, preberania ideológií modernizácie.“ (In: PICHLER, Tibor: O nacionalizme, konzervativizme, modernizme v časopise *Prúdy*, C. d., s. 97).

Tieto menili nielen hodnotovo-estetické kritériá v umení, ale rovnako zasiahli do autoidentifikačného procesu Slovákov. Ovzdušie prvej Československej republiky zrýchlilo proces slovenskej národnej emancipácie, no súčasne diferencovalo slovenské národné zmýšľanie. Spolu s ním sa diferencoval aj model národnej kultúry.

Kongres slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach, ktorý sa konal na prelome mája a júna roku 1936, bol okrem iného pokusom vymaniť sa z pasce osobných a neproduktívnych nezhôd v kruhoch slovenskej kultúrnej elity. Podujatie síce organizoval Spolok slovenských spisovateľov, ale konečné vyznenie kongresu určili najmä davisti (L. Novomeský, V. Clementis, J. Poničan, D. Okáli a pod.), čiže tá časť slovenskej inteligencie, s ktorou v tridsiatych rokoch A. Matuška sympatizoval. Na viaceré vyhlásenia je možné hľadiť aj z hľadiska kultúrneho rozmeru „slovenskej otázky“, keďže kongresové rezolúcie nielen stanovili, ale aj zanalyzovali fundamentálny problém orientácie slovenskej národnej kultúry.

Pristavím sa pri Chorváthovom pokuse o náčrt politických orientácií spisovateľov, ktorý jednak zdôrazňuje dobové prepojenie politického a kultúrneho života, a tiež poukazuje na možné interpretácie kultúrneho rozmeru „slovenskej otázky“ v jednotlivých spisovateľských táboroch.²⁶ Ide o text *Je potrebný – je možný? Kongres slovenských spisovateľov*²⁷, ktorý M. Chorváth publikoval v roku 1935 v *DAV-e* v prípravnej fáze organizácie podujatia. Zdôraznil v ňom tri hlavné ideologické prúdy, ktoré formovali vtedajší kultúrny život – autonomistický (alebo neoštúrovský), československý (alebo čechoslovakistický, novohlasistický) a davistický (internacionalistický). Ako nový (avšak vedľajší) smer M. Chorváth spomenul katolícku modernu, v ktorej nachádzal viaceré styčné body s neoštúrovskou ideológiou. Písal: „Všetky tieto tri hnutia opierajú sa o vlastnú literatúru, ako umeleckú, tak i vedeckú, ktorá sa snaží dokázať oprávnenosť svojho hnutia, ďalej o politiku, v ktorej hľadia podopierať svoje snahy v ľude samom“²⁸. Pochopiteľne, všetky tieto tri hnutia inak pristupovali k otázke

²⁶ Bližšie pozri PETRÍK, Vladimír: Tradície a programy (na okraj literárnej kritiky 20. a 30. rokov). In: Romboid, roč. 21, 1986, č. 9, s. 22 – 30.

²⁷ CHORVÁTH, Michal: Je potrebný – je možný? Kongres slovenských spisovateľov. In: CHMEL, Rudolf (ed.): Kongres slovenských spisovateľov 1936, Bratislava : Tatran, 1986, s. 8 – 15.

²⁸ Tamže, s. 10.

národnej emancipácie slovenského národa v republike, no súčasne inak chápali aj význam a funkciu národnej kultúry.

Spory o podobu kultúry sa vskutku opierali o ideologické polemiky medzi zástancami jednotlivých hnutí. Je zjednodušením pristupovať k nim ako k sporom o romantizmus, avšak problém dedičstva romantizmu (problém národnej tradície) bol často ich východiskom. Ako poznamenal Vladimír Petrík na okraj úvah o slovenskej literárnej kritike medzi dvoma vojnami: *„Jednou z kardinálnych otázok, ktoré literatúra i kritika týchto hnutí musela po roku 1918 najprv vyriešiť, bola otázka tradícií, čiže otázka nadväznosti na minulý literárny a kultúrny vývin (alebo jeho popretia), pretože postoj k minulosti bezprostredne ovplyvnil aj programové zámery“*²⁹. Niet divu, že M. Chorváth, píšuc o slovenských nacionalistoch, zdôraznil ich prepojenie so *„slovenskou históriou načatou Štúrom a štúrovcami“*³⁰. Išlo totižto o pokračovanie etnocentrického modelu kultúry, ktorý postupom času vyústil do konzervatívneho vzoru, ktorý M. Chorváth a A. Matuška nepovažovali za plodný. Je pritom zaujímavé, že keď A. Matuška útočil na tábor konzervatívcov, vnímal ich postoje ako problém slovenskej mentality a ich popredné postavenie vo vtedajšom diskurze interpretoval ako výsledok istých stálych vlastností Slovákov ako kolektívu. *„Pozrieť sa kriticky na tanec tých pred nami, nepovažovať za plus, čo oni pokladali za plus alebo to dokonca považovať za mínus – to nevieme a nechceme, pretože by sme tým porušili tradíciu [...]“*³¹. Neschopnosť pokladať tradíciu za živé dedičstvo, *„lien, nehybnosť, ospalosť“*³² boli výčitky, ktoré mal A. Matuška práve voči národne orientovanej časti elít.³³ V nej pátral po príčine periférnosti Slovenska a nemožnosti vyrovnáť krok s cudzinou. Za inštitucionálnu reprezentáciu tejto periférnosti A. Matuška pokladal Maticu slovenskú a početné spolky, za časopisecké fórum *Slovenské pohľady, Kultúru, Slováka, LUK* a napokon aj *Elán*.³⁴ „Boje o zajtrajšok“, ako sa o Matuškovom ťažení proti konzervatívcom vyslovil V. Petrík³⁵ – čím zrejme nadviazal na Šaldove *Boje o zítřek* – boli zápasom s mentalitou neoštúrovskej a katolíckej inteligencie.

²⁹ PETRÍK, Vladimír: Tradície a programy (na okraj literárnej kritiky 20. a 30. rokov), C. d., s. 23.

³⁰ CHORVÁTH, Michal: Je potrebný – je možný? Kongres slovenských spisovateľov, C. d., s. 9.

³¹ MATUŠKA, Alexander: Dielo I, C. d., s. 37.

³² Tamže, s. 23.

³³ Národne orientovaná časť slovenských elít predstavovala diferencované prostredie. Štrukturalista Ľudovít Novák v Matici slovenskej v roku 1935 publikoval napríklad priekopnícku, „modernú“ monografiu *Jazykovedné glosy k československej otázke*.

³⁴ „Hoj, švárna to junač, ako jedon všetci, Pohľady, Elán-Luk im v pästi, Matica na pleci!“ (In: MATUŠKA, Alexander: Dielo I, C. d., s. 37).

³⁵ PETRÍK, Vladimír: Matuškovy boje o zajtrajšok. In: Romboid, roč. 21, 1986, č. 12, s. 38 – 45.

A. Matuška zdôrazňoval, že pojmy „národ“, „tradícia“, „kultúra“ si privlastnil konzervatívny diskurz, no ako kritik kondície národného života sa pokúšal Slovensko z kultúry monológu vymaniť.

Etnický čechoslovakizmus bol väčšinou slovenských kultúrnych elít koncom tridsiatych rokov 20. storočia vnímaný ako prekonaná koncepcia. Azda preto v roku 1936 M. Chorváth poznamenal, že *„československá otázka stratila za niekoľko rokov svoju páľivosť – aspoň pre literátov“*³⁶. Neznamená to ale, že česko-slovenský vzťah v spoločnej republike Slovákom vyhovoval, či už v oblasti politickej alebo kultúrnej. V tejto súvislosti je zaujímavé, že rezolúcie skupinových slovenských vystúpení v tridsiatych rokoch 20. storočia, ako bol napríklad 1. zjazd mladej slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach v roku 1932³⁷, zjazd agrárnej mládeže vo Zvolene v roku 1933³⁸ a napokon aj Kongres slovenských spisovateľov v roku 1936 potvrdili prežitý charakter koncepcie československej národnej jednoty, keďže väčšina účastníkov zastávala stanovisko svojbytnosti slovenského národa.³⁹ Stále pritom platilo, ako zdôrazňoval L. Novomeský, že *„česko-slovenská vzájomnosť stojí od prevratu uprostred oživeného slovenského kultúrneho diania ako koncentračná, ale aj ako odstredivá sila“*⁴⁰. Odstredivé tendencie alebo odpor voči unifikačným snahám čechoslovakistov je vidieť nielen u autonomistov, ale aj v radoch vtedajšej slovenskej ľavice. Davisti napríklad čechoslovakizmus vnímali ako ideológiu českej buržoázie, koncept meštiackej proveniencie, resp. koncepciu vládnucej českej triedy.⁴¹ Českú kultúru prijímali alebo domestikovali⁴² selektívne, no každopádne sa stránili československej

³⁶ CHORVÁTH, Michal: Čechoslovakizmus na spisovateľskom zjazde. In: CHMEL, Rudolf (ed.), Kongres slovenských spisovateľov 1936, C. d., s. 116.

³⁷ 1. zjazd mladej slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach z roku 1932 vyvolal živú reakciu – zúčastnilo sa na ňom viacero predstaviteľov mladej slovenskej inteligencie bez ohľadu na svetonázorovú orientáciu. Diskutovalo sa o spoločenskom poriadku, verejnom živote a postavení Slovenska v ČSR (riešili sa otázky autonomizmu, regionalizmu a centralizmu). Zjazd iniciovala redakcia regionalisticky orientovaného časopisu *Politika* (1931 – 1938). Pozri napríklad LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej – ROGULOVÁ, Jaroslava – VAŠŠ, Martin: Slováci vo víre tridsiatych rokov: druhé desaťročie Československej republiky, C. d., s. 22 – 25.

³⁸ Nepriamou reakciou na 1. zjazd mladej slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach z roku 1932 bol zjazd agrárnej mládeže vo Zvolene z roku 1933. Zásadnou otázkou, ktorá sa vtedy riešila, bol slovenský regionalizmus v rámci ČSR.

³⁹ VAŠŠ, Martin: Nástup mladej generácie. In: LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej – ROGULOVÁ, Jaroslava – VAŠŠ, Martin: Slováci vo víre tridsiatych rokov: druhé desaťročie Československej republiky, C. d., s. 17.

⁴⁰ NOVOMESKÝ, Ladislav: Staré a nové Slovensko. In: Dielo I, Bratislava : Tatran, 1984, s. 339.

⁴¹ Pozri ROSENBAUM, Karol: Prínos DAV-u k riešeniu vzťahov Čechov a Slovákov. In: ROSENBAUM, Karol (ed.): DAV, spomienky a štúdie, Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 171 – 187.

⁴² Pozri PASSIA, Radoslav: Interpretácia, domestikácia, manipulácia (davisti a F. X. Šalda).

vzájomnosti v podobe „vzájomnostných večierkov, luhačovických zjazdov, výletov so slovenskými pesničkami, vínom a zbojníckou pečenkou“⁴³. V tom zmysle odmietali nielen domáce tendencie konzervovať romantický kultúrno-politický model, ale aj čechoslovakistickú tradíciu započatú českým slovákofilským hnutím v osemdesiatych rokoch 19. storočia.⁴⁴ Medzi dvoma vojnami neustále dochádzalo k ideologickej manipulácii s obsahom „slovenskej otázky“ alebo, ako poznamenala V. Jaksicsová, k politizácii kultúrneho rozmeru „slovenskej otázky“⁴⁵ či už na ľavej alebo pravej strane politicko-kultúrnej scény.

A. Matuška vystupoval z pozície mladého, sotva dvadsaťročného poslucháča Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe, ktorý bol českým prostredím priam fascinovaný a videl v ňom centrum európskeho diania. Bol ľavicovým intelektuálom, no od marxizmu sa dištancoval: „Zľúbilo sa od istého času politickým nacionalistom a katolíkom nazývať, t. j. nadávať tým ostatným do marxistov, i zaľúbilo sa to velice veľmi i katolíckym literátikom. Nehanbil a nebál by som sa byť marxistom, nie som ním však [...]“.⁴⁶ A. Matuška síce podľahol viacerým kultúrno-politickým tlakom doby, čo zásadne ovplyvnilo jeho polemické gesto, a tým aj postoj k „slovenskej otázke“, no s davistami sa na svetonázorovej rovine nemienil stotožniť. V rokoch 1932 – 35 patril k efemernej skupine R-10, ktorej členovia v DAV-e publikovali a šéfredaktorom L. Novomeským boli dokonca na stránkach DAV-u vrelo prijatí ako spoločníci a spolubojovníci.⁴⁷ Postupom času ale bolo jasné, že očakávania redakcie ohľadom spoločného boja v mene proletariátu boli mylné.⁴⁸ A. Matuška pritom s prostredím davistov zdieľal rovnakú nechť k teologizácii verejného života a vieru v pokrok, ktorý interpretoval okrem iného ako možnosť zmien spoločenských noriem a kultúrnych obzorov na Slovensku.⁴⁹ „Nevyhnutnosť korešpondovania nášho kultúrneho diania so

In: Slovenská literatúra, roč. 58, 2011, č. 4, s. 358 – 366.

⁴³ NOVOMESKÝ, Ladislav: Staré a nové Slovensko, C. d., s. 339.

⁴⁴ POZRI STEHLÍK, Michal: Češi a Slováci 1882 – 1914. Nežetelnost společné cesty. Praha : Togga, 2009.

⁴⁵ JAKSICSOVÁ, Vlasta: Kultúra v dejinách, dejiny v kultúre, C. d., s. 51.

⁴⁶ MATUŠKA, Alexander: Dielo I, C. d., s. 78.

⁴⁷ POZRI PETRÍK, Vladimír: Skupina R-10. In: Romboid, roč. 45, 2010, č. 10, s. 20 – 23. Prameň: Ročník 1910. In: DAV, roč. 6, 1933, č. 11 – 12, s. 163.

⁴⁸ „Pri skupine R-10 možno hovoriť o zápase medzi konzervatívnym a pokrokovým, pričom ono pokrokové sa pripisovalo najviac ľavici, kde – ako sa na prvý pohľad zdalo – bolo viac idealizmu, altruizmu a chuti meniť súčasnú spoločenskú a kultúrnu situáciu.“ (PETRÍK, Vladimír: Skupina R-10, C. d., s. 22).

⁴⁹ V tomto kontexte treba pripomenúť aj Matuškovu ironickú poznámku, ktorú vyslovil na okraj hlásenia sa k marxizmu: „Ak sa, pravda, marxizmom rozumie a) odkrývať podvody,

svetovým kultúrnym pohybom pokladáme za axiómu“, písal L. Novomeský v roku 1936, „za nevyhnutný predpoklad počinov nárokových si označenie kultúrnosti“.50 A ďalej: „Treba, aby pre naše kultúrne snaženia boli »otvorené okná do Európy«, ako si to povedala česká moderna z deväťdesiateho roku. [...] V prihlásení sa k medzinárodnej všeludskej kultúrnej tvorbe je záruka kultúrnej budúcnosti slovenského národa“51. Takto sa o perspektíve slovenského kultúrneho vývinu vyjadrila vedúca osobnosť davistického hnutia, no podobné myšlienky je možné sledovať aj u A. Matušku, ktorý k samotnému L. Novomeskému pristupoval s nemalou dávkou sympatií.52

Z vyššie uvedeného vyplýva, že citovaný Chorváthov náčrt politických orientácií spisovateľov obsahuje isté zjednodušenia, ale z hľadiska literárnej histórie môže stanoviť východiskový bod pre uchopenie vtedajšej intelektuálnej klímy. Ide o typy dobových diskurzov, ktoré v tridsiatych rokoch 20. storočia vstupujú do vzájomných interakcií. V tomto zmysle Matuškovy texty vznikajú v atmosfére konfrontácie a „vstupujú do zložitých vzťahov dobového mnohorečia“53. Kultúrny rozmer tzv. „slovenskej otázky“ určuje koexistencia jednotlivých diskurzov, ktoré medzi sebou súperia o dominantné postavenie a najmä formovanie verejnej mienky.

V nasledujúcich riadkoch sa budem orientovať na vybrané dobové polemiky – vychádzam z predpokladu, že sledovanie „dialógu“ vo vnútri slovenského

b) upozorňovať ľudí so vznešenými predstavami, aby si spomenuli na svoje zaľúbenie v bravčových hodoch a neutekali ani v ideovom zmysle od reality, c) chovať sa neúctivo k cirkvi – potom, pravda, marxistom som a mám tu predkov, na ktorých môžem byť len hrdý.“ (MATUŠKA, Alexander: *Dielo I*, C. d., s. 78). Týmto spôsobom Matuška pravdepodobne upozornil na styčné body s „pokrokárstvom“ davistov. Vyjadrenie „bravčové hody“ prevzal z ich slovníka (Pozri redakčnú poznámku *Kultúra alebo bravčové hody*. In: DAV, roč. 6, 1933, č. 10, s. 150); keď písal o „odkrývaní podvodov“ nadviazal pravdepodobne na článok Vladimíra Klimeša (pseud. Vladimír Kormanec) *Plagiát z kritikov – blamáž kritika a kritiky* (In: DAV, roč. 6, 1933, č. 9, s. 125 – 126), v ktorom autor obvinil J. E. Bora z plagiátu (skôr než A. Matuška v *Přítomnosti*; v bibliografických poznámkach k prvému zväzku *Vybraných spisov* Alexandra Matušku Karol Rosenbaum poznamenal, že článok uverejnený v DAV-e opieral sa o Matuškovu prednášku povedanú na zasadnutí Detvana v Prahe); zas kritika cirkvi bola pre davistov priam programová. To znamená, že k DAV-u mal A. Matuška v tridsiatych rokoch blízko, avšak s tým rozdielom, že nepoužíval optiku triedneho boja pri riešení národných a kultúrnych otázok. Ako bolo uvedené, s davistami ho spájala ľavicový svetonázor, no ten sa v slovenských pomeroch formoval v prvom rade v opozícii ku konzervatívnemu a národno-orientovanému táboru slovenskej inteligencie.

50 NOVOMESKÝ, Ladislav: Dnešný stav a vývoj slovenskej kultúry. In: CHMEL, Rudolf (ed.), Kongres slovenských spisovateľov 1936, C. d., s. 45.

51 Tamže, s. 49.

52 Pozri napríklad MATUŠKA, Alexander: *Dielo I*, C. d., s. 127 – 129.

53 BÍLEK, Petr A. – PAPOUŠEK, Vladimír: Metoda pozorování dějin a její souvislosti. In: Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905 – 1923, zv. 1, Praha : Academia, 2010, s. 12.

kultúrneho života mi umožní lepšie uchopiť dynamický charakter diskusií o kultúrnych aspektoch „slovenskej otázky“. Na konflikt medzi „moderným“ a „tradičným“, „slovenským“ a „československým“ a pod. predstavitelia vtedajšej slovenskej kultúrnej elity narážajú neustále, či už – opätovne nadväzujúc na M. Chorvátha – z neoštúrovského, československého alebo davistického prostredia.

Na základe už kanonizovaného literárnohistorického výkladu je v súdobom kultúrnom dianí ľahké rekonštruovať udalosti, ktoré nadobudli „prelomový“ charakter.⁵⁴ Diskusie o kultúrnych aspektoch „slovenskej otázky“ často pritom nadväzujú na záležitosti z dnešnej perspektívy sekundárne, ale v danom okamihu významne. Vyznačujú sa svojím vlastným, dynamickým prúdením a spontánnym špecifikom. Vzhľadom na vtedajšiu pálčivosť problematiky⁵⁵ a rôznorodosť materiálu zámerne pristúpim k tejto téme selektívne – sústredím sa na tie tematické okruhy, ktoré rezonujú v tridsiatych rokoch 20. storočia u A. Matušku. Emancipačné gesto Slovákov v podobe vyzdvihovania samostatnosti slovenskej kultúry, no súčasne zápas s jej „periférnosťou“ a konflikty medzi táborom „konzervatívcov“ a „pokrokárov“ – čiže spomenuté hlavné konštanty kultúrneho rozmeru „slovenskej otázky“ – určia základnú tematickú líniu textu a zároveň stanovia pomyselné hranice výskumného zámeru.

⁵⁴ Tie mali často charakter skupinových vystúpení – ide o manifesty novovzniknutých literárnych/umeleckých skupín (postupistov, nadrealistov a pod.) Sem patria aj Súkromné listy Fullu a Galandu z rokov 1930 – 1932, chápané ako manifest slovenskej výtvarnej avantgardy. Ako prelomové je možné chápať aj reakcie kultúrnych pracovníkov na zásahy politiky do kultúrnej oblasti (manifest proti čechizujúcim Pravidlám slovenského pravopisu z roku 1931) a pod. Prehľad kľúčových udalostí kultúrneho života v rokoch 1930 – 1938 obsahuje príloha k dizertačnej práci.

⁵⁵ „Bol čas, že som z dennej tlače vystrihoval články a poznámky o československej otázke. Z hesiel, ktoré ma zaujímajú a ktoré si pre dennú potrebu zbieram, ani jedno sa tak rýchle nerozmnožovalo ako toto. Napokon musel som ho rozdeliť: v jednej obálke som mal československú otázku z hľadiska hospodárskeho, v druhej z kultúrneho, v tretej z hľadiska Čechov na Slovensku, vo štvrtej z jazykového a pod. Ale i takto mi moje obálky tučneli nepomerne rýchle, až napokon, keď som si zrovnal, čo o tejto veci hovoria hlavy múdre a učené, zistil som, koľko ľudí, toľko mienok a heslo som so zbierky vyhodil.“ (In: ČULEN, Konštantín: Aká československá otázka? In: Nový svet, roč. X, 1935, č. 16, s. 8). Ide o recenziu na knihu Ivana Dérera *Československá otázka* z roku 1935, ktorú autonomisticky orientovaný K. Čulen z ideologických príčin ohodnotil ako nedostatočnú syntézu „československej/slovenskej otázky“. Treba dodať, že oba pojmy sa v dobovej publicistike často prekrývali.

1.2.1 Dajme sa dokopy! V mene národnej jednoty

Dr. M.: Čítal si poslednú Prítomnosť? Nadáva tam ktosi škandalóznym spôsobom na slovenské pomery.

Smrek: Týka sa to Elánu?

Dr. M.: Bože chráň!

Smrek: Tak ma do toho nič. Všetkých takzvaných mudrcov si netreba všímať a robiť ich populárnymi.⁵⁶

„Strašne málo nás je v pomere k úlohe, ktorú nám nová prítomnosť položila na plecia“, písal Ján Smrek v úvodníku prvého čísla *Elánu* z roku 1931. „Je to úloha, aby sme ako živá jednotka nefigurovali iba na mape, ale i vo vedomí kultúrnej Európy.“⁵⁷ Súbežne s myšlienkou europeizovať slovenskú kultúru napriek malej početnosti kultúrnej elity sa v tridsiatych rokoch 20. storočia zrodili viaceré pokusy „dostať rozkydaných a rozvadených Slovákov dohromady“⁵⁸ a určiť im spoločné ciele a východiská. Okrem spomínaných skupinových vystúpení⁵⁹ popularitu získala aj výzva „Dajme sa dokopy“ z roku 1932⁶⁰, ktorej autorom bol Tido J. Gašpar – blízky Smrekov spolupracovník v *Eláne*, „salónny autonomista“⁶¹, bratislavský bohém, nositeľ štátnej (československej) literárnej ceny z roku 1935, polonofil⁶² a budúci šéf Úradu propagandy vojnovnej Slovenskej republiky. Na stránkach spoločenského týždenníka *Nový svet* T. J. Gašpar od roku 1935 uverejňoval fejtóny v rubrike *O čom je reč?* V jednom z nich napísal: „*Pravda, moja výzva znela na adresu literárneho sveta, ale isté je, že s tým úmyslom, aby tento na spoločnom programe zjednotený duchovný svet mohol sa stať takto dosť mohutným faktorom pre mravné donucovanie praktického sveta a k sústreďeniu všetkých slovenských síl v spoločnú aktivistickú vôľu schopnú s úspechom vymáhať a realizovať slovenský životný program*“⁶³ [zdôr. M. B.].

⁵⁶ Narážka z roku 1930 na esej *Hra na fujaru a pokrok*, ktorú Matuška publikoval v českej *Prítomnosti* (CHROBÁK, Dobroslav: Dva letmé pohľady za záclonu. In: *Elán*, roč. 1, 1930, č. 4, s. 6).

⁵⁷ SMREK, Ján: O solidaritu. In: *Elán*, roč. 2, 1931, č. 1, s. 1.

⁵⁸ GAŠPAR, Tido J.: O čom je reč? In: *Nový svet*, roč. 10, 1935, č. 3, s. 5.

⁵⁹ Myslím tým napríklad 1. zjazd mladej slovenskej inteligencie v Trenčianskych Tepliciach z roku 1932 a Kongres slovenských spisovateľov z roku 1936.

⁶⁰ GAŠPAR: Dajme sa do kopy! In: *Pero*, roč. 1, 1932, č. 2, s. 1 – 2.

⁶¹ Sám Gašpar sa označil za „salónneho autonomistu“ v *Slovenskom literárnom almanachu* z roku 1931 (ed. Štefan Letz a Dobroslav Chrobák). Pozri Tamže, s. 43.

⁶² V *Eláne* – okrem Stanislava Mečiara, Janka Alexyho a Ľubomíra Rubacha – Tido J. Gašpar často publikoval články s poľskou tematikou.

⁶³ GAŠPAR, Tido, J.: Dajme sa do kopy!, C. d., s. 5.

Gašparova výzva, pôvodne zverejnená v roku 1932 v časopise *Pero*, sa v priebehu nasledujúcich rokov vracala na stránky časopisov dvojakým spôsobom: ako tá správna diagnóza vystihujúca dobovú ideovú roztrúsenosť slovenskej kultúrnej elity alebo *per negationem* ako objekt výsmechu zo strany ľavicových spisovateľov.⁶⁴ T. J. Gašpar pritom uverejnil viacero textov, v ktorých sa vracal k problému nejednotnosti slovenskej kultúrnej elity. Ako príklad možno uviesť článok *Triedenie duchov*⁶⁵ uverejnený v *Slovenských pohľadoch* v roku 1932, článok *Živá literatúra*⁶⁶ z časopisu *Pero*, ktorý vznikol na podnet ankety *Živá literatúra v národe* z roku 1934 v rámci debát *Svet v prerode* vysielanej Radiožurnálom Praha⁶⁷ a jeden z početných fejtónov v rubrike *O čom je reč*⁶⁸ v časopise *Nový svet* z roku 1935. Napriek tomu, že z literárnohistorického hľadiska zaujímal T. J. Gašpar ako spisovateľ silnú pozíciu v dobovom literárnom poli⁶⁹, jeho koncepcia „dať Slovákov dokopy“ sa nestala pre tridsiate roky emblematická. Nebola to však okrajová záležitosť – celkovo ju generovala dobová kultúrno-spoločenská situácia, v ktorej sa slovenská intelektuálna elita v tridsiatych rokoch 20. storočia ocitla. Navyše sa nepriamo odvolávala na koncepciu národa, ktorú možno pracovne pomenovať ako etnocentrickú, čím T. J. Gašpar nadviazal na konzervatívnu (alebo podľa M. Chorvátha neoštúrovskú) líniu v politickom slovenskom myslení.⁷⁰

Na základe vyššie uvedeného sa sústredím na tri problémové okruhy. V prvom rade sa zastavím pri Gašparovej výzve „Dajme sa dokopy“, následne si všimnem niektoré dobové reakcie na ňu a napokon sa pristavím pri A. Matuškovi,

⁶⁴ Pozri napríklad: SAHULČÍK, Michal: Kosák, kladivo, pero. In: *Pero*, roč. 1, 1932, č. 3, s. 2; GREGOROVÍČ, Ferd.: Prečo spejeme k národnej ľahostajnosti. In: Tamže, s. 9; FERÉNYI, Anton: Pod dojmom článkov: T. J. Gašpara a M. Sahulčíka. In: Tamže, č. 4, s. 5; -cis.: Dať, alebo nedať sa „do kopy?“. In: DAV, roč. 9, 1937, č. 1, s. 11.

⁶⁵ GAŠPAR: *Triedenie duchov*. In: *Slovenské pohľady*, roč. 48, 1932, č. 7 – 8, s. 496 – 502.

⁶⁶ GAŠPAR: *Živá literatúra*. In: *Pero*, roč. 2, 1934, č. 10, s. 1 – 2.

⁶⁷ Okrem Tida J. Gašpara za Slovensko sa v ankete zúčastnili Vítězslav Nezval za Česko a Jiří Mahen za Moravu.

⁶⁸ GAŠPAR: *O čom je reč?* In: *Nový svet*, roč. 10, 1935, č. 3, s. 5.

⁶⁹ Odvolávam sa na známu koncepciu póla (*champ*), ktorú predložil Pierre Bourdieu (Pozri BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole*, Brno : Host, 2009). „Silná pozícia T. J. Gašpara v dobovom literárnom poli“ vystihuje okrem iného jeho vplyvné (mocenské) postavenie v slovenskom kultúrnom priestore tridsiatych rokov 20. storočia. T. J. Gašpar uverejňoval svoje mienkotvorné texty v početných slovenských kultúrno-spoločenských časopisoch (disponoval publikačným priestorom v *Eláne*, *Slovenských pohľadoch*, *Novom svete*, *Pere* a pod.) a takto aktívne utváral a určoval poprevratovú slovenskú kultúrnu klímu.

⁷⁰ Pozri PICHLER, Tibor: O nacionalizme, konzervativizme, modernizme v časopise *Prúdy*. In: *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslenia*, Bratislava : Kalligram, 2011, s. 92 – 109.

ktorý upozornil na T. J. Gašpara vo svojich textoch z roku 1935, t. j. v článku *O čom je reč?*⁷¹ zverejnenom v *Ludovom denníku* a eseji *Usmernenie v slovenskej literatúre*⁷² publikovanej v českej *Prítomnosti*. Gašparovu koncepciu pritom treba uviesť všeobecným konštatovaním, že „dať Slovákov dokopy“ pôvodne znamenalo pokúsiť sa nájsť kompromis medzi ľavou a pravou stranou spisovateľskej obce. Ľavicovo orientovaní literárni kritici a spisovatelia chápali túto myšlienku ako prejav Gašparovho konzervatívneho (romantického, idealistického) zmýšľania, no kontext v akom sa pôvodne objavila, interpretovali ako súčasť jeho štylizácie do pozície sociálne vnímavého a pokrokového autora.

Diferencovanosť slovenskej kultúrnej elity mala z Gašparovho hľadiska politické príčiny. Vyplývala z faktu, že ako Slováci „božekáme, škriekame alebo vzdycháme [...] na rudej poľnici, alebo národnej fujare“⁷³. Vychádzajúc z národného princípu, z túžby zmeniť tvár zeme pod Tatrami, apeloval T. J. Gašpar na „spoločný boj proti hriechom kapitalistického imperializmu“⁷⁴ a rovnako zdôrazňoval, že syntéza dvoch protikladných ideových systémov – alebo „Marxa a Ježiša“⁷⁵ – je možná a žiadaná.⁷⁶ Primárnym predmetom Gašparovho záujmu nebola ideová diferenciácia vo vnútri kultúrneho života, ale údajná súdržnosť spisovateľskej elity zdôvodnená kmeňovou kategóriou „slovenskosti“. V diskurze kresťansky založených autonomistov, vrátane T. J. Gašpara, takto chápaná „slovenskosť“ mala centrálné postavenie.⁷⁷ Z tohto hľadiska ich môžeme vnímať ako pokračovateľov uvažovania typického pre predprevratové martinské konzervatívne prostredie. Značná časť spisovateľov, v publicistike obzvlášť, reagovala pritom na sociálnu krízu, v ktorej sa Slováci v tridsiatych rokoch 20. storočia ocitli. „Špás na bok, vravím“, písal T. J. Gašpar, „mnoho je príznakov rapídneho mohutnenia tábora chudoby. Množia sa nielen rady skutočných

⁷¹ MATUŠKA, Alexander: Dielo I, C. d., s. 113 – 116.

⁷² Tamže, s. 120 – 127.

⁷³ GAŠPAR: Dajme sa do kopy!, C. d., s. 1.

⁷⁴ Tamže.

⁷⁵ Tamže.

⁷⁶ Pre porovnanie pozri PAŇÁK, Fero: Marx a kresťanský svetový názor. In: LUK, roč. 2, 1931, č. 7 – 10, s. 147 – 148.

⁷⁷ Pri používaní termínu „kmeňový nacionalizmus“ sa T. Pichler odvoláva na klasifikáciu Antona Štefánka: „Kmeňový nacionalizmus“ je interpretovaný ako uzatvárajúci sa do seba, jazykocentrický a zdôvodňovaný tradíciou. Náprotivkom „kmeňového nacionalizmu“ je podľa Štefánka „československý/štátotvorný nacionalizmus“, ktorý získava stredoeurópske dimenzie (PICHLER, Tibor: O nacionalizme, konzervativizme, modernizme v časopise Prúdy, C. d., s. 106 – 107). Dodám, že A. Matuška zástava inú pozíciu vo verejnom priestore, keďže odmieta aj slovenských autonomistov, aj blízku čechoslovakistickej orientácii hlasistickú/prúdisticú generáciu.

*pšochárov a troškárov vyobcovaných z výhod dnešného sveta veľkým prírastkom nezamestnaných, ale pribúda i umelých a módných bedárov. Príznakmi tohto pribúdania sa vyznačuje psyché našich dní“.*⁷⁸ Tým sa ale otvára viacnásobná perspektíva, keďže za sociálne slabších považoval T. J. Gašpar v republike Slovákov a dôvody ich pauperizácie a proletarizovania nachádzal v pražskom centralizme, ktorý *„nevie nakrmiť všetkých, ale štope len jednu časť“*⁷⁹. V tridsiatych rokoch je zaujímavý aj ďalší problém, ktorý svedčí o univerzálnom dosahu sociálnych problémov – myslím tým sociálne zmýšľanie niektorých národne a kresťansky orientovaných autorov. V manifeste literárnej skupiny Postup⁸⁰ z roku 1933 písal napríklad Pavol G. Hlbina s výrazným protikomunistickým tónom: *„Z nás »postupistov« niektorí budú tvoriť aj sociálne verše a diela so sociálnou tendenciou. A tu nám musí byť jasno: pracovať pre lepší sociálny zajtrajšok v mene Božom, nikdy nie bez Boha“*.⁸¹ V podobnom duchu písal aj Koloman Geraldini, aktívny publicista a taktiež člen skupiny Postup, v liste adresovanom P. G. Hlbinovi z roku 1932: *„Vidím tie tisíce a milióny ľudí – vlastne tvorov, ktorí sa plazia po kolenách a prosia o skyvu chleba tých, ktorí sa radi nazývajú dobrodincami sveta – ľudstva. Je to strašné! V tomto sa topí celý svet – triedna rozvrstvenosť – hrob ľudskosti. [...] Nemyslí na národ! Je to síce ťažké, ale záujem rovnosti, demokracie, socializmu je vyšší a svätejší. [...] Myslel by si po tomto všetkom, že som marxista? Nie, ani zďaleka nie. A to už preto nie lebo som Slovákom“*⁸².

V tejto súvislosti Gašparov príklon k sociálnym otázkam nebol v kruhoch národne orientovaných spisovateľov ojedinelý. Pilier jeho koncepcie vytváralo síce triedenie duchov na *„pánov a bedárov“* alebo *„nasýtených a hladných“*.⁸³ Často dokonca používal slovník príznačný pre komunisticky orientovaných publicistov (*„proletárska kultúra“*, *„vševládny kapitál“*, *„beztriedny človek“*, *„boj o spravodlivosť“*, *„meštiacka mentalita“*, *„panovanie kapitalisticko-hrabivého systému nad svetom“*, *„vykorisťovanie zo strany mocnejších“* a pod.)⁸⁴, ale jeho formulácie navodzujú celkovo iné otázky, ako tie, ktoré by sme mohli pripísať

⁷⁸ GAŠPAR: Dales. In: Elán, roč. 2, 1932, č. 5, s. 1.

⁷⁹ GAŠPAR: Triedenie duchov, C. d., s. 498.

⁸⁰ Postupisti – literárna skupina združená okolo časopisu *Postup* (1934 – 1935). Považovali sa za tzv. 3. (najmladšiu) literárnu generáciu.

⁸¹ HLBINA, Pavol Gašparovič: Literárna družina Postup. In: Elán, roč. 4, 1933, č. 2, s. 4.

⁸² GERALDINI, Koloman – HLBINA, Pavol Gašparovič, SNK LA, sign.: 169 B 15

⁸³ GAŠPAR: Triedenie duchov, C. d., s. 496.

⁸⁴ Výber z Gašparových článkov uvedených vyššie.

spisovateľom a publicistom združeným okolo DAV-u. T. J. Gašpar píše: „Na pravom boku stoja mocní tohto sveta – vševládny kapitál s príveskom svojho vedeckého servilizmu⁸⁵ – a na ľavom sa zas hýbe ľud a duchovní hájníci slovenského poľa“⁸⁶. V tom zmysle sa T. J. Gašpar nevyhol zjednodušujúcemu triedeniu duchov v republike na národnom princípe – na vládnucich Čechov a utláčaných Slovákov. Vychádzajúc z uvedeného, slovenskí spisovatelia alebo „duchovná obrana Slovenska – armáda pera“⁸⁷, by sa mali na nacionálnom princípe a bez ohľadu na svetonázorové rozdiely ako „jedna kompánia ducha“⁸⁸ združiť proti českému (pražskému) centralizmu. „Žiť v stálej mobilizácii svojej duchovnej obrany“⁸⁹ je úloha malých národov. Národná kultúra je totižto „duchovná forma boja o život“⁹⁰. Označenie „boj o spravodlivosť“ (chápaný ako boj o národnú a sociálnu rovnoprávnosť v rámci ČSR) mal takto latentný protičeský podtext a nacionalistický tón. Na základe tejto apriórnej tézy – nevyhnutnosti „boja o spravodlivosť“ – T. J. Gašpar zdôrazňoval, že „autonomizmus, regionalizmus, kultúrna samobytnosť alebo komunizmus, áno, ešte i slovenský komunizmus, všetko je len detail“⁹¹. To zas znamená, že dominujúcim integračným prvkom nebola podľa T. J. Gašpara ideová spriaznenosť, ale „daná zhora“ a „prirodzená“ príslušnosť k národu.

K výzve „Dajme sa dokopy“ sa T. J. Gašpar vrátil na stránkach *Nového sveta* v roku 1935. Je zaujímavé, že výrazne odstúpil od hľadania vskutku krkolomnej syntézy kresťanskej a komunistickej optiky a zdôrazňoval potrebu integrovať Slovákov ako národ: „Treba, aby sa Slováci nedelili a nedali škatuľkovať ani na vládnych, ani na opozičných, ale aby sa všetci do chlapa dali do kopy a tak utvorili skutočný a integrálny celok“⁹². V podobných intenciách sa odvolával na T. J. Gašpara aj Andrej Žarnov – autonomisticky založený básnik v článku *Zbytočné*

⁸⁵ Pod pojmom „vedecký servilizmus“ T. J. Gašpar chápe gesto českého prof. Václava Vážneho, ktorý viedol Jazykovedný odbor Matice slovenskej a ujal sa prípravy *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931). Pravidlá vniesli do pravopisnej normy mnohé bohemizmy, čo sa stretlo s odporom slovenskej kultúrnej verejnosti. Dokonca vznikol aj manifest podpísaný 128 spisovateľmi, novinármi, prekladateľmi a redaktormi, ktorí PSP rozhodne odmietli. Došlo aj k personálnym zmenám v Matici slovenskej. V článku sa T. J. Gašpar zvykne odvolávať na 12. máj v Matici – ide o deň odmietnutia PSP na valnom matičnom zhromaždení v roku 1932 v Martine.

⁸⁶ GAŠPAR: Triedenie duchov, C. d., s. 496 – 497.

⁸⁷ GAŠPAR: Dajme sa dokopy!, C. d., s. 1.

⁸⁸ Tamže.

⁸⁹ GAŠPAR: Živá literatúra, C. d., s. 1.

⁹⁰ GAŠPAR: Triedenie duchov, C. d., s. 496.

⁹¹ Tamže, s. 499.

⁹² GAŠPAR: O čom je reč?, C. d., s. 5.

triedenie duchov z roku 1933: „Je akýmsi zlovykom triediť umelcov, spisovateľov i vedeckých pracovníkov nie dľa hodnoty ich diela, ale dľa vierovyznania. [...] Nakolko u nás vždy prevládala zložka katolícka a evanjelická, duchovných pracovníkov rozdeľovali a rozdeľujú na katolíkov a evanjelikov“⁹³. V tomto zmysle možno jadro výzvy „Dajme sa dokopy“ vymedziť ako pokus vytvoriť silný národný kolektív opierajúci sa o stabilnú národnú identitu. To, čo by sa dalo nepresne pomenovať ako „pocit národného ohrozenia“ zapôsobilo obzvlášť na národne orientovaný tábor slovenskej kultúrnej elity a prejavilo sa v pokuse zjednotiť slovenskú intelektuálnu vrstvu na národnom princípe. Rovnako to zapríčinilo, že vo vnútri slovenského kolektívu, sprevádzaného pocitom krehkosti vlastnej identity, vznikla akási symbolická bariéra kritickosti, ktorú neslobodno prekročiť. Medzi dvoma vojnami ju neustále prekračovali „pokrokoví“ davisti, prekročil ju začiatkom tridsiatych rokov aj A. Matuška, ktorému v prvom decéniu tvorivej činnosti oponenti prisúdili rolu národného renegáta a odrodilca.⁹⁴

Túto tézu potvrdzuje polemicky ladený článok Michala Chorvátha *Dajme sa dokopy*⁹⁵ z roku 1935, ktorý sa dá považovať za jednu z mála dobových obrán Matuškových postojov. M. Chorváth v ňom vystúpil ako „príslušník revolučnej literárnej obce“⁹⁶, vo vlastnom vnímaní pokrokar a politicky angažovaný literárny kritik ideologicky spriaznený s A. Matuškom. Reagoval na článok A. Žarnova *Za porozumenie v ríši ducha*⁹⁷, v ktorom A. Žarnov – odvolávajúc sa na Gašparovu výzvu – zaútočil okrem iného na Matuškovy články kriticky hodnotiace slovenských literátov v *Prítomnosti*. „Kedysi volal Tido Gašpar: Dajme sa dokopy!“, písal Žarnov, „z reči a tlačeného slova však dosiaľ neprišlo ku skutkom. [...] Za porozumenie v slovenskej ríši ducha musí však pracovať i kritika. [...] Tam ste mali defilé slov spisovateľov v *Prítomnosti* v skreslenom krivom obraze Matuškovom. Možno tento Matuška nikdy už viac ničoho nenapíše. Načo mu

⁹³ ŽARNOV, Andrej: Zbytočné triedenie duchov. In: Pero, roč. 2, 1933, č. 1, s. 5.

⁹⁴ O nechuti polemizovať s A. Matuškom písal ešte v roku 1938 v časopise *Nový svet* autor krátkeho komentára: „Ľutujeme, že slovenskí literárni a vedeckí pracovníci pokladajú za nedôstojné polemizovať s A. Matuškom, lebo Matuška vlastným vývojom a silami sotva sa dohúta k tej »lepšej a plodnejšej pravde« a nedospejú k nej ani tí čitatelia »Prítomnosti«, čo z neznalosti, z polichotenosti, alebo pohodlnosti akceptujú jeho mienku.“ Článok mal antisemitský charakter, bol rovnako namierený proti M. M. Dedinskému, ktorého autor označil za Matuškovho epigóna. Oboch považoval ináč za okrajových a bezvýznamných kritikov. Pozri - ed-: Móricaiovia na periférii slovenskej literatúry. In: Nový svet, roč. 13, 1938, č. 17, s. 9.

⁹⁵ CHORVÁTH, Michal: Dajme sa dokopy. In: Cestami literatúry, zv. 1, Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979, s. 135 – 137.

⁹⁶ Tamže, s. 135.

⁹⁷ ŽARNOV, Andrej: Za porozumenie v ríši ducha. In: Elán, roč. 5, 1935, č. 10, s. 1 – 2.

bude takáto sláva?“⁹⁸ Jadro polemiky medzi M. Chorváthom a A. Žarnovom však spočívalo v dôraze na možnú podobu národnej kultúry a Matuškov príklad poslužil skôr ako pomôcka k objasneniu základných svetonázorových rozporov. A. Žarnov totižto A. Matušku označil za nezodpovedného kritika, ktorý nielen šíri falošné správy v českej tlači o slovenskom literárnom živote, ale najmä zohráva úlohu poškodzovateľa slovenských kultúrnych záujmov a ďalej ako kritika, ktorý znásobuje roztrúsenosť slovenskej literárnej scény a bráni v dosiahnutí kultúrnej (národnej) integrity. Písal: *„Odmietat' treba tento druh kritik a informácií hlavne preto, že vnášajú do duchovného života zmätok neopodstatnením príčiny úsudku“*⁹⁹. V tomto zmysle zreteľne určil mantinely vo vnútri národnej kultúry, v ktorých sa autor (spisovateľ, literárny kritik, publicista a pod.) môže pohybovať.

Vrátim sa ale k M. Chorváthovi, ktorý podobu vzťahov vo vnútri slovenského kultúrneho života ilustroval konštatovaním, že *„potľapkávanie pliec je na dennom poriadku a nik sa neopovažuje povedať smelšie slovo“*¹⁰⁰. Ono smelšie slovo patrilo samozrejme nielen A. Matuškov, ale i „revolučnej literárnej obci“, ku ktorej sa hlásil aj M. Chorváth. Chorváthovou snahou bolo pritom diskvalifikovať A. Žarnova ako konzervatívne zmýšľajúceho autora. Matuškov články M. Chorváth nevnímal preto ako *„etapu priepastného rozchodu ľudí“*¹⁰¹, ale ako angažované gesto, ktorého odmietnutie slovenskou kultúrnou verejnosťou bolo výsledkom pretrvávania slovenských integračných snáh v mene hesla „Dajme sa dokopy“: *„Či vie [A. Žarnov – pozn. M. B.], že Matuška musel prejsť všetkými literárnymi revuami, ktoré rad-radom odmietali uverejniť odhalenie neslýchaného literárneho škandálu?“*¹⁰² *Že neodôvodnene, je zrejme už z tohto obratu, ktorý nastal vo väčšine revuí po odtlačení Matuškovho článku v Přítomnosti. [...] A celý tento stav, uveďte si to, p. Žarnov, je len výsledkom snahy »Dajme sa dokopy«, ktorá má omnoho väčší úspech ako sa nazdávate“*¹⁰³. M. Chorváthovi išlo o holistickú predstavu tvorivého subjektu, kde politická orientácia a životné postoje presahovali do spisovateľskej a literárnokritickej praxe. Je triviálne zdôrazňovať, že odtiaľto pramenila dialektika života a literatúry,

⁹⁸ Tamže.

⁹⁹ Tamže, s. 2.

¹⁰⁰ CHORVÁTH, Michal: Dajme sa dokopy!, C. d., s. 137.

¹⁰¹ Tamže, s. 135.

¹⁰² Ide o polemické vystúpenia proti J. E. Borovi, ktorého A. Matuška obvinil z plagiátu a napodobňovania F. X. Šaldu.

¹⁰³ CHORVÁTH, Michal: Dajme sa dokopy!, C. d., s. 136 – 137.

ktorú ľavicoví a marxisticky orientovaní autori radi vyzdvihovali. Z tejto pozície M. Chorváth A. Žarnovovi vyčítal, že si praje vytvoriť „*estétsku spoločnosť, akadémiu, ktorá sa zaoberá neskutočnými otázkami*“¹⁰⁴. Polemiku medzi A. Žarnovom a M. Chorváthom je takto možné vnímať ako stret dvoch koncepcií úlohy spisovateľa/literárneho kritika v spoločnosti. Na jednej strane išlo o dobovú obdobu „práce v službách národa“ („dať sa dokopy“ ako pracovať na spoločnom diele, kultúrny život chápať ako integračný faktor národnej komunity, aktivizovať sa na poli národného života v mene národnej kultúry, slovenských vzdelancov považovať za privilegovanú spoločenskú vrstvu), na strane druhej zas o kritické a ideologicky angažované vystupovanie voči kultúrnym nedostatkom (chápané ako stimul kultúrneho vývinu a v zásade aj povinnosť „pokrokového“ kultúrneho činiteľa), ďalej o zdôrazňovanie hodnoty myšlienkovkej samostatnosti, no napokon hľadanie styčných bodov na úrovni svetonázoru, nie príslušnosti k národnému celku. Takto sa v dobovom rámci ľavicovom (nielen davistickom) prostredí interpretoval jeden z viacerých rozporov medzi „tradičným“ a „novým“, medzi „konzervatívnym“ a „pokrokovým“, kde možný pokrok národnej kultúry súvisel v prvom rade s jej kritickou reflexiou.

T. J. Gašpara sa mohol osobne dotknúť portrét z roku 1934 v známom Matuškovom cykle *Portrétov slovenských spisovateľov*, ktoré vyšli na stránkach *Prítomnosti*. A. Matuška sa tu venoval otázke nadmernej štylizovanosti Gašparovej prózy, reagoval však aj na ideologickú rovinu jeho textov: „*Literárnu a nie životnú inšpiráciu ukazujú v plnej sláve jeho veci, dotýkajúce sa ako-tak súčasného života. A ukazujú ešte čosi iné: jeho prastarú, starootcovskú ideológiu*“¹⁰⁵. Ideologické rozpory medzi protagonistami sporu A. Matuška obzvlášť zdôraznil v eseji *O čom je reč?*¹⁰⁶, ktorá vznikla na podnet jedného z viacerých Gašparových fejtónov na stránkach *Nového sveta*. Aj tu A. Matuška narážal na problém autorovej literárnej štylizácie alebo na Gašparove „*profesionálne krasorečníctvo*“¹⁰⁷ resp. „*pestovanie výrazového a myšlienkového salónnictva*“¹⁰⁸. Gesto T. J. Gašpara-spisovateľa implikovalo však gesto T. J. Gašpara-kultúrneho činiteľa. Išlo totiž o Gašparove umelecké sebautváranie a jeho verejnú prezentáciu

¹⁰⁴ Tamže, s. 137.

¹⁰⁵ MATUŠKA: Dielo I, C. d, s. 97.

¹⁰⁶ Tamže, s. 113 – 116.

¹⁰⁷ Tamže, s. 114.

¹⁰⁸ Tamže.

v dobovom kultúrno-politickom rámci: „to, čo sa tu pestuje, nie je myšlienka socializmu, ale kaplánsky idealizmus, plný ušľachtilosti“¹⁰⁹. Gašparov príklon k sociálnym otázkam a komunistickej rétorike (ako aj príklon ostatných „neoštúrovcov“) A. Matuška interpretoval ako neautentický: „*Tvárite sa tým, čím ste, a nekoketujte s niečím len preto, že chcete byť zaujímaví.*“¹¹⁰

Jednou zo špecifických tém Matuškových juvenílií bola aj myšlienka obsiahnutá v hesle „Dajme sa dokopy“, na ktorú A. Matuška kriticky nadväzoval viackrát, a to tam, kde zdôrazňoval význam individuálnej tvorivosti a názorovej samostatnosti. V tridsiatych rokoch (a čiastočne aj potom) sa A. Matuška štylizoval do pozície nezávislého (hoci nie apolitického) intelektuála, ktorý akékoľvek unifikujúce snahy, obzvlášť v oblasti kultúry, spravidla odmietal.¹¹¹ Skôr než T. J. Gašpar uverejnil v časopise *Pero* svoj článok *Dajme sa dokopy*, v debutovej eseji *Hra na fujaru a pokrok* z roku 1930 A. Matuška ironicky písal: „*A husi idú za gunárom. »Aby všichni jedno byli«, jeden za všetkých – všetci za jedného, v jednote je sila a »bude jeden ovčinec a jeden pastýř«...*“¹¹². Nie je preto prekvapujúce, že reagoval nielen na T. J. Gašpara-literáta, ale aj na T. J. Gašpara-autora hesla „Dajme sa dokopy“. Text *Usmernenie v slovenskej literatúre v Prítomnosti* z roku 1935 je preto možné čítať ako Matuškovu gestu, ktoré zavŕšilo predošlé snahy diskvalifikovať ideu jednoty slovenskej kultúrnej obce. Zaujímavým spôsobom sa tu zauzľuje príbeh sporu, keďže A. Matuška priamo reagoval nielen na Gašparovu výzvu, ale aj spomenutý článok A. Žarnova *Za porozumenie v ríši ducha*.¹¹³ Jadro textu spočívalo pritom v kritike snahy integrovať Slovákov do jednotného celku na akomkoľvek princípe, nezávisle na tom, či túto snahu vyslovil A. Žarnov alebo T. J. Gašpar. „*Bude sa treba aj tu spýtať: za čo sa máme dať dokopy a proti čomu. Lebo len takto možno prekaziť, aby sa táto krajina nestala,*

¹⁰⁹ Tamže, s. 116.

¹¹⁰ Tamže.

¹¹¹ V kontexte sporov o heslo „Dajme sa do kopy“ A. Matuška mal svojich zástancov. Jedným z nich bol Josef Dvořák, ktorý na stránkach *Robotníckych novin* písal takto: „Usmerniť, to nie. Pokusy sa diali a ozvali sme sa proti nim pred časom v Novom hlase. A skamarátiť sa so všetkými? To lze spoločensky, nie však umelecky.“ Pozri: Jdv. (Dvořák, J.): Dajme sa do kopy lebo: Matuška contra glajchšaltovanie. In: *Robotnícke noviny*, 3.9. 1935. *Nový hlas* bol časopisom mladých sociálnych demokratov.

¹¹² MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 27.

¹¹³ V polemike sa A. Matuška dodatočne odvolával na glosu Petra Prídavka z časopisu *Nový svet* (PRÍDAVOK, Peter: Bastardná literatúra. In: *Nový svet*, roč. 8, 1933, č. 13, s. 8.). Išlo o reakciu A. Matušku na tzv. „aféru v Bahňanoch“ z rokov 1933-34, čiže spor o Gejzu Vámoša, zahájený po opublikovaní v Slovenských smeroch Vámošovho textu *Žid severu a juhu*, predlohy neskoršieho románu *Odlomená haluz* (Pozri BARBORÍK, Vladimír: Prozaik Gejza Vámoš. Bratislava : SAP, 2006, s. 99 – 111).

a tentoraz už definitívne, Kocúrkovom“¹¹⁴. Keďže sa Matuškov gesto utváralo v súlade s individualizmom, nekompromisnosťou, programovou kritickosťou a snahou europeizovať slovenskú kultúru, tak súhlas s výzvou „Dajme sa dokopy“ reprezentoval preňho v prvom rade výsledok osobného konformizmu. Ten sa v širšom meradle stával brzdou vo vývine literatúry a národnej kultúry vôbec: „*Spisovatelia nejakého národa, to je niečo celkom iné ako – odpustte za trivialitu! – futbalová jedenástka národa. Čo je vo futbale prihrávkou, a teda mravne cenné, môže v literatúre byť mravným defektom*“¹¹⁵.

Spory o výzvu „Dajme sa dokopy“ nadobudli výrazný osobný charakter, keď T. J. Gašpar na úvod fejtónu v rubrike *O čom je reč?* poznamenal: „*O tom, že pyšný františkanín, opitá baba, chudé prasa a »originálny« Matuška – to sú vám rad radom a všetko smiešne veci! Tie si nemusia povedať, dajme sa dokopy*“¹¹⁶. Išlo o pokus uviesť A. Matušku na „pravú mieru“ vyhýbaním sa dialógu s ním (používajúc jazyk T. J. Gašpara prostredníctvom „ustupovania pred inváziou drzosti“¹¹⁷) a symbolicky ho vytesniť na okraj spisovateľskej komunity: „*Hlúposť predsa nie on vynašiel prvý, ani drzosť. Tie odjakživa chodia „per pazúch“, ako siamské dvojčatá a celý Matuška je len jednou z ich pozdných kópíí*“¹¹⁸. Na tento typ osobného zaujatia nájdeme dostatok príkladov v dobovej kultúrnej publicistike. Aj v tom prípade išlo o obrannú reakciu, výpoveď situovanú v konkrétnom historickom momente, ktorá svojím významom nepresiahla dobový rámec.

Je vidieť, že pokusy „emancipovať“ slovenskú kultúru a súčasne určiť jej formu a obsah vyplývali z viacerých svetonázorových prostredí. Takto vnímam úsilie A. Matušku a M. Chovátha (tzv. pokrokárov spriaznených s davistami), a ďalej A. Žarnova a T. J. Gašpara (tzv. konzervatívcov, „neoštúrovcov“) napriek tomu, že riešenia, ktoré ako predstavitelia opačných svetonázorových táborov ponúkli, so sebou nekorešpondovali. Kým národný tábor slovenskej kultúrnej elity sa orientoval na interné problémy slovenského kultúrneho života (v tom zmysle sa uzatváral do seba, „slovenskú otázku“ vidiel v úzkom národnom rámci, uprednostňoval etnocentrické chápanie národa a pocit národnej súdržnosti), tak

¹¹⁴ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 126.

¹¹⁵ Tamže.

¹¹⁶ GAŠPAR, Tido J.: O čom je reč?, C. d., s. 5. Gašparovu reakciu pozitívne ohodnotilo Pero: „Sú ľudia, ktorí len vtedy porozumejú človeku, keď im tento prehovorí ich žánrom. Toto vykonal T. J. Gašpar, keď odpovedal Matuškoví, povestnému slov. »kritikovi«.“ Pozri: -abc-: Aký „pochválen“, taký „naveky-amen“. In: Pero, roč. 4, 1935, č. 6, s. 16.

¹¹⁷ GAŠPAR, Tido J.: O čom je reč?, C. d., s. 5.

¹¹⁸ Tamže.

„pokroková“ strana apelovala na vyhybanie sa familiarizmu, obzvlášť národného charakteru, a zdôrazňovala potrebu „držať sa osve“¹¹⁹. Zopakujem ale, že pre pokrokárov v tridsiatych rokoch 20. storočia bola integrujúca kategória „ideologického“, nie „národného“.¹²⁰ Išlo preto o opačné tendencie v rámci snahy tvarovať slovenský kultúrny dnešok a kladenie dôrazu na iné aspekty kultúrneho (ideového) rozmeru „slovenskej otázky“. T. J. Gašpar rozmýšľal v kontexte emancipácie národnej kultúry dostredivo, pričom stredom záujmu bola národná komunita. A. Matuška zas vnímal národ, a teda aj národnú kultúru v univerzálnych, ak chceme, európskych súvislostiach, a odvolával sa na potenciálnu konkurencieschopnosť slovenskej kultúry. Preto sa u A. Matušku okrem iného objavila výrazná tendencia zbaviť slovenskú kultúru regionálneho alebo folklórneho svojrázu, ktorý cez optiku Prahy nadobudla. Túto snahu evidujem vo viacerých dobových diskusiách o kultúrnom rozmere tzv. „slovenskej otázky“. V nasledujúcich riadkoch sa preto budem odvolávať aj na české pozadie diskusií, ktoré sa v rokoch 1918 – 1938 predsa len viedli v širšom zábere než bolo slovenské prostredie.¹²¹

¹¹⁹ CHORVÁTH, Michal: Dajme sa dokopy, C. d., s. 135.

¹²⁰ Pripomeniem známy výrok Ladislava Novomeského, ktorý predložil v diskusii na Kongrese slovenských spisovateľov: „Mne je blízky Nezval. Nie preto, že je Čech, ale preto, že je posledným slovom moderného básnictva. Jilemnický, Král, Poničan atď. stoja v blízkosti Olbrachta, Neumanna, Horu, Seiferta atď. nie preto, že by si pokladali za povinnosť urobiť radosť snaživým zberateľom epizód v česko-slovenských stykoch, ale preto, lebo sú si blízki pohľadom na svet a myslením. Mostom medzi kultúrnym dňom českým a slovenským a spojivom medzi nimi môže byť len spoločný svetonázor, spoločný cieľ.“ (Pozri: Diskusia. In: CHMEL, Rudolf (ed.): Kongres slovenských spisovateľov 1936, C. d., s. 109).

¹²¹ Riešenia „slovenskej otázky“ pochopiteľne prichádzali aj z českej strany. Išlo o pestrú – avšak disproporčnú škálu názorov – od unifikujúcich oba národy na národnom alebo politickom princípe v mene ideológie etnického, alebo politického čechoslovakizmu, po názory zdôrazňujúce odlišnosť Slovenska, vyplývajúcu z osobitej historickej skúsenosti, iného národného charakteru a podobne. Oficiálna ideológia čechoslovakizmu, vďaka ktorej bolo možné opodstatniť existenciu republiky v širšom medzinárodnom rámci, zapríčinila značný nepomer v českej reflexii „slovenskej otázky“ – českí intelektuáli často zdôrazňovali potrebu udržiavať štátnu celistvosť a emancipačné, obzvlášť autonomistické snahy Slovákov v rámci republiky odmietali (T. G. Masaryk, F. Peroutka, V. Štěch a mnoho ďalších). O to viac slovenská verejnosť vítala pochopenie pre národnú odlišnosť, pričom kritiku „centrománskych záchvatov“, ako sa o politike centralizmu priamo vyjadril F. X. Šalda, pozorne vnímala.

1.2.2 Zliezť do dolín, na roviny. Slovo o kultúrnej izolácii

Jednou zo základných myšlienok raných Matuškových polemických výstupov bol problém česko-slovenskej kultúrnej výmeny – alebo skôr výčitka voči slovenskej kultúrnej elite, že podnety z českého prostredia nedostatočne alebo neúspešne modifikuje. Cieľom tejto podkapitoly je načrtnúť niektoré Matuškovy české východiská a aspoň čiastočne objasniť pobúrenie, ktoré na slovenskej strane sporov vyvolával, obzvlášť v nacionálne orientovanom (alebo v „neoštúrovskom“, keď použijeme Chorváthov slovník) prostredí. Matuška pritom mal svojich českých predchodcov, na ktorých sa svetonázorovo diferencovaná slovenská kultúrna obec často odvolávala (v prvom rade tým myslím českého literárneho kritika F. X. Šaldu, jedného z reprezentantov moderného „češtva“).

„Kultúrna integrácia“ bola azda najcitlivejším bodom identifikačných procesov malého národa, ktorý sa v druhej polovici 19. storočia neustále konfrontoval s národnostným útlakom a neistotou národného bytia. Po uplynutí takmer pätnástich rokov od vzniku republiky L. Novomeský písal o „*slovenskej obave, že zblíženie je totožné s podmanením*“¹²². To znamená, že tam, kde sa A. Matuška dotýkal „českého problému“, narážal nielen na dobovo aktuálnu nedôveru slovenských elít voči Čechom, ale aj na dlhodobý problém slobodného prejavu „slovenskosti“ v čase národnostného útlaku, v ktorom sa formoval moderný slovenský národ. Nepriamo sa takto A. Matuška odvolával na citlivé otázky kultúrneho podmanenia, národného odrodilstva, renegátstva a v konečnom dôsledku národného zániku, t. j. na všetko to, čo „slovenskú obavu“, o ktorej L. Novomeský písal, generovalo.

V tridsiatych rokoch 20. storočia A. Matuška viackrát polemizoval s „obrannou reakciou“ slovenského kolektívu metaforicky vyjadrenou sľubmi „nezostupovať z hôr“, ktoré vnímal ako civilizačnú izoláciu. Problém nastolil už v debutovom článku *Hra na fujaru a pokrok* z roku 1930, no k tejto téme sa kontinuálne vracal keď analyzoval slovenské sklony k historizmu a nadväzovanie na kultúrne dedičstvo romantizmu.¹²³ Radikálna a priam avantgardná prestavba

¹²² NOVOMESKÝ, Ladislav: Česko-slovenský rozpor. Možno porozumieť Slovensku bez poznania jeho kultúry? In: DAV, roč. 6, 1933, č. 11 – 12, s. 156.

¹²³ Pozri MATUŠKA: Hra na fujaru a pokrok. In: Dielo I, C. d., s. 23 – 30; Slovenská viera v minulosť. In: Tamže, s. 37 – 41; Slovenský historizmus. In: Tamže, s. 41 – 45; Revízia nášho troškárstva. In: Tamže, s. 48 – 51; Znova o našich otcoch. In: Tamže, s. 51 – 54; Ideológia J. M. Hurbana a jej

slovenskej identity, s ktorou A. Matuška v tridsiatych rokoch 20. storočia prišiel, utopisticky prijímala možnosť nepozerať sa späť a začať všetko odznova v podmienkach demokratickej Československej republiky. Pripúšťal ale, že obranná schéma kolektívneho správania, ktorá mala svoje opodstatnenie v čase národnostného útlaku, naďalej určuje vývin slovenskej kultúry: „*Sami tí, ktorí ospravedlňujú fakt, že sme nedošli ďalej, majú hlavným dôvodom politickú neslobodu; avšak práve oni „hlásajú“ neustále návrat k minulosti, teda k tomu, čo bolo vytvorené za neslobody. A niet pochýb, že z neslobody žije Slovensko ideovo i dnes*“¹²⁴. Matuškov pokus prerušiť ideovú kontinuitu medzi „predprevratovou“ a „poprevratovou“ generáciou kultúrnych činiteľov bol len jedným z mnohých hlasov v celonárodnej debate o podobách česko-slovenského spolužitia pod oficiálnou záštitou ideológie čechoslovakizmu. A. Matuška mal pritom na zreteli, že za dynamický vývin slovenskej kultúry medzi dvoma vojnami môže demokratická spoločná Československá republika, ktorú na úrovni štátneho usporiadania akceptoval v tridsiatych rokoch bez výraznejších výhrad.

Intenzívnych diskusií o možnostiach česko-slovenského spolužitia v republike sa zúčastnil aj Karel Čapek, ktorý kritizoval neúspechy česko-slovenského regionalizmu. Ako vzorný príklad podával spolunažívanie Škótov a Angličanov, ktorých lokálny patriotizmus údajne neprekážal v lojálnom vzťahu k Veľkej Británii ako celku. Týmto zjednodušením vyslovil nielen súkromnú fascináciu anglosaským svetom, ale aj sklamanie štátotvorných českých elít, že medzi Čechmi a Slovákmi chýba jednotnosť vo vnímaní Československa ako spoločnej vlasti (tzv. spoluobčianstvo) a že Slováci k Československu pristupujú s rezervou. „*Ale nešťestí by bylo, kdyby hranice jejich sebevědomí byly na Malých Karpatách*“¹²⁵ – v tom zmysle K. Čapek povzbudzoval Slovákov, aby na škótsky spôsob „zostúpili z hôr“, dobývali republiku, vymanili sa z komplexu občana druhej kategórie. Už v roku 1925 poznamenal: „*Vytváříme jakési neexistující českoslovenství, místo abychom vytvářeli Čechy, Moravu a Slovensko a teprve nad tím něco velikého a nedotknutelného, totiž říši. Není žádných Angloskotů, nýbrž je Veliká Británie; ale je stejně veliká pro Skota jako pro Angličana a běda tomu, kdo by ji urážel.*“¹²⁶ Podobnú myšlienku vyslovil o pár rokov neskôr

vzťahy k slovenskej súčasnosti. In: Slovenská literatúra, roč. 96, 1980, č. 6, s. 44 – 59.

¹²⁴ MATUŠKA: Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti, C. d., s. 58.

¹²⁵ ČAPEK, Karel: My a oni. In: Místo pro Jonathana!, Praha : Symposium, 1970, s. 63.

¹²⁶ Tamže, s. 62-63.

v rozhovore pre *Elán*: „*Slováci, obyvatelia vrchov, si ešte nevytýčili heslo: zliezť do dolín, na roviny*“¹²⁷. V tomto zmysle obrátil naruby podstatu slovenských separatistických snáh, keďže v nich videl odraz komplexu provincie a neschopnosť presadiť sa v širšom rámci než je úzka lokálna komunita.¹²⁸

V prostredí slovenských autonomistov v tridsiatych rokoch 20. storočia bola hranica medzi česko-slovenskou kultúrnou výmenou a kultúrnym splynutím oboch národov vnímaná ako vágna a neurčitá. Bola už reč o dlhodobu zafixovanej predstave v slovenskom podvedomí, že cieľom vládnej (aj kultúrnej) politiky je umelo unifikovať dva kultúrne samostatné celky. Nadväzujúc na K. Čapka a jeho koncepciu „zostupovania z hôr na roviny“, písal T. J. Gašpar o „*zdedenom strachu pred chodníkom nadol*“¹²⁹, o obave, že integrácia zjednotí, vzkriesi fenomén slovenského odrodilstva, t. j. „*najtragickejšiu ranu nášho [slovenského – pozn. M. B.] národného poškodenia*“¹³⁰. Zostúpiť z hôr podľa T. J. Gašpara znamenalo stratiť sa, zmiznúť, „*utonúť v masných barinách cudzej roviny*“¹³¹. Česká časť republiky predstavovala v jeho vnímaní územie Slovákom nedostupné, no zároveň preplnené a presýtené, keďže v ich prípade išlo skôr o „*škriabanie sa na sklenené vrchy pražských vysočin*“¹³². V tejto súvislosti sa T. J. Gašparovi Čapkova koncepcia javila ako „*básnický sen, pekná ilúzia z ríše nemožnosti*“¹³³. Slováci pod vplyvom skúsenosti z maďarizácie a sklamaní z čechoslovakizmu sú podľa T. J. Gašpara „*donútení držať sa svojho opaska a rásť na svojom*“¹³⁴.

Už táto stručná ilustrácia ukazuje, že išlo o jalový spor o podobu česko-slovenského vzťahu v republike alebo o spor, ktorý udržiava existujúci *status quo*, keďže sa v ňom stretli dvaja svetonázorovo protikladní aktéri s odlišným kultúrno-spoločenským statusom. K. Čapek vystupoval z pozície „silnejšieho“, čechoslovakistickým vládnyim kruhom blízkeho „pátečníka“¹³⁵ a propagátora

¹²⁷ LETZ, Štefan: Štvrť hodinky s Karlom Čapkom. In: *Elán*, roč. 1, 1931, č. 7, s. 2.

¹²⁸ Čapkove slová boli ale vnímané skôr ako vec kurtoázie, nie znalosti. (Pozri –jak: Slováci, pôjdeme medzi Čechov! In: *Politika*, roč. 1, 1931, č. 13, s. 155.

¹²⁹ GAŠPAR: Hore, alebo dolu kopcom? In: *Elán*, roč. 1, 1931, č. 10, s. 2 – 3.

¹³⁰ Tamže, s. 2.

¹³¹ Tamže.

¹³² Tamže.

¹³³ Tamže.

¹³⁴ Tamže.

¹³⁵ „Pátečníci jsou společnost, která se schází v pátek u Karla Čapka. Sejit se u Karla Čapka není tak snadné.“ (HOFFMEISTER, Adolf: Pátečníci. In: *Přítomnost*, roč. 4, 1927, č. 7, s. 109). K úzkému kruhu českých intelektuálů, ktorí Karla a Josefa Čapkůvův pravidelne navštěvovali patrili T. G. Masaryk, F. Peroutka, V. Vančura, F. Langer, E. Bass, K. Poláček, V. Mathesius a ďalší. Väčšina z nich prispievala na stránky *Přítomnosti*, F. Peroutka bol šéfredaktor časopisu.

demokratických ideí Československa; T. J. Gašpar zas, napriek popularite, ktorú v Československu ako spisovateľ získal¹³⁶, bol „lokálnym“ autorom, ktorý sa tešil obľube obzvlášť v slovenských nacionálne a katolícky orientovaných kruhoch.¹³⁷ Keďže T. J. Gašpar nevyhľadával kompromis, svoje vystúpenie uzavrel priam autoritatívnym konštatovaním „*sme doma a basta*“¹³⁸, no zreteľne zdôraznil, že „*jedni sú pro a druhí kontra. Jedni chcú hore, druhí dolu. [...] Logická konklúzia z nereálnych perspektív otázky samej, robí celú túto hádku vlastne zbytočnou*“¹³⁹.

Táto polemika sa pritom v tridsiatych rokoch 20. storočia nejaví ako druhoradá, keďže spory o podobu česko-slovenskej kultúrnej integrácie, zahrnuté do širších konfliktov medzi Čechmi a Slovákmi, sú jednou zo základných osí vtedajšieho slovenského kultúrneho vývinu. A. Matuška sa síce sporu medzi Čapkom a Gašparom nezúčastnil priamo¹⁴⁰, no pohyboval sa na tenkom ľade národnostných sporov, keď ironicky poznamenal, že „*nesmieme nič prijímať od Čechov okrem plzenského*“¹⁴¹. Akokoľvek by sa z dnešného hľadiska jeho pokusy sňať zo slovenskej kultúry folklórny a náboženský (teologický) nimbus zdali pozoruhodné, v tridsiatych rokoch 20. storočia rezonovali v slovenskom prostredí ako netaktné gesto „pražského Slováka“. Vo svojich spomienkach, ktoré posmrtné vyšli pod názvom *Osobne a neosobne*, A. Matuška spomenul reakciu otca, ktorý si prečítal jeho prvý nepodpísaný článok [A. Matuška tým zrejme myslel *Hru na fujaru a pokrok* – pozn. M. B.] tak, že „*preletel prvé riadky, povedal: <Zase jeden, čo ho Česi kúpili> a odložil*“¹⁴². Homogénnosť slovenskej komunity mu nebola

¹³⁶ V roku 1935 T. J. Gašpar získal štátnu (československú) cenu za literatúru.

¹³⁷ Úryvky z článku *Hore, alebo dolu kopcom?* pretlačil nacionalisticky orientovaný *Slovák*, samotný text označil za výstižný a presný (pozri výťah z dňa 9.7.1931).

¹³⁸ GAŠPAR: *Hore, alebo dolu kopcom?*, C. d., s. 3.

¹³⁹ Tamže, s. 2.

¹⁴⁰ Na problém „zostupovania z hôr“ nadviazal L. Novomeský na stránkach *DAV-u* (Pozri NOVOMESKÝ, Ladislav: Škóti sliezli z vrchov na roviny. Pamflet DAVu o októbrovej národnej reprezentácii v Prahe. In: *DAV*, roč. 4, 1931, č. 9 – 10, s. 19 – 20). Na okraj recenzie výstavy slovenského umenia v Prahe z roku 1931, zorganizovanej v pražskej galérii Mánes Spolkom slovenských umelcov v Bratislave písal: „NEDÁVNO vytýkal v »Eláne« Karol Čapek »nesmelosť a nevybojnosť Slovákov« a prikazoval im, aby si po príklade britských Škótov uvedomili cesty »na západ« a z vrchov »zliezli do dolín, na roviny« smelo a dobyvačne. Tak úžasne paradoxne nám pripadali tieto smiešne príkazy Karla Čapka, keď sme sa prechádzali výstavnými sieňami pražskými [...]“. V článku sa Novomeský ale zameriaval na kultúrnu politiku štátu, vzájomnú česko-slovenskú kultúrnu ignoranciu a v jeho ponímaní zle usporiadanú a z ideologického hľadiska nakoniec nesprávnou (nerevolučnú) prezentáciu zbierok. V každom prípade heslo „zliezť do dolín, na roviny“ získalo v tridsiatych rokoch ohlas vo viacerých svetonázorových slovenských kruhoch – L. Novomeský ho ale poňal výsmešne, keďže nadviazal na slovenskú neschopnosť reprezentovať národnú kultúru v českom prostredí.

¹⁴¹ MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 29.

¹⁴² MATUŠKA: *Dielo IV*, Bratislava : Tatran, 2014, s. 34.

prítom cudzia – o Slovákoch v Prahe sa vyjadril ako o ľuďoch, ktorí „žili tak trocha v izolácii, nie, pravdaže, premyslene, ale z núdze, z hlúposti, ostychu, utiahnutosti a tak“¹⁴³. V tejto súvislosti Čapkove vyjadrenia o slovenských „Hochländeroch“, „sakramentských chlapíkoch“, ktorých „nikde nevidieť“¹⁴⁴, nachádzajú v dobovom rámci aspoň čiastočné opodstatnenie.

Problémy kultúrneho života v tridsiatych rokoch 20. storočia vyplývajúce z emancipačného vývoja slovenského národa v republike vnímal A. Matuška širšie než konflikt na osi čechoslovakizmus – autonomizmus, resp. zjednotenie (kultúrne splynutie) – kultúrny separatizmus. V rukopisných poznámkach ku knihe *Osobne a neosobne* nachádzame z interpretačného hľadiska zaujímavé postrehy, ktoré Matuškovu ranú tvorbu situujú mimo rámec čechoslovakisticko-separatistických sporov, no integrujú ju do iného, nového kontextu. Prvá z nich súvisí s literárnou skupinou R-10, pri ktorej A. Matuška vyjadril sklamanie, že „neboli sme generáciou 90-tych rokov v Čechách, ani 98 v Španielsku“¹⁴⁵, druhá sa zaoberá kritikových juvenílií, o ktorých písal: „Vyzeralo to – z českej i slovenskej strany – ako pomoc čechoslovakizmu, lenže – subjektívne – nebola to pravda“¹⁴⁶. V dobových súvislostiach, v ktorých bolo stimulom slovenského kultúrneho vývinu okrem iného vyčlenenie, odlíšenie a sebaurčenie, sa Matuškovým výpovede ľahko interpretovali ako príklon k českej strane sporu¹⁴⁷. Na adresu Slovákov napríklad napísal: „Dnes všetko smeruje aspoň ku kultúrnemu zblíženiu národov! Pretože nie sme národom tvorivým, ostáva nám učiť sa.“¹⁴⁸ Pri polemike s konzervatívnym prostredím a s predošlou generáciou „otcov“ A. Matuška zdôrazňoval: „Naše dnešné úbohé životy, ktoré nie je životom, ale prístipkárením, našu dnešnú kultúrnu a intelektuálnu biedu, naše trochárstvo – to všetko majú na svedomí [otcovia – pozn. M. B.]. Oni o tom však zmýšľajú inak, už preto, že sa im prítomnosť takto dosť pozdáva, len keby dáko tých Čechov dostali von.“¹⁴⁹

¹⁴³ Tamže, s. 51.

¹⁴⁴ LETZ, Štefan: Štvrť hodinky s Karлом Čapkom, C. d., s. 2.

¹⁴⁵ MATUŠKA: Dielo IV, C. d., s. 190. Španielska Generación del 98 bola skupina spisovateľov a filozofov, ktorá kriticky a skepticky hodnotila kondíciu španielskej spoločnosti, bola silne individualisticky založená, odmietala konformizmus a oficiálnosť, pokúšala sa redefinovať tradíciu.

¹⁴⁶ Tamže, s. 191.

¹⁴⁷ Pozri napríklad: Dialóg kritiky s kritikou. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 102 – 106.

¹⁴⁸ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 30.

¹⁴⁹ Tamže, s. 51.

Generáciu deväťdesiatych rokov v Čechách, na ktorú A. Matuška v kontexte efemernej skupiny R-10 nadviazal, treba chápať v kontexte sporov medzi európanstvom a nacionalizmom, ktoré koncom 19. storočia zasiahli českú verejnosť. Formovanie modernej českej spoločnosti sprevádzali spory o Rukopisy, manifest Českej moderny a prvá vlna českej avantgardy.¹⁵⁰ Po vzniku Československej republiky sa ťažisko českého myšlienkového prúdenia síce prenieslo niekam inam, keďže do popredia sa dostali otázky štátotvorné. Napriek tomu bol problém českej identity v európskych súvislostiach naďalej v nových podmienkach aktualizovaný. Dobová česká knižná produkcia zahŕňa viacero úvah o národnom charaktere a národnej identite¹⁵¹, svoje pokračovanie po prevrate má spor o zmysel českých dejín a polemiky s *Českou otázkou* T. G. Masaryka.¹⁵² Česi v tridsiatych rokoch 20. storočia naďalej intenzívne hľadali svoje miesto v Európe a pokusy určiť charakter, výhľady a perspektívy malého národa sú kľúčové pre celé obdobie medzi dvoma vojnami.

Jiří Brabec na okraj úvah o preklade ako súčasti národnej literatúry podotýka, že spory o kultúrnu orientáciu rezonovali v českej spoločnosti už v druhej polovici 19. storočia – išlo o snahy udomáčniť nadnárodné kategórie kozmopolitizmu, univerzalizmu, internacionalizmu a pod.¹⁵³ Súčasťou tohto procesu bolo aj odmietanie národno-obrodeneckého modelu kultúry – tendencia, ktorú je možné zreteľne identifikovať nielen u hlasistov, ale aj v tridsiatych rokoch 20. storočia u A. Matušku a jeho svetonázorových (ľavicových) prívržencov. Vidieť širšie než domov, resp. hodnotiť národnú kultúru v európskych súradniciach boli schopnosti, ktoré A. Matuška získal v tridsiatych rokoch v období pražských štúdií. Slovenských nacionalistov považoval pritom za „trochárov“¹⁵⁴ sústrediacich sa na malicherné, banálne (lokálne, interné) záležitosti. V opozícii k národne-orientovanej časti slovenskej inteligencie sa A. Matuška profiloval ako reprezentant modernej resp. pokrokovej slovenskosti, ktorý – povedané Čapkovým slovníkom – apeloval na „zostupovanie z hôr“, myslené ako hľadanie širšieho

¹⁵⁰ BRABEC, Jiří: Spisovatelé v proměnách poválečného světa. In: PAPOUŠEK, Vladimír a kol.: Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1924-1934, zv. 2, Praha : Academia, 2014, s. 79.

¹⁵¹ Český národ podrobnejšie analyzovali napríklad Ferdinand Peroutka (*Jací jsme*, 1924), vo viacerých publikáciách T. G. Masaryk a jeho kľúčový oponent v spore o zmysel českých dejín Josef Pekář, ďalej F. X. Šalda, Otokar Fischer, Karel Čapek, F. V. Krejčí (*Češství a evropanství*, 1931), vo vzťahu k Nemcom o Čechách písal napríklad Emanuel Rádl a pod.

¹⁵² BRABEC, Jiří: Spisovatelé v proměnách poválečného světa, C. d., s. 79 – 83.

¹⁵³ Tamže, s. 79.

¹⁵⁴ MATUŠKA, Alexander: Dielo I, C. d., s. 50.

rámca slovenskej autoidentifikácie než bol rámec nacionálny. Táto koncepčná línia mala v slovenskom prostredí svojich „tradičných“ predstaviteľov¹⁵⁵, tí ale v diskurze o „slovenskej otázke“ boli dosiaľ marginalizovaní.

V tomto štádiu úvodných poznámok o českých východiskách Matuškovho vzťahu k „slovenskej otázke“ možno zopakovať, že kritikov koncept otvoreného modelu slovenskej národnej kultúry, inšpirovaný českým (a čiastočne aj slovenským) „európanstvom“, nenašiel v tridsiatych rokoch 20. storočia patričnú odozvu. Pozícia, ktorú zaujal, bola individualistická a v súradniciach slovenského diskurzu o „slovenskej otázke“ priam samotárska. V kontexte českej a slovenskej kultúry si A. Matuška prial, „*aby to bol skutočne dvojspev*“¹⁵⁶. Azda preto pri hodnotení národnej kultúry použil prísne kritériá – chcel vyplniť kultúrne medzery, okamžite Slovensko modernizovať cez podnety z českého prostredia. Tempo modernizácie, ktoré nastolil, nekorešpondovalo pritom s rýchlosťou modernizačných procesov, ktoré sa na Slovensku v tridsiatych rokoch odohrávali. A. Matuška vnímal modernizáciu ako nutnosť a cieľ, no za jej výsledok považoval fungovanie európskych ideí ako integrálnej súčasti slovenskej národnej kultúry. Vo vnímaní A. Matušku zodpovednosť za takto chápanú modernizáciu niesol slovenský intelektuál, rovnako zodpovedný za kultúrnu zaostalosť a izoláciu, v ktorej sa v tridsiatych rokoch podľa prísnych kritikových hodnotiacich kritérií slovenský národ ocitol.

¹⁵⁵ O slovenskej identite v širších súvislostiach rozmýšľali napríklad Samuel Štefanovič, Štepan Launer, Ján Lajčiak a pod., odvolávajúci sa vo svojich koncepciách skôr na princíp občiansky ako národný. Širšie o tom pojednáva Rudolf Chmel v monografii *Romantizmus v globalizme. Malé národy – veľké mýty* (Bratislava : Kalligram, 2009) alebo Tibor Pichler v knihe *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslenia* (Bratislava : Kalligram, 2011). V tomto kontexte treba spomenúť aj hlasistické hnutie pôsobiace koncom 19. storočia.

¹⁵⁶ MATUŠKA, Alexander: Dielo I, C. d., s. 135.

1.2.3 Peroutkovčina. Príspevok k „slovenskej otázke“ v *Přítomnosti*

Niektoré odmietavé reakcie na polemické Matuškovce vystúpenia podstatne ovplyvnil fakt, že kľúčové texty z rokov 1930-1938 publikoval v českej *Přítomnosti*. Tento nezávislý týždenník bol v tridsiatych rokoch 20. storočia viackrát terčom kritiky zo strany slovenskej kultúrnej obce, ktorá časopis vnímala v prvom rade ako významné mienkotvorné médium podporujúce pražský centralizmus a čechoslovakizmus. V celorepublikovom meradle však bola *Přítomnost* popredným a prestížnym kultúrnopolitickým periodikom – o to viac slovenskej verejnosti prekážal fakt, že propaguje obraz Slovenska ako (kultúrnej) periférie.¹⁵⁷ Peroutka pritom uverejňoval rôznorodé, často výstižné texty slovenských a českých autorov s ambíciou podať objektívnejšiu správu o východnej časti republiky. Zdá sa preto, že týždenník na Slovensku získaval široký ohlas najmä vďaka aféram, ktoré vyvolali viaceré dobové „kauzy“, obzvlášť kauza o tzv. „slovenskom probléme“ z roku 1929.¹⁵⁸

Ideová línia *Přítomnosti* nebola pritom výlučne čechoslovakistická – blížila sa k liberalizmu, demokratizmu, antikomunizmu a antifašizmu. Jiří Brabec podotýka, že F. Peroutka hlásal „pozíciu stredu“ s jasne vyhraneným antiromantickým postojom: „*Usiloval hodnotit společenské procesy »solidně«, chtěl stát na reálné, pevné půdě, z které lze odmítat široce chápaný romantismus, který nemá v realistické době co dělat.*“¹⁵⁹ V týchto súvislostiach zastávala *Přítomnost* v diskusii o kultúrnom rozmere „slovenskej otázky“ kritickú pozíciu voči tej časti slovenského prostredia, ktoré bolo národne a autonomisticky orientované. Z čechoslovakistického hľadiska budovania štátu¹⁶⁰ boli slovenskí národnári pochopiteľne vnímaní ako rozvratný a dezintegračný živel. Ich údajná

¹⁵⁷ Všimnime si komentár z časopisu *Nový svět*, publikovaný po zverejnení Matuškových *Portrétov slovenských spisovatelův* (1934): „Ten, kto chce ukazovať a dokazovať, že slovenský život nemá ani jednu kladnú stránku, kto chce českej verejnosti povedať, že slovenská literatúra je »ničotná«, slovenskí literáti najobmedzenejší ľudia na svete, slovenskí politikovia hlupáci, prosím ten ma v tejto českej revui voľné miesto“. (Pozri: -KČ-: *Přítomnost a Slovensko*. In: *Nový svět*, roč. 10, 1935, č. 40, s. 8).

¹⁵⁸ Myslím tým reakcie na článok V. Štěcha *Slovenský problém a slovenská literárna kritika*, ktorý *Přítomnost* zverejnila v roku 1929 v 18. čísle týždenníka. Predpoklad potvrdzuje komentár Josefa Jelšovského na okraj debaty o „slovenskom probléme“: „Vo Vašom časopise rozpútala sa debata okolo slovenčiny, a to tak, že za niekoľko dní *Přítomnost* stala sa na Slovensku známym časopisom, ale aj najnenávidenejším. A to bez dôvodu, lebo veď článok V. Štěcha obsahoval len jeho osobné názory, a redakcia dáva prístup o tejto veci i slovenským činiteľom.“ (JELŠOVSKÝ, Josef: *Slovenský problém* (dopisy). In: *Přítomnost*, roč. 6, 1929, č. 23, s. 366).

¹⁵⁹ BRABEC, Jiří: *Spisovatelé v proměnách poválečného světa*, C. d., s. 112.

¹⁶⁰ Narážam takto na ťažiskové viacväzkové dielo F. Peroutku *Budování státu*, ktoré vyšlo knižne v rokoch 1933 – 1936.

romantická tvár (považovaná za anachronickú) sa rovnako stala predmetom kritiky, ktorú *Přítomnost* – ako pokrokový mienkotvorný časopis – viedla. F. Peroutka, ktorý sa na stránkach *Přítomnosti* snažil kriticky analyzovať najmä české kultúrne, spoločenské a politické problémy považoval slovenské autonomistické hnutie (obzvlášť to ľudácke) za záležitosť provinčného charakteru.

„Slovenská otázka“ nebola predmetom pravidelného záujmu časopisu. No často bola prezentovaná ako problém, ktorý treba nutne riešiť a analyzovať. „*Slovenská otázka nebyla brána s plnou vážností, problém slovenský nenašel svého muže. Šli jsme na Slovensko bezprogramově, nemajíce potuchy o tom, s jakými poměry se tam setkáme*“¹⁶¹, písal už v roku 1924 jeden z Čechov, ktorí sa po prevrate ocitli na východe republiky. Na stránkach *Přítomnosti* nechýbal ani triezvy prístup k veci s ambíciou pokarhať Čechov za kultúrne povýšenectvo: „*Větší vina je na Čechích. [...] V českém denním tisku se píše o Slovensku jako o Africe.*“¹⁶² Nachádzame však komentáre, ktoré slovenskú identitu (národnú, jazykovú, kultúrnu) jednoznačne odmietali a národnú emancipáciu Slovákov považovali v duchu čechoslovakizmu za pokračovanie „chyby otcov“.¹⁶³ Slovenskú kultúru prezentovali zas ako zaostalú, menej diferencovanú alebo jednoducho nepriíťažlivú. Sám F. Peroutka sa na margo polemík okolo A. Matušku vyjadril takto na adresu slovenskej kultúrnej zaostalosti: „*Slovenská literatura je psychologicky asi v tom stavu, v jakém byla česká, když ji před čtyřiceti lety J. S. Machar rozbouřil svou ostrou kritikou Hála.*“¹⁶⁴

Pokladať *Přítomnost* za jednostranne orientovaný, ba až protislovenský týždenník, bola v konečnom dôsledku doména slovenských národne orientovaných konzervatívcov.¹⁶⁵ Pritom ani „pokroková“ slovenská komunistická ľavica nemala k *Přítomnosti* zhovievavý postoj, keďže podľa komunistov sa išlo o časopis, ktorý je

¹⁶¹ HEINZ, František: Jak si počínati na Slovensku. In: *Přítomnost*, roč. 1, 1924, č. 16, s. 242.

¹⁶² MÜLLER, B.: Chyby Čechů a chyby Slováků. In: *Přítomnost*, roč. 1, 1924, č. 42, s. 660.

¹⁶³ Za „chybu otcov“ čechoslovakisti považovali kodifikáciu spisovnej slovenčiny.

¹⁶⁴ V tom zmysle F. Peroutka priamo nadviazal na spory o českú kultúrnu orientáciu z deväťdesiatych rokov 19. storočia, na ktoré sa odvolával A. Matuška pri spomienkach na skupinu *R-10*. Pozri: PEROUTKA, Ferdinand: Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku? In: *Přítomnost*, roč. 12, 1935, č. 47, s. 738.

¹⁶⁵ „A pražská tlač (mohli by sme pojem rozšíriť a povedať: česká tlač – okrem niekoľkých málo výnimiek) – tvorí o Slovensku a o slovenských veciach mienenie skreslené, ktoré na Slovensku vzbudzuje odpor a rozčarovanie, v širokých vrstvách českého publika okrem toho nedôveru k slovenským ľuďom z hľadiska štátnej a nacionálnej spoľahlivosti, a akúsi snahu podceňovať všetko, čo nesie punc rýdzej slovenskosti, nech už je to slovenská kniha, slovenské umenie, slovenské hospodárstvo a obchodné podnikanie, v prvom rade ovšem slovenská politika.“ (PRÍDAVOK, Peter: Pražská tlač a Slováci. In: *Nový svět*, roč. 9, 1934, č. 7, s. 8).

nástrojom v rukách vládnucej buržoáznej triedy.¹⁶⁶ Na opačnej (českej) strane barikády prevládala zas mienka, že akákoľvek zmienka o Slovensku v *Prítomnosti* sa stretáva s apriórnym odporom slovenskej verejnosti. Peroutka zdôrazňoval: „Vždy jedna strana, jedna skupina vystoupila: hle, já jsem Slovensko! A vymáhala, aby to bylo uznáno, a aby nikomu jinému slovenský duchovní kredit nebyl již poskytován. Řekl jsem si: takový muž, který Slovensku rozumí tak, aby se to všem líbilo, vůbec neexistuje.“¹⁶⁷ V týchto súvislostiach si A. Matuška pochopiteľne nezvolil neutrálny publikačný priestor.¹⁶⁸

S týždenníkom *Prítomnost* A. Matuška dlhodobo, aj keď nárazovite, spolupracoval. V roku 1934 tu uverejnil cyklus *Portrétov slovenských spisovateľov*¹⁶⁹ a odhalil plagiátorstvo J. E. Bora. V *Prítomnosti* napokon publikoval aj svoj debut z roku 1930 *Hru na fujaru a pokrok*, vtedy ešte podpísaný skratkou „rm“.¹⁷⁰ Význam publikačného priestoru, ktorý F. Peroutka A. Matuškovu ponúkol, je z tohto hľadiska v tridsiatych rokoch kľúčový – uvedené texty tvoria zásadnú časť kritikovej ranej tvorby (debut, najrozsiahlejší v tej dobe literárnokritický výstup, otvorenie jednej z najvýznamnejších literárnych afér tridsiatych rokov¹⁷¹).

¹⁶⁶ „A nakoľko pán Peroutka v *Prítomnosti* vôbec prejavil svoje názory v otázkach slovenských, teda v otázkach spadajúcich do oboru národnostnej politiky, tu jeho slová vždycky boli klasickou ukážkou ideológie malomeštiackej českej inteligencie, ktorej sa dostalo v novom štáte mocenskej pozície.“ (CLEMENTIS, Vladimír: *Prítomnost sa zajíma o Slovensko*. In: DAV, roč. 6, 1933, č. 11 – 12, s. 158).

¹⁶⁷ Tamže, s. 737.

¹⁶⁸ Resp. publikačný priestor využil. A. Matuška priamo v úvodnej poznámke k článku, v ktorom odhaľoval plagiátorstvo J. E. Bora, zdôraznil, že text odmietla redakcia *Smerov, Slovenských pohľadov* a *Elánu*. Článok nakoniec zverejnila *Prítomnost*. Pozri: MATUŠKA, Alexander: *Historka zo slovenskej literatúry* (Empirické podvody transcendentálneho kritika.). In: *Dielo I*, C. d., s. 61.

¹⁶⁹ *Portréty* obsahuje poznámku pod čiarou: „Viem veľmi dobre, že sú stĺpce slov. literárnych časopisov otvorené nielen šmajchlovaniu, ale i kritike a považujem preto za nutné poznamenať, že tento článok nepíšem »len tak« a že není náhoda, že vychádza na týchto miestach: bolo mi sľúbené teplé miesto, i neodolal som“ (Pozri: MATUŠKA, Alexander: *Portréty slovenských spisovateľov*. In: *Prítomnost*, roč. 11, 1934, č. 28, s. 444). A. Matuška do cyklu zaradil portrét Martina Rázusa, Jána Hrušovského, Tída J. Gašpara, J. C. Hronského, Mila Urbana, Gejzu Vámoša, Petra Jilemnického, Jána Smreka, E. B. Lukáča, Joža Nižnánskeho, Daňa Okálilho, J. Roba Poničana, Laca Novomeského, Fraňa Kráľa a Andreja Žarnova. F. Hečko, V. Beniak, D. Chrobák, J. Kostra, M. Chorváth, K. Bezek, R. Fábry, Š. Kréméry sú len okrajovo spomenutí v súhrnom portréte *Ostatní*. Pozri: MATUŠKA, Alexander: *Dielo I*, C. d., s. 89 – 111.

¹⁷⁰ K článkom publikovaným v *Prítomnosti* patria ešte *Usmernenie v slovenskej literatúre* (1935) polemicky naladené voči Tidovi J. Gašparovi, *Čím bol Slovensku Vajanský* (1937) a *Česká a slovenská literatúra* (1938).

¹⁷¹ Z plagiátorstva bol v tridsiatych rokoch 20. storočia obviňovaný nielen J. E. Bor, ale aj Dobroslav Chrobák a Milo Urban. Aférou, ktorá presiahla literárny rámec bol spor o tvorbu Gejzu Vámoša, známy ako „aféra v Bahňanoch“ Davisti vyvolali napokon aféru okolo prideľovania krajských literárnych cien. Všetky tieto udalosti sa stretli so značným ohlasom na stránkach dobovej kultúrno-spoločenskej a literárnej tlače. Pozri kapitolu *Hoj, zem afér! K priestoru kultúry v tridsiatych rokoch 20. storočia* (4.1.).

Nedostatok publikačných možností v slovenskej tlači prispel k Matuškovmu predpokladu, že ozajstné kritické kultúrno-spoločenské fórum na Slovensku absentuje¹⁷², resp. že kultúrny život naďalej podlieha nacionálnemu zreteľu, čo bol v radoch ľavicových „pokrokárov“ často frekventovaný názor. Iný problém spočíval aj v malej početnosti a familiárnosti slovenskej kultúrnej elity, keď do tých istých kultúrno-spoločenských a literárnych revuí prispievali tí istí autori. Samotný fakt, že sa A. Matuška pokúšal vystupovať nezávisle alebo jednoducho nevystupovať ako „kamarátsky referent“, mal na publikáciu jeho textov v *Prítomnosti* rozhodujúci vplyv.¹⁷³ Prostredníctvom *Prítomnosti* sa síce zúčastnil otvorenej diskusie, avšak „dištancia od domácich hľadísk“¹⁷⁴ spájala aj A. Matuškovu blízke prostredie DAV-u. A. Matuška pritom nebol jediným autorom spriazneným s ľavicovo orientovaným DAV-om, ktorý v pražskom týždenníku publikoval – Čech Josef Rybák¹⁷⁵ sa na stránkach DAV-u venoval nielen politike a literatúre, ale aj grafike a architektúre.¹⁷⁶ Neznamená to ale, že *Prítomnost* obhajovala akúkoľvek odrodu ľavice, naopak, značný ohlas v českej verejnosti vyvolala známa anketa časopisu *Proč nejsem komunistou* (1925-1926), ktorej záverečné posolstvo je možné v skratke uznať za obranu individualizmu a liberalizmu. Preto sa Matuškov príklon k slovenskej ľavici javí ako relevantný v súvislosti s odmietavým postojom voči konzervatizmu¹⁷⁷, ktorý *Prítomnost* na svojich stránkach priam pestovala.

¹⁷² Môžeme, pochopiteľne, s týmto tvrdením polemizovať a vnímať ho ako súčasť Matuškovho zaujatého postoja. Pokusom vytvoriť kritické myšlienkové fórum bol napríklad regionalistický časopis *Politika* (založený v roku 1931). Isteže, osobnú kapitolu tvorí samotný príbeh slovenskej kultúrno-spoločenskej a literárnej žurnalistiky v tridsiatych rokoch 20. storočia resp. jej trpenie finančnou podvýživou, problémy s periodicitou, menšia diferencovanosť oproti českej spôsobená menším slovenským trhom a pod.

¹⁷³ Sám F. Peroutka takto objasnil dôvody prijatia Matuškových článkov do tlače: „1. aby to byl skutečně kritik, ne kamarádsky referent, ne reprezentant onoho směru, kterému Slováci hezky říkají »potlapkávání«, 2. aby byl školen na moderních kritických metodách, 3. aby uměl dobře psát. Zdálo se mi – a pořád se mi ještě zdá – že p. Matuška všechny tyto požadavky splňuje [...]“ (in: PEROUTKA, Ferdinand: Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?, C. d., s. 738).

¹⁷⁴ MATUŠKA, Alexander: Dielo IV, C. d., s. 61.

¹⁷⁵ Pozri: RYBÁK, Josef: Literární Slovensko staré a hlavně nové. In: *Prítomnost*, roč. 3, 1926, č. 4, s. 55 – 56.

¹⁷⁶ J. Rybák ako prvý pomenoval Školu umeleckých remesiel v Bratislave ako „bratislavský bauhaus“ (Pozri: Tenže, Bratislavsky bauhaus. In: DAV, roč. 4, 1931, č. 2, s. 11 – 12).

¹⁷⁷ Lubomír Lipták o slovenskej ľavici písal: „Ako pracovnú hypotézu, vychádzajúc zo slovenských dejín za posledných sto rokov, určil som si štyri znaky prítomné v rôznej intenzite a štruktúre v politike všetkých subjektov, ktoré sa sami označovali ako ľavicové, ktoré ako také vnímali súčasníci alebo ich takto zaraďuje historiografia: 1. Kritickosť k spoločenským štruktúram, inštitúciám a javom, a to v širokom spektre od ekonomického a spoločenského usporiadania až po spôsob a štýl života, 2. Orientácia na zmenu, 3. Dôraz na dynamickosť zmien, 4. Cieľavedomá snaha o rozšírenie pozitívnych dôsledkov zmien na čoraz širší okruh obyvateľstva, počínajúc tretím stavom cez robotnícku triedu až k akýmkoľvek menšinám a hendikepovaným skupinám.“ (LIPTÁK, Lubomír: Ľavica na Slovensku v 20. storočí. In: Storočie dlhšie ako sto rokov,

„Pokrok“ a „orientácia na zmenu“, boli axiómy Matuškovho raného kritického gesta a zrejme sa mladý formujúci kritik hľadal nielen v prostredí slovenskej ľavice. Niet pritom pochyb, že pre mladého začínajúceho autora bola príťažlivá aj spoločenská prestíž časopisu, jeho celorepublikový dosah a čitateľská odozva.

Přítomnost sústavnejšie vnášala do diskusie o slovenskom literárnom živote prvky kriticismu. V rokoch 1924 – 1938¹⁷⁸ sa v rubrike *Literatura a umění* objavilo niekoľko článkov o slovenskej tematike, pričom väčšina z nich posudzovala slovenský literárny život cez optiku českého, viac štruktúrovaného a vyspelejšieho kultúrneho (v tom aj inštitucionálneho) zázemia. V roku 1926 v rovnakom duchu napísal stály spolupracovník *Přítomnosti* zameriavajúci sa na slovenské otázky, B. Müller: „*Mladé slovenské literatuře chybí poctivá kritika. Otevřená a přímá. Nekamarádská. [...] Slovenské literatuře chybí literární časopisy. Jsou, ale je jich málo. [...] Slovenské knize potom chybí literární rubriky jednotlivých slovenských časopisů.*“¹⁷⁹ Sporadicky boli zverejnené aj všeobecnejšie úvahy o nedostatkoch slovenskej literárnej kritiky: „*Slovensku v minulosti a také Čechám hodně určovali národní i politický směr literáti. Za dnešní politicky zbědované situace čeká tato práce na slovenské i české literáty tím více. Jak jest na to slovenská literární obec připravena kritikou? Slabě, ba velmi slabě.*“¹⁸⁰ Alebo (anonymne v poznámkach mimo rubriky o literatúre a umení, pri porovnávaní kondície českej a slovenskej literárnej kritiky): „*Slovenští umělci by konečně neměli zapomínati na to, že oni jsou reprezentanty, nositeli a tvůrci národní kultury. [...] Žádati shovívavost v posuzování uměleckých děl znamená dobrovolně znehodnocovati sebe sama.*“¹⁸¹ Pri spracovávaní slovenských kultúrnych tém sa v *Přítomnosti* často uplatňovalo prísnejšie meradlo, no v tejto chvíli je azda zásadnejšie, že na jej stránkach sa tí istí prispievatelia (napríklad F. Považský, B. Müller) mnohokrát vyjadrovali aj k spoločenskej a politickej klíme na Slovensku. Nešlo preto o autorov, ktorí by boli schopní detailne posúdiť slovenské literárne dianie, ale skôr o kultúrno-spoločenských (politických) korešpondentov, ktorých články o Slovensku mali pestrý tematický záber. Azda preto povrchnosť hodnotenia slovenských reálií bola oproti čechoslovakistickej línii redakcie jedným z kľúčových argumentov zo

Bratislava : Kalligram, 1999, s. 235 – 236).

¹⁷⁸ Prvé číslo *Přítomnosti* vyšlo 17 januára 1924.

¹⁷⁹ MÜLLER, B.: Týden slovenské knihy. In: *Přítomnost*, roč. 3, 1926, č. 43, s. 686.

¹⁸⁰ POVAŽSKÝ, F.: Kritika na Slovensku. In: *Přítomnost*, roč. 4, 1927, č. 49, s. 782.

¹⁸¹ B. M.: O slovenské kritice. In: *Přítomnost*, roč. 5, 1928, č. 27, s. 419.

slovenskej strany proti Peroutkovej *Prítomnosti*. S touto mienkou sa musel konfrontovať aj A. Matuška, ktorý síce v roku 1930 debutoval všeobecnou kritikou na adresu slovenskej spoločnosti, no o pár rokov neskôr zaujal pozíciu predného prispievateľa *Prítomnosti* o úskaliach slovenského literárneho života.

F. Peroutka, alebo „stelesňovateľ *Prítomnosti*“¹⁸², ako uviedol na jeho adresu J. Smrek, získal na Slovensku zlú povest' už v roku 1929, keď sa na stránkach týždenníka rozpútala známa diskusia o tzv. „slovenskom probléme“¹⁸³. Podnetom k nej bola stať Václava Štěcha – Matuškovho spolužiaka z pražskej Filozofickej fakulty UK¹⁸⁴ – *Slovenský problém a slovenská literární kritika*¹⁸⁵, pôvodne uverejnená ako recenzia knihy Jana Igora Hamaliara *Hlasy nášho východu*. V. Štěch ale presiahol literárnokritický rámec a pustil sa do všeobecných úvah o slovenskej kultúre. Intencia autora bola zrejmá: zdôvodniť unifikáciu Čechov a Slovákov na národnom princípe v duchu čechoslovakizmu a poprieť samostatnosť slovenskej kultúrnej identity. „Slovenský problém“ definoval v prvom rade ako neproduktívne prijímanie podnetov z českej kultúry, čiže ich netvorivé opakovanie, v druhom zas ako zbytočné pestovanie jazykových rozdielov. Riešenie videl v náhrade spisovnej slovenčiny češtinou. Fakt, že J. I. Hamaliar časť knihy publikoval v češtine, vnímal V. Štěch ako predzvesť budúceho vývinu česko-slovenských kultúrnych vzťahov.¹⁸⁶

Polemika s V. Štěchom obsahovala vyše dvadsať príspevkov len na stránkach *Prítomnosti*, počet reakcií by sa samozrejme zvýšil, pokiaľ by sme vzali do úvahy aj iné tituly (*Lidové noviny*, *Národné noviny*, *Slovák* atď.). Samotná polemika pritom neaktualizovala žiadnu novú tému, skôr ponúkla priestor pre

¹⁸² Pozri SMREK, Ján: Frak a žlté topánky. In: *Elán*, roč. 6, 1935, č.1, s. 1.

¹⁸³ Polemika o „slovenskom probléme“ vypukla v 18. čísle časopisu, ktoré vyšlo začiatkom mája roku 1929, no posledný komentár k diskusii obsahuje 39. číslo z októbra tohto istého roku.

¹⁸⁴ S V. Štěchom absolvoval A. Matuška na FF UK napríklad semináre s profesorom Milošom Weingartom. V autobiografických rozhovoroch spomína: „Bolo to tak: V. Štěch – ten istý, čo v *Prítomnosti* niekedy roku 1929 napísal článok o „dvojrozmernosti“ slovenskej literatúry, o jej folklórnom ráze a zaostalosti – mal na seminári čosi veľmi smiešne, smial sa, šuškal čosi a my – ešte dvaja – s ním. Weingart sa po nás díval, a keď sa mu zdalo (alebo to bolo skutočne tak), že Štěch neprestáva (hoci sme ho drgali), vyhodil ho, červený v tvári, rezolútne von.“ (Pozri: VANOVIČ, Július: Chvála a skepsa. Kniha o Alexandrovi Matuškoví, Bratislava : F. R. & G., 2007, s. 68).

¹⁸⁵ ŠTĚCH, Václav: Slovenský problém a slovenská literární kritika. In: *Prítomnost*, roč. 6, 1929, č. 18, s. 279 – 282.

¹⁸⁶ Pozri ROSENBAUM, Karol: Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia, Bratislava : Obzor, 1989, s. 250 – 253. V stručnej rekonštrukcii polemiky autor spomína ešte dva závažné ohlasy na Peroutkovu stať, ktorých autormi boli L. Novomeský (*Slovensko a pán Peroutka* zverejnené v *Tvorbe*) a F. X. Šalda (*Centralism a partikularism v písemnictví našem i cizím* zverejnený v autorskom *Zápisníku* a následne v slovenskom preklade v *DAV-e*).

formuláciu diferencovaných stanovísk k tzv. „slovenskej otázke“ v konkrétnej dejinnej situácii. Aktéri sporu boli veľmi pestrí: často išlo o Čechov, ktorí pôsobili na Slovensku po prevrate alebo o Slovákov, ktorých sa Štěchov postoj jednoducho dotkol. Boli medzi nimi aj prozaici Dobroslav Chrobák alebo Martin Rázus, no nechýbal ani kritik J. I. Hamaliar, ktorý sa pokúšal zdôvodniť vlastné svetonázorové voľby. Väčšinu príspevkov tvorili však listy – v tom zmysle išlo o spontánnu výmenu názorov zahrnutých v textoch nepísaných na objednávku. Azda preto niet dôvod hovoriť o akejsi celistvosti alebo uzavretosti polemiky – kým začiatkové reakcie priamo nadväzovali na Hamaliarovo gesto, neskoršie pojednávali o „slovenskom probléme“ na všeobecnejšej úrovni, mnohokrát jazykovej, keďže Štěchove argumenty sa dotkli citlivej otázky spisovnej slovenčiny. V. Štěch sa do širšej polemiky už nezapojil, no jej konečné vyznenie bolo skôr diskreditáciou jeho predstáv o možnej československej jednote (jazykovej, kultúrnej a napokon aj národnej), ktoré v roku 1929 na Slovensku pôsobili ako čechoslovakistický anachronizmus. Štěchove argumenty („*dnešní Slovensko nemá opravdových básníků*“, „*literární kritiku tvoří Čechové*“, „*není slovenské vědy*“, „*Slovensko nemělo nikdy literárních kritiku, již by vedli generace, není speciální architektury, malířství, hudby*“, „*slovenská literatura je bez české nemožná*“ a pod.)¹⁸⁷ a zjavné preklepy v texte (Slovensko ako „*vdova po druhu*“¹⁸⁸ miesto Šaldovho „*vdova po duchu*“¹⁸⁹ alebo „*Vojanský*“¹⁹⁰ miesto „*Vajanský*“) svedčili skôr o nedostatku autorovej odbornej prípravy zúčastniť sa fundovanej debaty o „slovenskom probléme“. V istom slova zmysle V. Štěch ale svoj cieľ dosiahol, keďže vyvolal značný rozruch v českej a slovenskej tlači, no neobišlo sa to bez negatívnych konzekvencií pre ohlas *Přítomnosti* v slovenskom prostredí.

F. Peroutka sa pokúsil diskusiu bilancovať a vystúpil s článkom *Jen toužebné přání*¹⁹¹, v ktorom vyjadril jasný čechoslovakistický postoj. Spolu s V. Štěchom presadzoval totižto myšlienku celorepublikového používania češtiny ako spisovného jazyka: „*Považuje-li se na Slovensku takové doufání za drzost, lituji toho, ale nemohu proti tomu nic dělat, jako ostatně ani Slováci nemohou nic*

¹⁸⁷ ŠTĚCH: Slovenský problém a slovenská literární kritika, C. d., s. 280.

¹⁸⁸ Tamže.

¹⁸⁹ Pozri ŠALDA, F. X.: Ležela země přede mnou, vdova po duchu. In: Boje o zítřek, Praha : Melantrich, 1948, s. 178 – 194.

¹⁹⁰ ŠTĚCH: Slovenský problém a slovenská literární kritika, C. d., s. 280.

¹⁹¹ PEROUTKA, Ferdinand: Jen toužebné přání I. In: Přítomnost, roč. 6, 1929, č. 33, s. 514 – 515./Jen toužebné přání II. In: Tamže, č. 34, s. 529 – 530.

dělat proti našemu doufání. [...] Naše doufání není žádné téma pro mezinárodní instituce, dokud necháme své ruce v pokoji.“¹⁹² F. Peroutka interpretoval národnú jednotu ako základ štáto tvornosti a stability, no svoje postoje formuloval z mocenskej perspektívy. Československú národnú jednotu prezentoval ako vedecky doložený fakt, ako záležitosť budúcnosti a pokroku.¹⁹³ Priamym nadväzovaním na minulosť bol v jeho vnímaní slovenský separatizmus: „Nerad bych, aby to vypadalo necitelně, ale pro zdraví československé otázky je dobré, že Hlinka je stár. V něm je celá minulosť.“¹⁹⁴ Za pretrhnutím spojiva medzi Čechmi a Slovákmi stála podľa F. Peroutku slovenská skúsenosť štátnosti s Maďarmi a poprevratové slovenské promaďarské nálady.¹⁹⁵ Problém česko-slovenskej nedôvery a vyčítania maďarofilstva v roku 1929 získal priam rukolapnú podobu, keďže polemika sa konala na pozadí politického procesu s Vojtechom Tukom obvinenom zo špionáže v prospech Maďarska a vlastizrady.¹⁹⁶ Peroutkovo želanie nahradiť slovenčinu spisovnou češtinou sa opieralo o „galantné vyčkávanie“¹⁹⁷ (ako sa na adresu Peroutkovho postoja vyjadril Martin Rázus), t. j. o predpoklad, že kultúrne zblíženie Čechov a Slovákov aj tak smeruje k zjednoteniu spisovného jazyka, respektíve že ideál národnej jednoty je uskutočniteľný vďaka snahám vychovávať mladú slovenskú generáciu v duchu čechoslovakizmu. Asimilačná sila českej (silnejšej) kultúry bola, podľa F. Peroutku, zárukou slovenského počestenia: „Že toto rozhodnutí [voľba spisovnej češtiny miesto slovenčiny – pozn. M. B.] jednou přijde, o tom nepochybujeme.“¹⁹⁸ Peroutkova predstava bola ale čoskoro vyvrátená napríklad sporom o Pravidlá slovenského pravopisu z rokov 1931 – 1932, keď sa stalo zrejmé, že slovenská jazyková norma má pevný základ, ktorý neznesie čechizujúce tendencie.

¹⁹² Tamže, s. 514.

¹⁹³ Je zaujímavé, že slovenskí pokrokári od myšlienky československej národnej jednoty už dávnejšie ustúpili. V českom prostredí však ako pokrokár vystupoval aj zástanca čechoslovakizmu.

¹⁹⁴ PEROUTKA: Jen toužebné přání II, C. d., s. 529.

¹⁹⁵ „Nikdy se už asi nedohodneme s Hlinkou. Bouřil se proti Maďarům a nikdy by se nechtěl vrátit pod jejich vládu: ale v určitém smyslu má k nim blíže než k Čechům. Žil více mezi nimi než mezi námi. Ač horlivý vlastenec, podlehl maďarskému snažení, které přetrhávalo ve Slovácích vědomí spojitosti s námi. Maďaři jsou poráženi, ale ne docela: dokud slovenští vůdcové budou mluvit o dualismu, dotud bude maďarské dílo žiti.“ (In: PEROUTKA: Jen toužebné přání II, C. d., s. 529).

¹⁹⁶ Pozri napríklad LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondřej – ROGUELOVÁ, Jaroslava – VAŠŠ, Martin: Slováci vo víre tridsiatych rokov: druhé desaťročie Československej republiky (Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov, XII b), Bratislava : Literárne informačné centrum, 2014, s. 37 – 49.

¹⁹⁷ RÁZUS, Martin: Peroutkovo jen toužebné přání. In: Přítomnost, roč. 6, 1929, č. 38, s. 596.

¹⁹⁸ PEROUTKA: Jen toužebné přání II, C. d., s. 530.

Fakt, že F. Peroutka používal autorský plurál svedčí prinajmenšom o tom, že na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia sa na českej strane sporov naďalej pracovalo s ideovým konceptom československej národnej jednoty. Slovenský kultúrny život bol pritom poznačený spormi o vlastnú orientáciu, a preto význam čechoslovakistických zásahov do širšieho slovenského ovzdušia nemožno absolutizovať. Na F. Peroutku sa často na slovenskej strane nazeralo skôr s prižmúrením oka, vytýkalo sa mu, že „*slovenské udalosti sú mu cudzie, ďaleké a s čím sa dostal do styku, formuje pod tlakom straníckych pomerov dneška*“,¹⁹⁹ alebo, že k slovenskej problematike pristupuje ahistoricky a nevedecky.²⁰⁰ Peroutkova slovenská kompetencia bola síce mnohokrát spochybňovaná, avšak v širšom meradle viditeľnom pri skúmaní dobových slovenských ohlasov na *Prítomnosť* F. Peroutka naďalej rezonoval ako rešpektovaný český novinár a kvalitný publicista.²⁰¹

Pochybnosti voči *Prítomnosti* na slovenskej strane vyvolávalo nielen nejednoznačné vnímanie postavy šéfredaktora, ale aj spomenutá voľba autorov, ktorí sa Slovensku buď pravidelne alebo nárazovite venovali. Koniec koncov nešlo len o nedostatok kompetencií posudzovať slovenské kultúrne dianie v celej komplexnosti a šírke. Medzi prispievateľmi boli totižto napríklad Václav Štěch, Ján Igor Hamaliar a Juraj/Jiří Šujan²⁰², ktorý sa do širšieho povedomia českej a slovenskej verejnosti dostal ako autor viacerých monografií o Milanovi Rastislavovi Štefánikovi.²⁰³ Treba však v kontexte J. Šujana, V. Štěcha a J. I. Hamaliara spomenúť jednu podstatnú filiáciu, ktorej sa Matuškovu polemické gesto predsa vymyká – a to angažovanosť uvedených autorov v prospech myšlienky československej jednoty. Odtiaľto pramenil aj všeobecný predpoklad, že

¹⁹⁹ ČULEN, Konštantín: Historik, ktorý nepochopil. In: Nový svet, roč. 9, 1934, č. 4, s. 9.

²⁰⁰ Pozri: VARSÍK, Branislav: Štefánikova smrť, Ferdinand Peroutka a vedecká pravda. In: Politika, roč. 3, 1933, č. 23 – 24, s. 266 – 268.

²⁰¹ „Veď Vás rád mám v článkoch, kde sa nami nezaobráte, kde ste pravým publicistom demokracie. Prečo o nás tak triezvo nepíšete ako o inom a iných? Prečo sme si tak - Vy nám a my Vám proti srsti? Veď dobré píšete, ako dobrý Čech, ale nie ako dobrý Slovan. V našich záležitostiach i tá Vaša dobrá demokracia pokulháva.“ (Mladý Slovák nám píše - otázky a odpovedi. In: Prítomnosť, roč. 12, 1935, č. 4, s. 62).

²⁰² Ako Jiří Šujan autor písal články pre Peroutku, Štefánikovu monografiu publikoval ale pod menom Juraj Šujan. Pozri napríklad: ŠUJAN, Jiří: Slovenské studentstvo nejde s českými fašisty. In: Prítomnosť, roč. 11, 1934, č. 11, s. 166; Zase literárni aféra na Slovensku. In: Tamže, č. 22, s. 341 – 342; Kam jde mladé Slovensko. In: Tamže, č. 52, s. 821 – 822.

²⁰³ Pozri ŠUJAN, Juraj: Milan Rastislav Štefánik, Vek mladosti, Praha : L. Mazač, 1929; Milan R. Štefánik v Detvane, Martin: Matica slovenská, 1932; Mladý Štefánik a Mladé Slovensko - pokus o rozbor jedné tradice, Praha : Orbis, 1932.

voľbu autorov určoval F. Peroutka podľa vlastných ideologicko-politických preferencií.

Po zavŕšení polemiky o „slovenskom probléme“ sa V. Štěch na stránky *Přítomnosti* vrátil rozsiahlou recenziou na slovenskú knihu, tentoraz na prvý zväzok Šujanovej monografie *Milan Rastislav Štefánik, Vek mladosti* vydanej Leopoldom Mazáčom v Prahe v roku 1929.²⁰⁴ Knihu mladého slovenského autora prijal V. Štěch ako opätovný dôkaz rýchleho vyriešenia „slovenského problému“ – J. Šujan sa totižto venoval Štefánikovej angažovanosti v prospech čechoslovakizmu a z tejto ideologickej pozície pracoval aj s námetom. „*Listujme touto knihou opatrně, protože Šujanové, Hamaliarové, Galíkové a Bednárové především* [čím zrejme V. Štěch nadviazal na čechoslovakisticky orientovaných autorov – pozn. M. B.] *jednou – až uzraje čas – skutečně vyřeší »veru těžký problém« slovenský.*“²⁰⁵ V tom zmysle Šujanova monografia poslúžila V. Štěchovi k zopakovaniu myšlienky počesť slovenskú kultúru, ktorá napriek verejnej diskreditácii ostala v tej istej podobe, čím nadobudla nielen ideologicky príznakový, ale aj dogmatický ráz.

O podobe diskurzu o kultúrnych aspektoch „slovenskej otázky“ v *Přítomnosti* a o širšej recepcii týždenníka na Slovensku by sa nemalo uvažovať len v rámci zrážky slovenského a českého nacionalizmu. „Slovenský problém upriamil síce pozornosť slovenskej verejnosti na Peroutkovu čechoslovakistickú orientáciu, ale o „slovenských veciach“ *Přítomnost* písala mnohokrát kriticky a konfrontačne, nezávisle na tom či autorský subjekt dával najavo sklony k čechoslovakistickej orientácii alebo nie. To znamená, že Matuškov nekompromisný a negativistický postoj zapadol do širšieho diskurzívneho kontextu časopisu. Polemika o A. Matuškovi z roku 1935 bola pritom ohlasom dlhodobého, negatívneho rezonovania časopisu v slovenskom prostredí. Jej celkový charakter často určovali dve argumentačné línie: prvá proti F. Peroutkovi, druhá proti A. Matuškovi, pričom obaja aktéri sporu boli navzájom mimoriadne prepojení.

V anonymnej glose v *Slovenských pohľadoch* na okraj sporov o A. Matušku zazneli tieto slová: „*V pražskom neodvislom týždenníku Přítomnost zavše vyjde článok o slovenských veciach, ktorý vyvoláva búrku ohlasov. Tak to býva*

²⁰⁴ Pozri ŠTĚCH, Václav: Slovenský problém a Štefánik. In: *Přítomnost*, roč. 6, 1929, č. , s. 650 – 652.

²⁰⁵ Tamže, s. 650.

s niektorými článkami z tohto týždenníka o slovenských politických veciach a rovnako i s článkami o veciach literárnych. V poslednom čase redakcie slovenských časopisov odmietli uverejniť niektoré príspevky A. Matušku, *musel ich uverejniť v Přítomnosti*²⁰⁶ [zdôr. M. B.]. Literárne polemiky A. Matušku boli teda považované za súčasť širšej tendencie znehodnocovať „slovenské veci“ v pražskom časopise.²⁰⁷ Sotva niekoľkoriadková glosa podáva stručný prehľad odmietavých argumentov voči A. Matuškov, *Přítomnosti* a F. Peroutkovi súčasne. Fakt, že F. Peroutka uverejnil Matuškovy texty, bolo podľa autora dôkazom, že šéfredaktor „*nenazrel intímnejšie do nášho [slovenského – pozn. M. B.] literárneho života*“²⁰⁸, že ponúkal priestor najmä kritike („*Přítomnost [...] bola neraz i eldorádom takých kritikov a sudcov Slovenska, ktorí si trúfali iba v Přítomnosti sa ozvať a trúsiť svoje rozumy,*“²⁰⁹) a napokon, že v článkoch o slovenskej tematike sa uplatňujú kritériá vyňaté z českého prostredia („*teda i redaktor Přítomnosti, ak chce Slovensko poznať, nesmie len duchaplníčiť, všetko slovenské posudzovať per analogiam českého*“²¹⁰).

Rovnaké východisko je možné sledovať aj v známom článku Jána Smreka *Frak a žlté topánky* uverejnenom v roku 1935 v *Eláne*²¹¹. „Frak“ vystihoval podľa J. Smreka nepopierateľnú žurnalistickú kvalitu časopisu, no „žlté topánky“, čiže články so slovenskou tematikou, boli neprístojným, nevhodným atribútom, ktorý „kazil všeobecný dojem“. V súvislosti s uverejnením Matuškových *Portrétov slovenských spisovateľov* a článku *Usmernenie v slovenskej literatúre* vzniesol J. Smrek na adresu F. Peroutku niekoľko zásadných výhrad. V prvom rade bola to opätovná výčitka neznalosti slovenských reálií („*čo je v článku toho mladého človeka, tomu p. Peroutka valne nerozumie*“²¹²). Ďalej to bola náklonnosť k zverejňovaniu „*originálnych senzačností*“²¹³ a očierňovanie slovenskej literatúry

²⁰⁶ Peroutkova kapitola. In: Slovenské pohľady, roč. 51, 1935, č. 12, s. 723.

²⁰⁷ Už v roku 1930, po zverejnení F. Peroutkom Matuškovho článku *Hra na fujaru a pokrok* sa v Národných novinách objavila táto poznámka: „Nechceme ani poukazovať na to, akú mravnú škodu utrpí československý pomer, keď české redakcie bez revízie uverejňujú články o eminentne dôležitých slovenských otázkach a extramienku svojich príležitostných dopisovateľov označia, napríklad, ako mienku mladej slovenskej inteligencie. Neposlúži to ani reputácii časopisu, a tým menej veci, v záujme ktorej sa praktikuju takéto spôsoby.“ Pozri (Z): Nevkus v mene pokroku. In: Národné noviny, 19. 12. 1930.

²⁰⁸ Peroutkova kapitola, C. d., s. 724.

²⁰⁹ Tamže.

²¹⁰ Tamže.

²¹¹ SMREK: Frak a žlté topánky. In: Elán, roč. 6, 1935, č. 1, s. 1.

²¹² Tamže.

²¹³ Tamže.

v českom prostredí („*kedy sme v Přítomnosti našli i niečo kladné o slovenskom literárnom živote? Či sa ona aspoň niekedy namáhala vecne informovať svojich českých čitateľov o ozajstných hodnotách slovenskej literatúry?*“²¹⁴). Všeobecné pripomienky presahovali aj do oblasti žurnalistickej etiky. Podľa J. Smreka bolo totižto neetické ponúkať A. Matuškoví publikačný priestor, keďže to svedčilo o nedostatku zodpovednosti redaktora za kvalitný obsah časopisu. A. Matuška zavádzal, ponúkal „*prázdnu slamu*“, a to aj napriek tomu, že „*miestami sa v kritike zatúlalo i lepšie zrno*“²¹⁵. Kritiku J. Smrek viedol z pozície partnera-šéfredaktora a propagátora slovenskej literatúry v českom prostredí. No pravdepodobne išlo aj o reakciu autora, ktorého A. Matuška v *Portrétach* predstavil ako básnika druhoradej kvality („*verš dostáva banálnu melódiu, poézia sa mení na naháňanie rýmov*“²¹⁶). Z tohto pohľadu malo Smrekovo konanie aj osobný charakter²¹⁷, no problémové jadro príspevku spočívalo v pokuse relativizovať význam Matuškovkej kritiky a paralelne aj *Přítomnosti* v diskusii o slovenskom literárnom alebo celkovo kultúrnom dianí.

F. Peroutka reagoval v *Přítomnosti* na Smrekov článok rozsiahlou staťou *Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?*²¹⁸. Matuškovce texty zhodnotil ako zásadný významový posun v modernizácii slovenskej literárnej kritiky a interpretoval ich ako nadväzovanie na českú tradíciu, predovšetkým literárnokritickú aktivitu F. X. Šaldy. Použil iné kritériá hodnotenia než ostatní polemizujúci (modernosť a sviežosť Matuškovho gesta), no bránil aj kvalitu vlastného časopisu. Článok mal nielen sebaobranný charakter, ale bol i vyjadrením jednoznačnej podpory A. Matušku (spomedzi dobových pozitívnych ohlasov azda kľúčovej vzhľadom na Peroutkovo renomé v Čechách): „*Odpusťte, ale je zaručeno, že p. Matuška píše inteligentnejši. Vůbec je jeho styl mnohem lepší než styl jeho odpůrců.*“²¹⁹ Príčinu odmietania Matuškových článkov videl F. Peroutka v špecifiku slovenského kultúrneho prostredia (uzavretosť, konzervatívnosť, vzájomná zhovievavosť, familiárnosť a pod.), čím nadviazal na argumenty, ktoré slovenskí pokrokári

²¹⁴ Tamže.

²¹⁵ Tamže.

²¹⁶ Pozri MATUŠKA, Alexander: Dielo I, C. d., s. 105.

²¹⁷ Na iný osobný rozmer upozornil článok podpísaný skratkou Jdv (Josef Dvořák) publikovaný v *Robotníckych novinách*. Podľa autora bol negatívny prístup J. Smreka k A. Matuškoví nepriamou obranou J. E. Bora. Autor obhajoval články A. Matušku v *Přítomnosti*. Pozri: Jdv. (Dvořák, J.): Ján Smrek kontra Přítomnost. In: Robotnícke noviny, roč. 32, 1935, č. 229, s. 6.

²¹⁸ PEROUTKA: Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?, C. d., s. 737 – 739.

²¹⁹ Tamže, s. 738.

vnášali proti konzervatívcom: „*Pan Tido J. Gašpar vydal nedávno heslo k slovenským spisovatelům: »Dajme sa dokopy!« Ale p. Matuška nerozumí znamení času, který staví celek nad individuum, a do kopy se nedal. Nyní jest mu za trpěti, neboť ostatní se vskutku dali do kopy a jejich ofensiva proti tomu, kdo se do kopy nedal, funguje znamenitě.*“²²⁰ Diskusiu takto preniesol na inú rovinu – kým J. Smrek sa pohyboval v rámci česko-slovenských kultúrnych vzťahov (t. j. narážal na propagovanie negatívneho obrazu slovenskej literatúry v českom kontexte), F. Peroutka sa zamerail na všeobecnú kvalitu literárneho textu. O próze Tida J. Gašpara F. Peroutka napríklad konštatoval: „*Neboť to se nelíbí nejen p. Matuškoví, nýbrž nám všem. A komu se to nelíbí, má podle našeho mínění zdravý cit pro literaturu. A nemá to vůbec co dělat se Slovenskem, protože tyto věty by byly falešné a špatné i v portugalštině. Pan Matuška se ošklíbal spravedlivě.*“²²¹ F. Peroutka apeloval na vnímanie Matuškovho gesta ako moderného (nového), pričom konflikt interpretoval ako zrážku slovenskej kultúrnej zaostalosti s českým (alebo pochádzajúcim z českých zdrojov) pokrokárstvom.²²²

Z uvedených poznámok je azda dostatočné zrejmé, že obe strany sporu sa nevyhli stereotypným interpretáciám. Milan Pišút, ktorý reagoval na polemiku medzi J. Smrekom a F. Peroutkom článkom *Slovenská literatura a její kritikové*²²³ predpoklad o slovenskej zaostalosti označil za „*dosti běžný názor české intelligence*“²²⁴. Vnímal ho ako zavádzajúci a nepresný, vyplývajúci z nedostatočnej reflexie Slovenska v českom kultúrnom prostredí. *Přítomnost* – pre slovenských spisovateľov menej kompetentná ako ich vlastné časopisy²²⁵ – presadzovala podľa M. Pišúta ustálený stereotyp slovenskej (kultúrnej) menejcennosti. V tom zmysle v polemikách o F. Peroutku a A. Matušku išlo o „psychologický moment“: „*požadavek parity ve všech věcech slovenských vůči českým*“²²⁶. Matušкова pražská perspektíva korešpondovala podľa M. Pišúta so stereotypnou reprezentáciou Slovenska ako kultúrnej periférie v českom prostredí. M. Pišút však

²²⁰ Tamže.

²²¹ Tamže.

²²² J. Smrek dodatočne odpovedal F. Perotkovi na stránkach Elánu článkom *Iba ozvena*. Pozri SMREK, Ján: *Iba ozvena*. In: *Elán*, roč. 6, 1935, č. 4, s. 1 – 2.

²²³ PIŠÚT, Milan: *Slovenská literatura a její kritikové*. In: *Přítomnost*, roč. 12, 1935, č. 48, s. 767 – 768.

²²⁴ Tamže, s. 768.

²²⁵ Tamže.

²²⁶ Tamže.

tvrdil, že „slovenské umění nemůžeme hodnotit správně z prostředí, na které nebylo zaměřeno, a proto také někdy ta nedorozumění v hodnocení“²²⁷. A. Matuška sa však priam programovo pokúšal nastoliť prísne hodnotiace kritériá na slovenskú kultúru a literatúru. J. Smrek túto snahu relativizoval a označil kritikove polemiky za „produkty slovného clownovstva“²²⁸. Koniec koncov, A. Matuška bol v tridsiatych rokoch obviňovaný nielen z nadmernej štylizácie a prepriateho verbalizmu, ale aj z ľavicového fanatizmu²²⁹ a sympatií k čechoslovakizmu²³⁰. V týchto intenciách sa pochopiteľne pohybovali aj ohlasy na Matuškovy texty publikované v *Prítomnosti*, pričom samotná spolupráca s F. Peroutkom v slovenskom kultúrnom prostredí vzbudzovala skôr negatívnu asociáciu.

Všimnime si, že recepcia raných Matuškových textov sa v rámci širšej diskurzívnej štruktúry formovala zložito – v prvom rade na úrovni národnostných konfliktov (slovensko-českých), v druhom zas na úrovni ideovej (konzervatívci verzus pokrokári). A. Matuška ako protagonista sporov o podobu slovenskej kultúry, bol vystavený viacerým vonkajším tlakom (politickým, národnostným, spoločenským, kultúrnym a pod.), tak ako im podliehali aj ostatní príslušníci slovenskej intelektuálnej elity aktívni vo verejnom priestore. Jeho pozíciu v diskurze o kultúrnom rozmere „slovenskej otázky“ oslabovala okrem iného aj voľba prostredia, s ktorým spolupracoval. Spolupodieľať sa na písaní článkov o slovenskej literatúre v *Prítomnosti* v dobovom ponímaní znamenalo prísť na slovenskej strane sporov o dôveryhodnosť, paktovať s nežiaducou stranou konfliktu. „*Nechcem byť hrubiansky*,“ písal zaujato Peter Prídavok na stránkach *Nového sveta*, „*a hoci ako Slováky by som po tom všetkom, čo pán Peroutka o Slovensku a Slovákoch popísal, mal právo byť i nezdvorilým, osobne proti nemu nič nemám, a preto sa radšej zdržím a nepoviem čím nazýva pána Peroutku*

²²⁷ Tamže.

²²⁸ SMREK: Frak a žlté topánky, C. d., s. 1.

²²⁹ „Fanatický komunista a zúrivý protivník všetkého duchovného a kresťanského v duchu svojho učiteľa F. Nietzscheho“ (Išlo o príspevok J. E. Bora v časopise *Pero*. Pozri Dialóg kritiky s kritikou. In: Slovenska literatura, roč. 17, 1970, č. 1, s. 103).

²³⁰ „Keďže *Prítomnost* platí pomerne veľmi dobrý riadkový honorár, pousiloval sa mladý Matuška napísať toho mnoho. Istému druhu českej tlače neobvyčajne sa páči, keď tých kultúrnych mostov slovenských je čím menej, lebo i toto sa na druhej strane pokladá za prácu v prospech československej vzájomnosti, a preto vďačne dali Matuškovu miesto i honorár. Lebo práca, na ktorú sa mladý slovenský študent podujal, je práca pre české ruky troška špinavá a riskantná, a napokon: kydať niekomu na hlavu hnoj, k tomu netreba gazdu, na to stačí paholok. Paholok sa za peniaze vždy nájde.“ Pozri ZÁHORSKÝ, K.: Ničitelia mostov. In: Slováky, 31. 3. 1937.

v duchu veľká väčšina Slovákov.“²³¹ Pozícia *Přítomnosti* v diskurze o slovenskej otázke, a to aj vzhľadom na časté prejavy antipatie voči F. Peroutkovi z pravého či ľavého tábora slovenskej intelektuálnej elity, si nepochybne vyžaduje podrobnejší výskum. No pre účely tejto práce opäť zdôrazním, že tzv. „slovenská otázka“ bola pre redakciu týždenníka z hľadiska počtu článkov venovaných slovenskej problematike v zásade marginálnou témou. Napriek tomu išlo o závažný hlas v celorepublikovom česko-slovenskom dialógu, korešpondujúci s polemickým naladením na slovenskej strane. Aj tu sa odrazili problémy slovenskej kultúrnej emancipácie – od vyzdvihovania kultúrnej samostatnosti, cez konflikty ideového rázu po otázku dobiehania Európy a diagnózu nedostatkov slovenského kultúrneho prostredia. Matušková účasť na spoluvytváraní slovenskej línie v *Přítomnosti* bola kľúčová – kritik sa totižto stal aj spoluúčastníkom snáh diskvalifikovať túto časť slovenskej spisovateľskej elity (t. j. konzervatívnu, národne orientovanú, neoštúrovskú a pod.), ktorá si vymáhala jedinečné právo reprezentovať Slovákov ako národný celok a podriaďovala vývin slovenskej kultúry otázkam nacionálneho charakteru (spomenula som napríklad Matuškovu reakciu na verejnú aktivitu Tida J. Gašpara v článku *Usmernenie v slovenskej literatúre*). Z Peroutkovej obrany A. Matušku je azda zrejmé, že význam kritikových polemík nebol len lokálny (slovenský), ale prinajmenšom celorepublikový, keďže sa A. Matuška, chtiac-nechtiac, stal aj aktérom sporov o podobu propagovania slovenskej kultúry v českom prostredí. Sympatia šéfredaktora, napriek vplyvnému postaveniu v Čechách, nebola však v slovenských kruhoch zárukou pozitívneho ohlasu. A. Matuška na slovenskej strane sporov neuspel – preto dvojdomosť, pokiaľ by sme ju chápali ako obojstrannú akceptáciu v českom a slovenskom prostredí, nebola v prípade slovenského kritika realizovaná. No na takto chápanú dvojdomosť A. Matuška ani nemienil ašpirovať.

²³¹ PRÍDAVOK, Peter: Neviete o niekom, kto by poradil pánu Peroutkovi? In: Nový svet, roč. 10, 1935, č. 44, s. 9.

1.2.4 Mládež naša, tys' držiteľkou rána! Generačné spory

Alexander Matuška síce vystupoval ako rečník a kritik mladého pokolenia slovenskej inteligencie²³², no dostal sa do sporov s prostredím, v ktorom generačná príslušnosť nebola určujúca. Jozef Tido Gašpar bol napríklad od A. Matušku takmer dvadsať rokov starší, kým Ján Elen Bor, ako aj viacerí členovia literárnej skupiny Postup, boli A. Matuškoví blízki azda len dátumom narodenia. Generačné spory, na ktoré živo reagovala kultúrna publicistika koncom dvadsiatych a začiatkom tridsiatych rokov, boli takto vo svojej podstate mnohokrát spormi ideovými a niesli sa v znamení privolávaných ideových stretov medzi pokrokárstvom a konzervatizmom, medzi ľavou a pravou stranou slovenskej kultúrnej scény. Azda preto aj samotný A. Matuška popieral opodstatnenie generačných sporov v slovenskom prostredí, pričom sa, paradoxne, neustále odvolával na pokolenie otcov a ich negatívny vplyv na úroveň slovenského kultúrneho a intelektuálneho ovzdušia. V týchto intenciách sa pohybovali jeho viaceré polemicky ladené články, ktoré kritik publikoval v *Slovenských hlasoch*, prílohe českého legionárskeho denníka *Národní osvobození* v rokoch 1931 – 1932.²³³

Druhá polovica dvadsiatych rokov predstavovala z hľadiska kultúrnych aktivít najmladšej slovenskej literárnej generácie isté vákuum, keďže jej príslušníci vtedy nedisponovali výraznou časopiseckou tribúnou, ktorá by presadzovala ich kultúrne záujmy. V roku 1925 zaniklo *Mladé Slovensko*, obnovené až o tri roky neskôr pod vedením Emila Boleslava Lukáča a Andreja Mráza.²³⁴ Podobný osud stretol aj ľavicový DAV, ktorý zanikol v roku 1926, no napriek krátkemu obnoveniu v roku 1929 sa dokázal fakticky pozdvihnúť až začiatkom tridsiatych rokov a to len

²³² Myslím tým príslušnosť k efemernej literárnej skupine mladých (R-10), ktorej postoje stručne predložil Michal Chorváth v článku *Otrávená generácia*. [Pozri: PÁNIK, F. (Michal Chorváth): *Otrávená generácia*. In: DAV, roč. 6, 1933, č. 11 – 12, s. 167 – 168. Článok bol pôvodne zverejnený v roku 1932 v Almanachu *Detvan*]. *Otrávenú generáciu* Čepan označil za „neformálne spoločenstvo“, „bližšie nešpecifikovanú hŕstku kritikov a publicistov“. Pozri: ČEPAN, Oskár: *Kontúry naturizmu*, Bratislava : Slovensky spisovateľ, 1977, s. 59.

²³³ Pozri MATUŠKA, Alexander: Akí sme. In: *Dielo I*, C. d., s. 30 – 33; Naši mladoni. In: *Tamže*, s. 34 – 37, Revízia nášho troškárstva. In: *Tamže*, s. 48 – 51; Znova o našich otcoch. In: *Tamže*, s. 51 – 54; Kryštalizácia v Detvane. In: *Tamže*, s. 56 – 57.

²³⁴ Zánik *Mladého Slovenska* mal vtedy širšie ideologické príčiny – 5. ročník (1922 – 1923) redigovali už členovia Voľného združenia študentov socialistov zo Slovenska. Zväz slovenského študentstva, ktorého MS bolo orgánom, vyčítal redakcii jednostrannú ľavicovú orientáciu: „Nám je vytýkané, že sme tohoto roku neprišli s »jasným« programom. Že sme nepovedali v akom pomere stojíme k »Davu« a či sme náhodou nie totožní s ním.“ (In: *Mladé Slovensko*, roč. 7, 1925, č. 6, s. 1).

vdďaka podpore pražského nakladateľstva K. Boreckého²³⁵. V roku 1925 prestala rovnako vychádzať katolícka a nacionálne orientovaná *Vatra*, ktorá síce literárne dianie stimulovala v menšej miere, ale bola výraznou tribúnou konkrétnej katolícky orientovanej mladej generácie (tzv. vatristov).²³⁶ V období kultúrnej pasivity zo strany mladých v *Prítomnosti* zaznelo, že: „*Mladá slovenská generace se neodváží ani žádného mladického kaceřování starých, touží jen jíti jejich cestami [...]. Po převratu se zdálo, že tu jest mezi mladými rašení – a také do té doby patří početnější literární šikování – ale dnes je na Slovensku v tomto směru hodně mrtvo*“.²³⁷ Je zaujímavé, že v podobnom duchu – vyčítajúc mladým intelektuálnu jalovosť – uvažoval v roku 1931 aj Milan Pišút, aj keď zdôrazňoval odlišný spoločenský jav. Po kultúrnom vzruchu, ktorý vyvolalo *Mladé Slovensko* a *DAV*, stíchli hlasy mladíckej kritiky voči predošlej generácii a „*výbojnosť prešla postupne v rozpačitosť*“.²³⁸ Začiatok tridsiatych rokov priniesol ale markantnú radikalizáciu pravicových nálad, kedy „*došlo vlastne k paradoxu, ako sa nová generácia stala konzervatívnejšou než bola staršia*“.²³⁹ Hľadanie kontinuity s minulosťou, úcta k tradícii a katolíckej cirkvi tvorili podľa M. Pišúta základné črty najmladšieho pokolenia poprevratovej inteligencie. Príslušníkov tejto spoločenskej vrstvy – zostavenej zo slovenského študentstva z Bratislavy, ale čiastočne aj z Prahy²⁴⁰ – A. Matuška označil za „*mladoňov s krčmovým temperamentom*“, žijúcich „*mladosťou nie ideovou, ale flámujúcou, tancujúcou*“²⁴¹.

Matuškovu kritiku „mladoňov“ nemožno interpretovať izolovane od zostrujúcej sa kritiky mladých na stránkach slovenskej tlače. K problémom mladých sa koncom dvadsiatych a začiatkom tridsiatych rokov vyjadrovali viaceré

²³⁵ Pozri úvodnú poznámku k prvému číslu *DAV-u* z roku 1931 (In: *DAV*, roč. 4, 1931, č. 1, s. 1).

²³⁶ „Jednoducho v dvadsiatych rokoch bolo literárnohistorickým faktom, že časopisy mladej generácie sa stávali zároveň i nositeľmi modernej vývinovej iniciatívy, kontaktovania sa s novodobými európskymi umeleckými smermi, ktorými sa slovenskí autori inspirovali a osvojovali si ich v záujme obohacovania a modernizovania poprevratovej domácej tvorby“ (JAKSICOVÁ, Vlasta: *Kultúra v dejinách – dejiny v kultúre*, C. d., s. 72).

²³⁷ POVAŽSKÝ, F.: *Mladá slovenská generace*. In: *Prítomnosť*, roč. 4, 1927, č. 46, s. 729.

²³⁸ PIŠÚT, Milan: *Myšlienkové smery a smernice nových generácií*. In: *Elán*, roč. 2, 1931, č. 2, s. 7.

²³⁹ Tamže, s. 8. V tomto kontexte je zaujímavé zmieniť, že ľavicová tlač označovala nárast nacionalistických nálad v radoch mladých za módu. V roku 1934 *DAV* vyhlásil o mladých ľudákoch, že: „pre nich je nacionalizmus vecou módy, frajeriny.“ (Pozri KOLA, Ivan: *Na vlnách nacionalizmu*. In: *DAV*, roč. 7, 1934, č. 5, s. 71).

²⁴⁰ Všimnime si Matuškovu útoky na členov pražského spolku *Detvan*. Pozri napríklad MATUŠKA: *Kryštalizácia v Detvane*. In: *Dielo I*, C. d., s. 56 – 57.

²⁴¹ MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 36. To označenie A. Matuška prevzal od Š. Launera: „Ide tu zrejme o poňatie mládenca (mladoňa), ktorému sa smial a ktoré bičoval už Launer. V školách, píše Launer, pochyťajú títo mladoni niekoľko myšlienok a začnú ich rýmovať, ale onedlho sa vyveršujú, pretože sami nemajú pre štúdium zmysel. Slovensky už vieme, myslia si, a keď dorastieme, múdrosť z nás potečie ako z brezy čemega.“ Tamže, s. 170.

kultúrno-spoločenské časopisy – napríklad obnovený *DAV* a *Mladé Slovensko*, *Politika*, *Prúdy*, čiastočne *Elán* a *LUK* alebo aj *Pero*, ktoré sa považovalo v prvom rade za tribúnu mladých. Vlažnejšie síce ostali *Slovenské pohľady*, no ich profil bol naďalej tradicionalistický, aj keď po prevzatí redakcie Andrejom Mrázom po Štefanovi Krčmérym v roku 1932 sa časopis otvoril aj pre modernejšie (mladšie) prúdy slovenského literárneho života a čiastočne odstúpil od Krčméryho konceptu „udržiavania kontinuity“ s minulosťou.²⁴² Napokon pár rokov predtým to bol práve Andrej Mráz, ktorý na stránkach *Mladého Slovenska*, ktoré v roku 1929 redigoval, otvoril *Anketu o problémoch mladej slovenskej inteligencie*. Túto Andrej Kostolný zhodnotil ako „neúspešnú“, „povrchne hladkajúcu pokožku debatérov“²⁴³, no celkovo prinášajúcu výstižnú diagnózu krízového stavu veci: „[...] Dnes, keď sa všeobecne očakávalo, že školovaný slovenský dorast bude prinášať do nášho prostredia nové kultúrne podnety a hodnoty, tento dorast je k všetkému apatický, do života vstupuje bez cieľov a zo založenými rukami.“²⁴⁴ Kultúrna degenerácia mladých, izolovanosť, duchovná strnulosť, duševná pohodlnosť, provinciálnosť v názoroch, názorová intolerantnosť, vybiľovanie sa v konfesionálnom a nacionálnom radikalizme a túžba po materiálnom zabezpečení – boli v ankete najviac skloňované argumenty proti mladým, ktorí podľa viacerých diskutujúcich jednoducho nepochopili svoje generačné poslanie.²⁴⁵ „[...] Pozorujú nás všade zvedavé zraky“²⁴⁶, písal Michal Chorváth v roku 1932 a, isteže, prinajmenšom podľa počtu reakcií na údajnú krízu slovenského poprevratového dorastu, nešlo o rétorickú floskulu.

V kontexte sporov o mladú generáciu nie je možné Matuškové polemické vystúpenia považovať za obzvlášť originálne a produktívne – kritik jednak opakuje staronové výčitky voči mladým (konzervatizmus národného a konfesionálneho typu, nedostatok angažovanosti, slepý kolektivismus a stádovitosť, myšlienkovú jalovú úctu k tradíciám a minulosti) a nepodáva žiadne koncepčné riešenia krízového stavu. Cieľom mladého A. Matušku je zúčastniť sa polemiky, nie prekročiť jej rámec a pokúsiť sa ju uzavrieť. Matuškové články publikované v *Slovenských*

²⁴² Pozri CHMEL, Rudolf: Dejiny slovenskej literárnej kritiky, Bratislava : Tatran, 1991, s. 238 – 243.

²⁴³ KOSTOLNÝ, Andrej: Mladá generácia slovenská. In: LUK, roč. 1, 1930, č. 6, s. 87.

²⁴⁴ MRÁZ, Andrej: Anketa o problémoch mladej slovenskej inteligencie. In: Mladé Slovensko, roč. 9, 1929, č. 1 – 2, s. 48 – 49.

²⁴⁵ Pozri napríklad: KOSTRA, Ján: Odpovede na anketu. In: Tamže, č. 3, s. 20 – 21; LETTRICH, Jozef: Poznámky k dnešku. In: Tamže, s. 23 – 25; MALINA, Vladimír: Žaloby na inteligenciu. In: Tamže, č. 5 – 6, s. 41 – 43.

²⁴⁶ PÁNIK F. (Michal Chorváth): Otrávená generácia, C. d., s. 167.

hlasoch je možné dokonca vnímať ako istý pendant kritiky mladých, ktorú začiatkom roka 1931 vyslovil na stránkach DAV-u Ladislav Novomeský: „*Tancujúca, haluškujúca, pri čajoch sa zoznamujúca mládež nie je nebezpečná, a preto, len preto vidíme stĺpy dnešnej domácej reakcie, bývalých i súčasných ministrov, vládnych poslancov a vysokých hodnostárov patronovať nad týmito podnikmi mládeže* [L. Novomeský narážal na spolkovú činnosť mladých – pozn. M. B]“²⁴⁷. O pár mesiacov neskôr A. Matuška o mládeži (a taktiež jej spolkovom živote) píše takto: „*Rada si po detviansky zahuláka, vypije, slovom je mládežou in hoc puncto. [...] Vykrikuje len to, čo zostavili starí pri zelených stoloch, čo sa prednieslo na zjazdoch a pri odhaľovaní pamätných tabúl; vykrikuje len niečo, čo nevytvorila sama, čo je trúchливо nemladé a priam bučí životnými skúsenosťami – starých*“.²⁴⁸ V konečnom dôsledku, čo zdôrazňujú A. Matuška s L. Novomeským, mládež sa stáva ľahko manipulovateľná, je politickým nástrojom a volebnou základňou slovenských konzervatívnych a nacionálne orientovaných kruhov, je „*mladým výhonkom starých reakcionárov*“²⁴⁹. V tom spočíva, podľa „pokrokárov“, jadro veci: slovenská mládež vyznáva neaktuálne ideály „otcov“, nepokúša sa aktívne, v mene pokroku alebo cesty vpred tvarovať aktuálne kultúrne dianie, jej politicko-kultúrne aktivity ono dianie dokonca brzdia. Matuškov článok je takto možné čítať ako obranu mladosti ideologicky (ľavicovo) angažovanej, pokrokovej, orientovanej na budúcnosť, v oblasti kultúry otvorenej pre nové, moderné myšlienkové a estetické prvky.

„Otcovia“ u A. Matušku plnia imaginárnu, vo vývine národnej kultúry retardačnú, funkciu.²⁵⁰ Sú nositelia modelu správania („*nelíšiť sa a nezapárať*“²⁵¹) a modelu kultúry (uniformovanej, národnárskej)²⁵². Neformuje ich vek, ale

²⁴⁷ NOVOMESKÝ, Ladislav: Ročník 1910. In: DAV, roč. 4, 1931, č. 2, s. 3. Dodám, že sa nejedná o článok Novomeského (redakčnú poznámku), v ktorom prezentoval literárnu skupinu R-10. Ten sa objavil až v 6. ročníku DAV-u. Pozri: Ročník 1910. In: DAV, roč. 6, 1933, č. 11 – 12, s. 163.

²⁴⁸ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 35.

²⁴⁹ Pozri NOVOMESKÝ: Ročník 1910, C. d., s. 3.

²⁵⁰ Vinu v generácii otcov nachádzal napríklad aj Milo Urban: „Sme materialisti (aké to dvojsečné slovo!), rúcame, karháme a svojou neverou v staré hodnoty sejeme zárodoky rozkladu všade, kde sa dostaneme. Pravda, zabúda sa pri tom odsudzovaní na jednu úžasne dôležitú okolnosť. Na to, že to robíme viac mimovoľne; že sme nie takí z vlastnej viny, ale že naši otcovia-vodcovia nás takými urobili“. Pozri: URBAN, Milo: Oni a my (niekoľko poznámok k výčitkám starých). In: Pero, roč. 1, 1932, č. 1, s. 3 – 4. Dodám, že o svetonázorovej blízkosti Urbana s davistami začiatkom tridsiatych rokov píše Karol Csiba. Pozri: CSIBA, Karol: Medzi Živým bičom a Gardistom (poznámky k memoárom, beletrii a publicistike Mila Urbana). In: Slovenská literatúra, roč. 62, 2015, č. 5, s. 427 – 434.

²⁵¹ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 50.

²⁵² Tamže, s. 49.

postoj.²⁵³ Matuškoví „mladoni“ a „otcovia“ tvoria takto spoločnú sociálnu štruktúru založenú na tradicionalistickom pohľade na emancipáciu národa a lokálne využívanie jeho kultúrneho potenciálu. Keď A. Matuška na otázku, kde sú mladí odpovedá: „Tu, hľa!“²⁵⁴, zrejme predpokladá, že sám je aktérom a azda aj stimulom kultúrnej zmeny, respektíve iniciátorom zápasu mladých, ktorý sa v dlhom období tridsiatych rokov koniec koncov naozaj uskutočnil. Kým začiatkom tridsiatych rokov sa vyzdvihovala kultúrna apatickosť mladého pokolenia²⁵⁵ a generačné konflikty sa súčasne zvykli popierať²⁵⁶, tak koncom decénia mladá slovenská generácia disponovala už relatívne pestrú politickou, časopiseckou a esteticky diferencovanou (ideovou) základňou.²⁵⁷

Vrátim sa ale k menšej polemike, ktorej sa A. Matuška zúčastnil v legionárskom denníku *Národní osvobození*. Týždenná príloha denníka zo začiatku tridsiatych rokov – *Slovenské hlasy* – miestami nepravidelná a mnohokrát sotva jednostranná – bola v rokoch 1931 – 1932 jediným publikačným priestorom, ktorým A. Matuška vtedy disponoval.²⁵⁸ Rovnako ako on, svoje príspevky v prílohe publikoval i Juraj Šujan, spomenutý už na okraj kauzy o „slovenskom probléme“ v *Prítomnosti*. Periodiká, s ktorými obaja spolupracovali, ich zjavne spájali. No bola to len spoločná štartovacia čiara bez

²⁵³ Bol to argument, ktorý sa mnohokrát v polemikách o mladých používal. Napríklad v *DAV-e* sa L. Novomeský odvolával na nemeckého básnika Neumanna, ktorý zdôrazňoval, že „veková hranica nemusí znamenať nič, vedomie a vyznanie všetko“. (Pozri: NOVOMESKÝ: Ročník 1910. In: DAV, roč. 4, 1931, č. 2, s. 2). To isté zaznelo, aj keď v inom ideologickom kontexte, na stránkach *Pera*: „Teda nevyostrovať vekové rozdiely, ale hľadiť treba ideovú podstatu, na ktorej sa majú zísť a pracovať všetci, čo chcú, aby národ sa zachoval, vyvíjal a mladnul. Skúmať čiste len to, či má niekto 20 – 30 alebo 70 rokov, bolo by naivným spiatočníctvom. Duch ten nestarne a neumiera! Pre nás Štúr, keby žil aj teraz, bol by aspoň tak mladý ako naši 30 ročníci“. (Pozri: SAHUEČÍK, Michal: Boj generačný? In: Pero, roč. 1, 1932, č. 4, s. 1).

²⁵⁴ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 57.

²⁵⁵ Pozri napríklad ANDROVIČ, Ján: Kto je zodpovedný za nečinnosť mládeže? In: Pero, roč. 2, 1933, č. 2, s. 3 – 4.

²⁵⁶ V roku 1931 časopis *Politika* upozornil na túto záležitosť, aj keď s popieraním generačných sporov autor nesúhlasil: „Sú ľudia, ktorí pochybujú, že by sa u nás odohrával nejaký zápas generácií a beznádejne sú presvedčení, že je to nejaká cudzia rastlina, ktorú mnohí z našich globtroterrov chceli by – ovšem márne – udomáčniť aj u nás“. Pozri: ČERNÁK, Matúš: Zápas generácií? In: *Politika*, roč. 1, 1931, č. 22, s. 259.

²⁵⁷ Pozri napríklad JAKSICOVÁ, Vlasta: Medzi modernou a avantgardou. In: *Kultúra v dejinách, dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia*, C.d., s. 63 – 135.

²⁵⁸ A. Matuška články však publikoval s veľkou intenzitou – od polovice novembra roku 1931 do konca marca roku 1932 (necelých päť mesiacov) bolo to deväť polemických úvah. Dôvodom bol zrejme fakt, že redakcia rozdelila dlhší text na viacero častí, ktoré postupne zverejňovala: „Holeček [vtedajší redaktor *NO* – pozn. M. B.], ktorému som ponúkol 20-25 stranový článok s tým, že potom mu už budem písať krátke veci, on na to: »to říká každé« a tak môj veľký elaborát rozdelil na 5-6 článkov...“ Pozri MATUŠKA, Alexander: Poznámky a doplnky. In: *Nové slovo*, roč. 23, 1981, č. 23, s. 18. Denník *Národní osvobození* mal ináč celorepublikovú distribúciu.

väčšieho významu, keďže J. Šujan, ako priemerný publicista a autor ideologicky príznakovej viacväzkovej Štefánikovej monografie, upadol neskôršie do zabudnutia.²⁵⁹ V polemikách však vystupoval ako Matuškov protivník a azda aj suverénny partner. A napokon – čo v kontexte sporov o čechoslovakisticky orientovanú Štefánikovu monografiu vyznieva prinajmenšom prekvapujúco – obranca „otcov“.

Ide o článok *O našich otcoch a synoch*²⁶⁰, súhrnnú odpoveď na viacero Matuškových polemických úvah, v ktorom J. Šujan generačné spory vníma dokonca ako kritikovu „oblúbenú tému“²⁶¹. Závery, ktoré vyvodzuje, sú síce útočného charakteru („Nuž toto, nech odpustí p. Matuška, páchne tak trochu tukovštinou v druhom vydaní“²⁶²), no z hľadiska vecnej argumentácie vníma Matuškovu gesto ako napadnutie konkrétnych osobností slovenskej kultúry. Teda nie na kultúrny model, ktorý generácia „otcov“ a za nimi „mladoni“ reprezentujú, ale na M. Hodžu, A. Hlinku, I. Dérera, M. R. Štefánika (tu J. Šujan uplatňuje synchronne hľadisko) alebo S. H. Vajanského, Hviezdoslava, L. Štúra, J. Kollára (tu zas J. Šujan vidí diachronne). J. Šujan tvrdí: „*Pokiaľ ide o staršiu generáciu a o minulosť predprevratovú, darmo je, kým Matuška nedokáže, že ten útisk maďarský a ten feudalizmus nebol hlavnou príčinou našej zaostalosti a nedostatkov*“²⁶³. Prevrat z roku 1918 vníma J. Šujan ako revolučný krok politický, nie intelektuálny a kultúrny. Dožaduje sa preto väčšej zhovievavosti, upustenia od Matuškových „mrzkých spôsobov“²⁶⁴, čím zrejme myslí mieru Matuškovkej kritickosti voči minulému/prítomnému a zdôrazňovanie ideového prepojenia obidvoch časových línií. „*Naša minulosť je minulosť poctivého boja o národnú existenciu a ľudské základne práva a naši otcovia boli charakterní a statoční*

²⁵⁹ Už dobové ohlasy na Šujanovu publicistickú/ vedeckú aktivitu nezvykli byť obzvlášť lichotivé. Jozef Lettrich, od roku 1931 redaktor a vydavateľ *Mladého Slovenska*, písal na jeho stránkach takto: „Zdalo by sa, že tak slabý autor ako je Šujan, kajúcne uzná svoje nedostatky a sa vynasnaží primerane tomu napraviť omyly“ Poznámku vyslovil Lettrich na okraj úvodnej časti k *Hlasistickým článkom Milana R. Štefánika*: „Znovu tvrdím, že úvod k zmienenej publikácii je nedbale povrchný a úžasne plytký.“ (Pozri: LETTRICH, Jozef: Poznámky na Šujanovu obranu. In: *Mladé Slovensko*, roč. 9, 1929, č. 5 – 6, s. 47).

²⁶⁰ ŠUJAN, Juraj: O našich otcoch i synoch. In: *Slovenské hlasy* (príloha *Národného osvobození*), roč. 4, 1932, č. 9, s. 5.

²⁶¹ Tamže.

²⁶² Tamže. („Tukovštinou“, t. j. v Šujanovom vnímaní vlastizradou. Šujan sa takto odvolal na politický proces Vojtecha Tuku z roku 1929, ktorý vzbudil záujem nielen československej, ale aj zahraničnej verejnosti. V dobovom slovníku obviňovať niekoho z „tukovštiny“ bolo nepochybne ostré vyjadrenie).

²⁶³ Tamže.

²⁶⁴ Tamže.

ľudia“²⁶⁵, píše J. Šujan. Touto optikou meria Matuškové texty, pričom významovú intenciu Matuškovvej výpovede, zdá sa, celkovo zjednodušuje: „Všetko sa mu od nich »hnuší« [od otcov – pozn. M. B.] a na všetko len »kašle« a »kašle«“²⁶⁶.

K polemike o A. Matušku sa pripojili aj ďalší autori – redaktor prílohy *Slovenské hlasy* článkom *Potřeba slovenského revisionismu* [podpísaným skratkou „Hk“, pravdepodobne sa išlo o Květoslava Hřivnu (?) – pozn. M. B.]²⁶⁷ a Peter Civrun úvahou *Len synovia proti otcom?*²⁶⁸. Redakcia prirovnala A. Matušku k Štefanovi Janšákovi, publicistovi Prúdov, ktorý sa ešte v dvadsiatych rokoch aktívne zúčastňoval sporov s mladými proletárskymi básnikmi, no v tridsiatych rokoch sa k téme mladých vyjadroval už pomenej.²⁶⁹ Krátka poznámka redaktora prílohy – „v celku Janšákova úvaha se běře téměř toutéž cestou jako nedávné úvahy Matuškovy. [...] Toto vše svedčí o potřebě slovenského revisionismu“²⁷⁰ – je ale nepresná. Nevystihuje totižto či redakcia styčné body medzi Š. Janšákom a A. Matuškom vidí na úrovni čechoslovakistickej orientácie alebo celkovo v hlásaní potreby zmeny kultúrneho ovzdušia. Š. Janšák totižto v privolávanej redakciou úvahe *Kameň na medzi*²⁷¹, podotýka, že Slovákom chýba „organizačná osa, okolo ktorej sa má bezpečne celý národ a stát točit“²⁷². Proklamuje ale potrebu nadviazať a udržiavať úzku česko-slovenskú spoluprácu v prúdistickom, pokrokovom, no čechoslovakistickom duchu.

Treba sa ale nad tým pozastaviť, keďže poznámka z 11. čísla *Slovenských hlasov* nie je redaktorovo posledné slovo k Matuškovvej publikačnej aktivite. Doplnkom je stručné vysvetlenie na adresu J. Šujana zahrnuté v nasledujúcom čísle prílohy. Redakcia v ňom upresňuje, že A. Matuška spolu s Š. Janšákom zdôrazňujú nedostatok koncepcie, ktorá Čechov a Slovákov integruje, pričom

²⁶⁵ Tamže.

²⁶⁶ Tamže.

²⁶⁷ HK: *Potřeba slovenského revisionismu*. In: *Slovenské hlasy* (príloha Národného osvobození), roč. 4, 1932, č. 11, s. 6.

²⁶⁸ CIVRUN, Peter: *Len synovia proti otcom?* In: Tamže, č. 12, s. 5.

²⁶⁹ Andrej Kostolný v *Mladom Slovensku* o Janšákovi písal ako o „nehľadanom, ale predsa výborne nájdenom oficiálnom debatérovi zo starších“, ktorý koncom dvadsiatych rokov vyzýval mladých, aby si »sadli na deň alebo na týždeň a pekne-rúce spravili zoznam tých starých, špatných alebo chybných názorov, povedali, v čom spočíva ich vadnosť a hneď pripojili i návrh na liečenie.“ (KOSTOLNÝ, Andrej: *Mladá generácia slovenská*. In: LUK, roč. 1, 1930, č. 6, s. 88).

²⁷⁰ HK: *Potřeba slovenského revisionismu*, C. d, s. 6.

²⁷¹ JANŠÁK, Štefan: *Kameň na medzi*. In: Prúdy, roč. 16, 1932, č. 2, s. 65 – 70. Stať je pomenovaná podľa Rázusovej básnickej zbierky *Kameň na medzi* z roku 1925.

²⁷² Tamže, s. 69.

potvrďujú iluzórnosť a neúspech koncepcie československej národnej jednoty.²⁷³ Dodám, že *Národní osvobození* bol denník českých a slovenských legionárov. Ideové preferencie redakcie boli čechoslovakistické, no redakcia sa v zásade nevyhraňovala voči českej a slovenskej ľavici a ľavicovým a avantgardným autorom ponúkala priestor na publikáciu (svoje texty tu uverejňovali napríklad Konstantin Biebl, Fráňa Šrámek, Vladislav Vančura a zo slovenskej strany Daniel Okáli). Šéfredaktor prílohy pravdepodobne nemienil A. Matušku označiť za čechoslovakistu ako to interpretoval J. Šujan: „*Sám citujete jako hlavní věc z Janšákových úvah zakončení, že revise a či náprava slovenského života musí se dítí »v znamení nejužšího československého sblížení«.* Kdo prosím, toto přání vyčetl z Matuškových úvah, kdo? Ba, já jsem Matušku dokonce důvodně obvinil z maďarofilství rázu Tukova!“²⁷⁴ Šéfredaktor prílohy zdôrazňoval, že A. Matuška potvrdil silné separatistické nálady v slovenskej časti republiky a slovenské sklony k historizmu. Nehľadiac zatiaľ na to, v akom ideovom súvisi bol A. Matuška aktérom sporu umiestnený, nepochybne bol prirovnaný ku kompetentnému a etablovanému polemikovi Š. Janšákovi, čo samo o sebe svedčí o pozitívnom ohlase. Toto gesto J. Šujan interpretoval ale ako „obranu protivníka“²⁷⁵, zaujatie jednoznačnej pozície redakcie *Slovenských hlasov* v spore.

Konkrétnejšie sa k J. Šujanovi a (súčasne k A. Matuškov) vyjadril Peter Civrun, ktorý J. Šujana priamo obvinil z nesprávnej interpretácie Matuškových úvah. Tvrdil, že niet dôvodu hovoriť o mravnej kríze mladej generácie, povrchne chápanej ako negativizmus a dešpekt voči „otcom“. Celkovo sa podľa P. Civruna jednalo o zmenu kultúrnej paradigmy t. j. postupné prehodnocovanie národne chápaného vlastenectva, na čom mala najväčší podiel ľavicovo (socialisticky) zmýšľajúca mládež: „*Z tohoto rozporu vznikli všechny negácie Matuškovy. Šujan tohoto rozporu nevidí*“²⁷⁶. P. Civrun definoval Matuškovy zdroje zmýšľania ako

²⁷³ Ide o odpoveď redakcie na list J. Šujana, publikovaný v rubrike *Polemický kútok*: „Jestliže pak Janšák dospívá k tomu, že v čs. kulturním životě není myšlenky, není duševního proudu, který by dovedl zaujmout a sjednotit myslí celého národa, dospívá-li k tomu, že nemáme mocné, jednotně smýšlející třídy, která by buď povědomě byla ovládaná silným citem spolupatričnosti anebo vědomě, na podkladě rozumových kalkulací odstraňovala vše, co sjednocení překáží, a došel-li Janšák k těmto myšlenkám přes úsudek, že ideál československého co nejužšího sblížení, který byl vztyčen po převratě, je příliš nehmotný a nehmatatelný, tu myslím, že jsem oprávněně vyslovil úsudek, že Janšákova úvaha se běře téměř toutéž cestou jako nedávné úvahy Matuškovy o historismu“. Pozri *Polemický kútok*. In: *Slovenské hlasy* (príloha *Národního osvobození*), roč. 4, 1932, č. 12, s. 5.

²⁷⁴ Tamže.

²⁷⁵ Tamže.

²⁷⁶ CIVRUN: *Len synovia proti otcom*, C. d., s. 5.

Ľavicové, jeho články zas vnímal ako súčasť širšieho protikonzervatívneho a protinárodniarskeho intelektuálneho prúdu, „rozkladu celého ponímania duševnej a tvôrčej činnosti“²⁷⁷. Základná opozícia, ktorú do diskusie P. Civrún vniesol, spočívala v jednoznačnom umiestnení A. Matušku mimo maďarofilského a čechoslovakistického kontextu. Napokon, stručná úvaha *Len synovia proti otcom?* patrí k jedným z mála dobových textov, ktoré sa pokúšajú vyložiť, ozrejmiť a zdôvodniť Matuškovu východiská.²⁷⁸ Predpokladám, že umiestnenie A. Matušku v politickom kontexte mladej Ľavice – čo sa dnes považuje za kanonizovaný výklad²⁷⁹ – nebolo na začiatku tridsiatych rokov zrejmé, obzvlášť keď ako menej známy študent a kritik publikoval svoje štylisticky náročné aforistické články v čechoslovakisticky orientovanej českej tlači (v čase polemiky s J. Šujanom ešte jednorazovo v *Prítomnosti* pod skratkou „rm“ a pod vlastným menom jedine v *Národním osvobození*). Civrúnov precíznejší výklad sa takto pohyboval v jednoznačnom ideologickom rámci a ponúkal hlbšiu analýzu veci než obviňovanie A. Matušku z prepiateho kriticismu a odrodilstva.

Polemika okolo A. Matušku v *Slovenských hlasoch* bola tak aj pokusom určiť kritikove intencie a ideologické preferencie. A. Matuška ju iste sledoval a mohol by ju aj definitívne uzavrieť, no jeho bilančné vystúpenie *Odpoveď p. Šujanovi* je skôr ironicky ladenou výčitkou Šujanovho nepochopenia jadra sporu. „Z reči do reči ma nazval nezdarným synom – správne [píše A. Matuška o J. Šujanovi – pozn. M. B], svetoobčanom – veľmi dobre, človekom mrzkých spôsobov – výstižne; niektoré moje vývody nazval tukovčinou v druhom vydaní – čo by mohlo mať súdnu dohru. Nič mi nevyvrátil“.²⁸⁰ Je pritom symptomatické, že A. Matuška obvinil J. Šujana z „národného prepínania“²⁸¹, pričom ho považoval za menejcenného protagonistu sporu (nie rovnocenného protivníka alebo partnera), ktorý svoju pozornosť presunul na „oficiálne pravdy a pravdičky“²⁸², t. j.

²⁷⁷ Tamže.

²⁷⁸ „Mládež sa začína radikalizovať; začína posmech robiť z vlasteneckých postojov na Slovensku, lebo ich prestala chápať ako užitočnú národnú prácu a ako niečo kresťansky čistého a mravného. Mládež sa nepoklonkuje už šedivým bradám na pamätných doskách, cintorínoch alebo v živote. Začína mať na život už iné pohľady než martinské, začína mať iný elán než Mazáčov, inie šípy a inie luky než papieroví čarostrelci a bojovníci o »chrabré a naše Slovensko«; inú kultúru než svätovojeťský literárno-vedecký obchod, alebo Matica, ktorá pomaly zostane na Slovensku jediným národným folklórom“. (Pozri: Tamže).

²⁷⁹ V zozname použitej literatúry pozri napríklad práce Vladimíra Petříka, Rudolfa Chmela a Karola Rosenbauma venované Alexandrovi Matuškov.

²⁸⁰ MATUŠKA: Dielo I, C. d, s. 54.

²⁸¹ Tamže, s. 55.

²⁸² Tamže.

nepodstatné, po vzore otcov „trochárske“ záležitosti. O to viac je zaujímavý Šujanov článok *Nutnosť slovenského revizionizmu*²⁸³, ktorého samotný názov naznačuje spojitosť s polemikou okolo A. Matušku. J. Šujan tu zdôraznil potrebu adekvátnejšieho, menej zaujatého a vecnejšieho prístupu k politickým (a kultúrnym) problémom Slovenska, obzvlášť k hľadaniu jednotiacej línie česko-slovenského pomeru. Spor s A. Matuškom zhodnotil ako diskusiu, ktorej aktéri „boli u konca a nemohli jej poslúžiť vecným podkladom“.²⁸⁴ Svoje predošlé stanovisko doplnil (alebo skôr korigoval) zásadným príklonom k myšlienke československej národnej jednoty („v prospech pravdy, že sme jeden národ“²⁸⁵), k zdôrazňovaniu hlasistických ideálov ako základu trvalosti a prosperity štátu. Táto zásadná oprava argumentačnej línie skôr ukazuje, že Šujanova polemika s A. Matuškom mala v prvom rade emocionálne parametre a osobný aspekt sporu zohrával jednotiacu líniu vo vzťahu J. Šujan – A. Matuška, čo inak vo svojej *Odpovedi p. Šujanovi* A. Matuška len potvrdil. Šujanov posledný text k polemike ostal napokon bez Matuškovy odozvy.²⁸⁶

V dobovo aktuálnej polemike mladí – starí A. Matuška napokon dochádza k záveru, že mladá generácia je zodpovedná za pestovanie zatvoreného modelu kultúry, že „mladoni“ kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ zužujú na interné, slovenské záležitosti podľa ustáleného vzoru „otcov“. V Matuškových kultúrno-kritických textoch publikovaných v prílohe *Slovenské hlasy* nachádzame preto silný akcent na problematiku aktérov procesu formovania, kreovania a modifikovania národnej kultúry. Ak sa vrátíme k myšlienke, že trvalá snaha Matuškovy polemickej argumentácie je vyslobodiť kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ z nacionálneho rámca, tak Matuškovy polemiky s „mladoňmi“ je možné čítať ako pokus označiť aj obviňovať z pasivity a „brzdzenia pokroku“ konkrétnych nositeľov zatvoreného (konzervatívneho, etnocentrického) kultúrneho modelu. Oskár Čepan úlohu A. Matušku, a spolu s ním aj celej „otrávenej generácie“ v kontexte generačných sporov v tridsiatych rokoch 20. storočia charakterizoval

²⁸³ ŠUJAN, Juraj: Nutnosť slov. revizionizmu. In: Slovenské hlasy (príloha Národného osvobození), roč. 4, 1932, č. 17, s. 5.

²⁸⁴ Tamže.

²⁸⁵ Tamže.

²⁸⁶ Pre doplnenie poznámok o Matuškovy publikačnej aktivite v prílohe *Slovenské hlasy* – Matuškov článok *Kryštalizácia v Detvane* (Pozri: MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 56 – 57) je odpoveďou na text publikovaný v prílohe pod krycím menom „V“ (Pozri: V.: Kryštalizácia v pražskom študentstve. In: Slovenské hlasy (príloha Národného osvobození), roč. 4, 1932, č. 7, s. 1). Matuškov pokus vyvolať diskusiu ostal ale bez odpovedi.

preto ako priekopnícku: „Práve oni nahradili konvenčnú generačnú dilemu: mladí – starí kritériami, ktoré oddeľujú pokrok od konzervatizmu.“²⁸⁷

²⁸⁷ ČEPAN, Oskár: Kontúry naturizmu, C. d., s. 59.

1.3 „Slovenská otázka“ podľa Alexandra Matušku. Pracovná hypotéza a ďalšie východiská

Pokiaľ za jadro diskusií o tzv. „slovenskej otázke“ možno považovať snahu „*nájsť miesto pre národ a pochopiť zmysel jeho existencie*“²⁸⁸, tak z Matuškovho hľadiska bolo zmyslom kultúrnej existencie Slovenska v tridsiatych rokoch 20. storočia zvýšiť kultúrnu úroveň malého národa a otvoriť ho vonkajším podnetom, t. j. slovenskú kultúru modernizovať a podľa českého vzoru „*européizovať*“. Obrátenou stranou mince bola kultúrna zaostalosť – v Matuškovom vnímaní kľúčový problém národného vývoja – ktorá bránila vytvoriť konkurencieschopné kultúrne prostredie. Problém periférnosti a zaostávania pritom Ľubomír Lipták považoval za jeden z dlhodobých faktorov, ktorý tzv. „slovenskú otázku“ určoval.²⁸⁹ Zdôrazňoval však, že: „[...] *ani tu nebývalo také oneskorenie, zaostávanie za špičkou, ktoré by sme mohli označiť za »radové«; t. j. také, ktoré znemožňuje dobehnutie, vyrovnanie kroku normálnymi metódami, organickým preberaním myšlienok, techník, kultúrnych podnetov [...]*“.²⁹⁰ Napokon, „zaostalosť a pohyb vpred“ alebo „*Hra na fujaru a pokrok*“ vytvárali jasno definované, dialektické rámce, v ktorých mladý A. Matuška kultúrny rozmer tzv. „slovenskej otázky“ vnímal.

Pri interpretácii Matuškovkej pozície v diskusiách o kultúrnom rozmere tzv. „slovenskej otázky“ z tridsiatych rokov 20. storočia treba pritom zohľadniť aj vedľajšie špecifiká:

1. Radikálnosť Matuškovho kritického gesta, t. j. nekompromisné vnímanie rozkladu síl na slovenskej kultúrnej scéne podľa vzoru „konzervatívny (zaos-

²⁸⁸ CIEKER, Jozef: Slovenská otázka na prelome storočí, C. d., s. 5.

²⁸⁹ „Spomedzi historických faktov majú pre poznanie problémov súčasnej slovenskej spoločnosti a jej perspektív najväčší význam majú tie, ktoré pôsobia dlhodobo, ktoré presahujú chronologické hranice jednej spoločenskej formácie, jednej epochy či etapy, život jednej generácie.“ (Pozri LIPTÁK, Ľubomír: Úvaha o slovenskej otázke z roku 1969 – Niektoré historické aspekty slovenskej otázky. In: Historický časopis, roč. 41, 1993, č. 4, s. 452 – 461). Lipták zdôraznil štyri základné konštanty tzv. „slovenskej otázky“, resp. faktory, ktoré dlhodobo ovplyvňovali slovenskú spoločnosť: 1. geografickú polohu (*hraničnú polohu Slovenska* rozumiem ako periférnu v rámci dejino-tvorného procesu), 2. štátoprávne zaradenie územia Slovenska, 3. komplex problémov okolo tzv. zaostalosti Slovenska a 4. deformáciu štruktúry slovenskej spoločnosti a cesty jej prekonávania. Keď v roku 1993 redakcia *Historického časopisu* článok zverejnila, v krátkom úvode zahrnula poznámku: „Materiál podľa nášho názoru výstižne ilustruje spôsob myslenia, výtobytky, ale aj hranice reformného marxizmu v historiografii v šesťdesiatych rokoch.“ (Tamže, s. 452).

²⁹⁰ Tamže, s. 458.

talý)“ *verzus* „moderný (pokrokový)“. Napriek aforistickosti svojich polemických vystúpení A. Matuška jasne vykladá, kto v jeho vnímaní je za kultúrnu zaostalosť zodpovedný (národne orientovaná časť kultúrnych elít a mladá konzervatívna generácia)²⁹¹ a akou inštitucionálnou bázou konzervatívne prostredie disponuje (Matica slovenská, trnavský Spolok sv. Vojtecha, redakcie viacerých literárnych slovenských časopisov a pod.). Matuškovce rané texty treba preto vnímať ako cieľavedomú snahu zaútočiť na konkrétny (konzervatívny, z hľadiska politických preferencií najčastejšie ľudácky) tábor slovenskej kultúrnej elity, ktorý v tridsiatych rokoch tvoril reálnu politickú a súčasne aj kultúrotvornú silu;

2. Ideologickosť Matuškových vystúpení v tridsiatych rokoch 20. storočia, t. j. svetonázorová spriaznenosť autora s ľavicovým prostredím *DAV-u*; jednoznačné považovanie sa za slovenského „pokrokára“, mnohokrát vyúsťujúce do obviňovania z konzervatizmu a spiatočníctva členov kultúrnej obce s inou svetonázorovou orientáciou;
3. Schopnosť a pohotovosť reagovať na kľúčové problémy slovenského kultúrneho diania (poukazovanie na politizáciu kultúry a ideologický rozmer slovenského katolicizmu, účasť v debate o česko-slovenskej kultúrnej integrácii, účasť v polemike mladí-starí, podnecovanie plagiátorských afér a pod.) alebo situačná podmienenosť kritického gesta;
4. Etablovanie sa v českom prostredí (intelektuálnom a aj inštitucionálnom v období štúdií na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe) a súčasne odlišná recepcia raných polemík v českom a slovenskom kultúrnom kontexte;²⁹²
5. Fascinácia českým kultúrnym prostredím alebo selektívny prístup k českej kultúre (odvolávanie sa na určujúce osobnosti súdobej českej literárnej vedy a kritiky) a nerefektovanie reálnej situácie českého politického a kultúrneho ovzdušia (napríklad aktivít konzervatívnych a národne orientovaných organizácií a strán, sporov medzi komunistami a demokratmi, problémov s cen-

²⁹¹ Širšie o tom pojednávam v podkapitolách *Dajme sa dokopy! V mene národnej jednoty* (1.2.1) a *Mládež naša, tys' držiteľkou rána! Generačné spory* (1.2.4).

²⁹² Pozri podkapitolu *Zliezť do dolín, na roviny! Slovo o kultúrnej izolácii* (1.2.2) a *Peroutkovčina. Príspevok k „slovenskej otázke“ v Přítomnosti* (1.2.3).

zurovaním českej tlače a pod.)²⁹³. Matuškovy polemiky boli však namierené proti konzervatívne (etnocentricky) chápanej „slovenskosti“;

6. Nárazovitosť publikačnej činnosti a v jej dôsledku neuzatváranie polemík, ktorých sa Matuška osobne zúčastňoval.²⁹⁴

Kultúrna situácia Slovenska v tridsiatych rokoch 20. storočia bola podľa A. Matušku zaťažená tradíciou z čias 19. storočia, poznačená intelektuálnou stagnáciou a určovaná národnoobrodeneckou paradigmou.²⁹⁵ Jednou zo základných intencií Matuškovho „gesta európanstva“ bolo poukázať na kontinuitu slovenského myslenia a pretrvávajúce anachronické národné ideály. A. Matuška chcel túto paradigmatickú kontinuitu medzi minulosťou a prítomnosťou prerušiť, s priam avantgardnou rýchlosťou nastoliť v kultúre novú štartovaciu čiaru. Matuškov postoj k „slovenskej otázke“ bol preto **progresívny a antitradicionalistický**, orientovaný na vývin, rýchle napredovanie.

Dôležitou zložkou Matuškovkej kultúrnej koncepcie v tridsiatych rokoch 20. storočia bola aj kritika slovenského „malomeštiactva“. V dobovom slovníku ľavicovo orientovaných autorov kultúrny dosah „malomeštiactva“ spočíval v karikovaní kultúrnych hodnôt a nezdarenej túžbe po dosiahnutí noriem príznačných pre spoločenskú elitu.²⁹⁶ Podľa A. Matušku mala slovenská kultúra „malomeštiacke“ parametre, t. j. bola nedostatočne zrelá na vytváranie trvalej duchovnej hodnoty, neschopná aplikovať cudzie kultúrne podnety tak, aby profitovala a kvalitatívne rástla. Ako písal koncom tridsiatych rokov Mirko Novák: *„Meštianske poňatie národa, t. j. poňatie nacionalistické, nestratilo úctu k hodnotám kultúrnym [...]. Naopak, hodnoty duchovné, predovšetkým*

²⁹³ Pozri BRABEC, Jiří: Spisovatelé v proměnách poválečného světa, C. d., s. 79 – 126.

²⁹⁴ A. Matuška nezvykol odpovedať na ohlasy svojich polemík, výnimku tvoria články *Odpoveď p. Šujanovi, K literárnej afére zo Slovenska* (reakcia na článok E. B. Lukáča) a *Ešte k literárnej afére zo Slovenska* (reakcia na článok P. G. Hlbinu).

²⁹⁵ Za zmienku stoja veľmi podnetné poznámky Oskára Čepana na okraj úvah o próze slovenského naturizmu: „Hlasy, ktoré sa v polovici tridsiatych rokov prihovárali za poeurópančenie slovenskej literatúry, mali už iný podtext ako bezprostredne poprevratové. Tentoraz už nešlo o číre doháňanie zameškaného, ale o cieľavedomú koordináciu vývinových ciest. Nová generácia medzičasom už odvrhla niekdajšie kozmopolitické »gestá európanstva«, ktorými sa kedysi literatúra domáhala urýchleného napodobňovania všetkého, čo bolo vo svete à jour. Rovnako aj problém pôvodnosti sa prestával vidieť v írečitej, folklórnorodoľubskej výnimočnosti či konvenčnosti diela. Hľadal sa v aktuálnych hodnotách moderne a pokrokovito ponímaného humanizmu.“ (ČEPAN, Oskár: Kontúry naturizmu. C. d., 1977, s. 84.)

²⁹⁶ Pozri NOVÁK, Mirko: Rozklad idey národa ako duchovnej hodnoty. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 5, 1938, č. 5, s. 215. Autorom bol český akademik, ktorý v rokoch 1932-39 prednášal filozofiu a estetiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

umenie a veda, mu dodávali lesku.²⁹⁷ Slovenský malomeštiak u A. Matušku ku „kultúrnemu lesku“ neustále ašpiroval, no naďalej bol tým, „kto sa trasie na celom tele pri pohľade na písací stolík Vajanského, kto padá do nôh pred Maticou, kto padá do nôh pred liptovským syrom, kto padá, padá a ustavične padá“²⁹⁸, čiže tým, kto si privlastňoval kultúrne dedičstvo, ale nevedel z neho správne a kriticky ťažiť, keďže jeho kultúrne povedomie bolo medzerovité, výberové, bez vedomia „celku“. Miesto rozumových riešení národne orientovaného „malomeštiaka“ viedol iracionálny inštinkt, a preto bol schopný prijať romantickú ilúziu o mimoriadnej dôležitosti vlastnej (slovenskej) kultúry. V týchto súvislostiach bol Matuškov postoj ku kultúrnym aspektom tzv. „slovenskej otázky“ nielen ľavicový (v duchu ľavicových kruhov združených okolo DAV-u „antimalomeštiacky“ a antiklerikálny), ale aj **antiromantický**.

Presadzovanie otvoreného modelu národnej kultúry a „europeizovanie“ slovenského ovzdušia malo u A. Matušku charakter polemiky s ideologickým zneužívaním kultúrneho dedičstva slovenského romantizmu. Z ľavicovej pozície reprezentanta pokrokovej modernej „slovenskosti“ sa A. Matuška zúčastnil dobových sporov o romantizmus, ktorý bol chápaný ako kľúčový pilier slovenského národného myslenia. V nasledujúcich riadkoch sa na základe materiálového výskumu pokúsim zrekonštruovať Matuškovu predstavu o zatvorenom modeli národnej kultúry, ktorú v debatách o kultúrnom rozmere tzv. „slovenskej otázky“ v priebehu tridsiatych rokov 20. storočia uplatňoval. V konfrontácii „zatvorený verzus otvorený model národnej kultúry“ A. Matuška napokon neuspel. Na konci tridsiatych rokov, ako poznamenal Milan Šútovec: „Zostal bez opory nielen svojich niekdajších pražských publikačných možností, ale aj bez opory hodnotových, intelektuálnych a estetických kritérií »sveta pred Mníchovom«, v ktorom sa zdal byť pevne ukotvený.“²⁹⁹

²⁹⁷ Tamže, s. 217.

²⁹⁸ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 29.

²⁹⁹ ŠÚTOVEC, Milan: Krčméry podľa Matušku (a ci skôr: Krčméry u Matušku). In: Membra disiecta litteraria. Literárna veda, literárne umenie a literárny život, Bratislava : VEDA, 2011, s. 51.

DRUHÁ ČASŤ: SPORY O MINULOSŤ

2.1 Romantická tvár Slovenska

Novšie slovakistické bádanie vníma romantizmus (resp. národné obrodenie) ako ideové východisko kultúrnohistorického modelu³⁰⁰, ktorý presiahol rámce konkrétneho spoločenstva, t. j. príslušníkov tzv. štúrovej školy.³⁰¹ V tejto súvislosti je zaujímavé, že v poľskom literárnovednom kontexte interpretáciu romantizmu ako kultúrnej paradigmy a referenčného rámca poľskej kultúry zaviedla v sedemdesiatych rokoch 20. storočia Maria Janion, uznávaná poľská literárna historička 19. a 20. storočia.³⁰² Pri upresňovaní vlastnej výskumnej metódy sa odvolávala na prelomovú prácu Thomasa S. Kuhna *Štruktúra vedeckých revolúcií* (1962)³⁰³, v ktorej T. S. Kuhn predložil pojem vedeckej paradigmy chápanej ako dobová podmienenosť vedeckého poznania. M. Janion si prispôsobila kuhnovské premisy a navrhla kategóriu romantickej paradigmy, ktorú chápala ako spôsob vnímania sveta konkrétnou spoločnosťou v rámci dobového horizontu, no zároveň ako obmedzený počet možností zobrazovania sveta v rámci literárnej konvencie.³⁰⁴ Koncepcia romantickej paradigmy prenikla však do širšieho spoločenskovedného diskurzu a spolu s neskoršou myšlienkou autorky označiť dominujúci poľský kultúrny model za „romanticko-symbolický“³⁰⁵ sa stala konštituujucou súčasťou

³⁰⁰ Pozri napríklad ZAJAC, Peter: Slovenské kargo, Bratislava : Kalligram, 2016; TARANENKOVÁ, Ivana: Fenomén Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa, Bratislava : Ars poetica – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010 ako aj staršie texty Rudolfa Chmela (CHMEL, Rudolf: Romantizmus v globalizme. Malé národy – veľké mýty, Bratislava : Kalligram, 2009).

³⁰¹ Odvolávam sa na pojem, ktorý prvýkrát použil Jaroslav Vlček v roku 1890 v *Dejinách literatúry slovenskej*.

³⁰² Pozri JANION, Maria: Romantyzm a początek świata nowożytnego. In: Gorączka romantyczna, Gdańsk: słowo/ obraz terytoria, 2007, s. 21 – 42. Text pochádza z roku 1974, úryvky boli zverejnené v časopise *Polityka* (15.6.1974, č. 24).

³⁰³ Dostupné okrem iného v českom preklade z 1997. roku: KUHN, Thomas: Struktura vědeckých revolucí. Praha : OIKOYMENH, 1997.

³⁰⁴ „Z punktu widzenia problematyki, która stanowi przedmiot niniejszych rozważań, mniej istotne są poglądy Kuhna na temat stosunków między »paradygmatami«, »nauką normalną« i »rewolucjami naukowymi«, bardziej zaś – te jego ujęcia, które ujawniają fakt, że paradygmaty, »w pewnym sensie konstytuują również sposób widzenia świata«, (JANION: Romantyzm a początek świata nowożytnego, C. d., s. 22 – 23).

³⁰⁵ „Wiek XIX w Polsce był domeną kultury romantycznej – mimo epizodu pozytywistycznego, którego twórcy też w końcu pozostawali pod silnym wpływem romantyzmu, a zwłaszcza jego rozumienia misji literatury jako służby narodowej. Ale romantyzm w Polsce bynajmniej nie skończył się, jak w większości krajów europejskich, wraz z wiekiem XIX. Jego panowanie rozciągnęło się jeszcze na cały wiek XX i miało w nim trzy kulminacje.” (JANION: Zmierzch

dnešnej poľskej sebareflexie. „Najširší koncept romantizmu,“ poznamenal Peter Zajac, „prítomný najmä v polonistike, pracuje s pojmom romantizmus v najširšom zmysle slova a chápe ho nielen ako literárnohistorické obdobie, ale aj ako prejav dlhodobého sa utvárajúcej národnej mentality či istých typologických postojov.“³⁰⁶

V poľskom a slovenskom kultúrnom kontexte romantizmus podnecoval politickú prax, vyzdvihoval význam ľudovej kultúry, podieľal sa na konštruovaní národných identít, mal svojich aktívnych tvorcov a netvorivých epigónov. Podnecoval napokon myšlienku, že národnú kultúru môže tvoriť každý, bez ohľadu na vzdelanie, keďže základom tvorivosti je citové nadšenie alebo ľudový tvorivý zápal.³⁰⁷ Ako zdôrazňuje novší slovakistický literárnovedný výskum nadväzujúci na dielo Oskára Čepana, v obidvoch kultúrnych prostrediach mal romantizmus výraznú mesianistickú líniu.³⁰⁸ Napriek všetkým podobnostiam možno predsa len identifikovať jeden podstatný rozdiel, na ktorý poukázal Peter Zajac, a ktorý koncom tridsiatych rokov podrobne analyzoval Michal Chorváth: „Znakom slovenského kultúrnohistorického typu však nie je ako v poľskej kultúre odvážny hrdina, ale ľudský typ, v ktorom sa bije veľké gesto s neschopnosťou sústavnej, postupnej praktickej činnosti.“³⁰⁹

Situovať romantizmus v slovenskom kultúrnom kontexte 20. storočia znamená pritom nielen prijať dynamickú povahu tohto fenoménu, ale zároveň určiť jeho postavenie v procese kultúrnej modernizácie a v diskusiách o kultúrnych aspektoch „slovenskej otázky“. Vzťah k tradícii mal napokon v tridsiatych rokoch 20. storočia výpovednú hodnotu pri analýze ideologických preferencií jednotlivcov a spôsob privlastňovania si odkazu Ľudovíta Štúra bol zápalným bodom v sporoch medzi konzervatívnou a pokrokovou stranou slovenskej kultúrnej elity.

paradygmatu. In: Czy będziesz wiedział, co przeżyłeś?, Gdańsk: Tower Press, 2000, s. 6). Na začiatku deväťdesiatych rokov Janion publikovala štúdiu Zmierzch paradygmatu (1992), v ktorej konštatovala, že demokracia a pluralita verejného života prispievajú k zániku heroicko-romantického ideálu v poľskej kultúre a s ním aj romantickej paradigmy. Romantické prvky Janion identifikovala v kultúrnom ovzduší začiatku 20. storočia a druhej svetovej vojny, napokon v étose opozičného hnutia Solidarity v osemdesiatych rokoch 20. storočia. V neskorších prácach autorka identifikuje romantickú paradigmu aj v súčasnosti. (Pozri napríklad JANION: Niesamowita Słowiańszczyzna, Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2007).

³⁰⁶ ZAJAC, Peter: Konštrukty romantizmu v českej a slovenskej literatúre. In: Hledání literárních dějin v diskusi (ed. Jan Wiendl). Praha – Litomyšl, 2006, s. 94.

³⁰⁷ Pozri JANION, Maria: Romantyzm a początek świata nowożytnego, C. d., s. 37.

³⁰⁸ Pozri napríklad SOMOLAYOVÁ, Ľubica: Mystická misia S. B. Hroboňa. Bratislava : Ars Poetica – Ústav slovenskej literatúry, 2012.

³⁰⁹ ZAJAC: Konštrukty romantizmu v českej a slovenskej literatúre, C. d., s. 94.

Obzvlášť aktuálne boli konflikty pri definovaní pojmu „národ“. Na jednej strane bola ich východiskom ideológia čechoslovakizmu (spory o existenciu československého alebo slovenského národa), na druhej zas etnocentrické, demokratické (v zmysle česko-slovenského spoluobčianstva) a triedne chápanie tohto pojmu.³¹⁰ V tejto súvislosti Ľudovít Novák, v tej dobe slovenský kľúčový štrukturalistický jazykovedec, písal o úlohách vedy s patričným ideologickým odstupom: *„Ona musí upozorňovať na doterajšie neraz úzke, alebo zas široké definície národa a nesmie zamlčovať, aké poňatia sú najobvyklejšie v strednej Európe. [...] Toto sú zhruba formálne predpoklady, potrebné preto, aby sa aj u nás lepšie videlo do nacionálnych otázok a aby sa najmä odstránil akýsi strach, zväčša umele živенý jednostranným operovaním so statickou definíciou národa, opretou o retrospektívne dôkazy z minulosti.“*³¹¹ Ľ. Novák podal v dobovom kontexte závažné zistenia – naznačil, že pojem národa má v slovenskom kultúrnom kontexte viacero definícií; že stredoeurópsky priestor sa vo vnímaní národnostných otázok vyznačuje vlastnou špecifikou (čím azda myslel vtedajšiu stredoeurópsku vlnu nacionalizmu); že národnostná otázka v slovenskom kultúrnom priestore nie je dostatočne vyložená a vedecky preskúmaná³¹², a napokon, že „statická definícia národa“ podložená pocitom národného ohrozenia nadväzuje na kultúrne dedičstvo 19. storočia.

Na ideové prieniky medzi romantizmom a kultúrnym ovzduším tridsiatych rokov 20. storočia upozorňovali viacerí súdobí autori,³¹³ čo nabáda k tomu, aby sa

³¹⁰ V roku 1934 DAV usporiadal „anketu o vlastenectve“. Jeden zo zúčastnených, Eugen Klinger, poslal redakcii takúto odpoveď: „Hovorí sa o vlasti, národe, o nezávislosti a slobode. [...] Začína sa obyčajne s národnou hrdosťou. Potrebujú ju azda komunisti, majú mať túto cnosť a potrebuje ju pracujúci ľud? Vonkoncom nie. Komunisti majú radi svoju reč, svoj domov, sú príslušníkmi určitého národa, ale ich hlavná starosť je v tom, aby sa pracujúci ľud dostal k životu uvedomelých socialistov“ (KLINGER, Eugen: Odpoveď na anketu o vlastenectve. In: DAV, roč. 7, 1934, č. 6, s. 89 – 90). Proklamovaný nedostatok národnej hrdosti znamenal aj to, že: „Národ – pre moderný socializmus – nebol nikdy nedotknuteľným písmom už preto nie, že apriórne delil národ na vykorisťovaných a vykorisťovateľov.“ (BUCHARIN, Nikolaj: O vlastenectve. In: Tamže, s. 81). Triednu optiku, „jednotu pracujúceho ľudu rôznych národov“, propagovala komunistická tlač, v tom aj DAV. Aj pre ľavicovo zmýšľajúceho Matušku, ktorý s DAV-om spolupracoval, národ nebol „nedotknuteľným písmom“. Matuškov pohľad nebol pritom triedny, ale antiklerikálny a antiludácky. Pozri podkapitolu *Pokrok, tradícia, periféria. Mnohohlas „slovenskej otázky“* (1.2) a *„Slovenská otázka“ podľa Matušku. Pracovná hypotéza a ďalšie východiská* (1.3).

³¹¹ NOVÁK, Ľudovít: K ostatným príspevkom o československej otázke. Na margo troch kníh: Dérerovej, Ciekrovej a Kroftovej. In: Slovenské pohľady, roč. 51, 1935, č. 6-7, s. 358.

³¹² Sám ale napísal k tej problematike priekopnícke dielo. Pozri NOVÁK, Ľudovít: Jazykovedné glosy k československej otázke. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1935.

³¹³ V roku 1936 Stanislav Mečiar pokusy zdôvodniť vplyv Štúra na slovenské kultúrne prostredie považoval však za nedostatočné: „Diskusia o Štúrovej kultúrnej inkarnácii národa nezasiahla ešte do takej hĺbky, že by túto inkarnáciu úplne čo i len ospravedlnila, a majú to, zdá sa, spraviť

dodatočne zhodnotil a textovo doložil dosah romantizmu na vtedajšie slovenské myslenie. V týchto intenciách písal už v roku 1930 Andrej Kostolný: *„Umelecký romantizmus u nás je najvýraznejší prejav literárny v minulom storočí. A skoro sa bojím takto ho ohraničiť, lebo hoci by sme mali už i my dôstojne svätiť jeho storočné jubileum, z viacerých literárnych prejavov ešte i dnes cítime jeho dych. Sondovať jeho ohlasy v dnešnom opozdenom nacionalizme alebo v rozháranom subjektivizme a skúmať po jeho príčinách bolo by určite zaujímavé a dôležité.“*³¹⁴ Kritiku romantizmu ako anachronicky pretrvávajúceho dedičstva medzi dvoma vojnami vniesli do diskusie najmä príslušníci slovenskej medzivojnovnej ľavice. Ľavicová kritika³¹⁵ sa vtedy definitívne zhodla, a spolu s ňou aj A. Matuška, že slovenskí „znovu obrození“ nacionalisti v tridsiatych rokoch 20. storočia zneužívali odkaz Štúra.³¹⁶ Privlastňovanie romantickej definície národnej kultúry interpretovala ako súčasť dlhého trvania romantizmu v slovenskej kultúre³¹⁷ a ako výsledok ideologického manipulovania s intelektuálnou tradíciou 19. storočia na národne orientovanej strane kultúrno-politickej scény. Ľavicová kritika pritom prišla ako prvá s návrhom ozrejmiť, čo v tridsiatych rokoch 20. storočia identifikuje ako „romantické“.³¹⁸ Uvažovanie o dlhom trvaní romantizmu v slovenskej kultúre nemôže preto tieto zdroje obísť, treba ich však vnímať ako súčasť dobových sporov o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“, ktoré sa viedli z ideologických pozícií.

Ideologické narábanie s odkazom Štúra nebolo pritom v tridsiatych rokoch 20. storočia výlučne doménou národne orientovaného tábora. V roku 1932,

nasledujúce roky, keď pred blížiacim sa jubileom storočia dnešnej spisovnej slovenčiny sústredia sa slovenskí učitelia na jednotlivé znaky kultúry 19. storočia“ (MEČIAR, Stanislav: Nad duchovným dedičstvom Štúrovým. In: Slovenské pohľady, roč. 52, 1936, č. 1, s. 27 – 33).

³¹⁴ KOSTOLNÝ, Andrej: Na margo Vlčkových »dejín slovenskej literatúry«. In: LUK, roč. 1, 1930, č. 3 – 4, s. 35.

³¹⁵ Myslím tým predovšetkým autorov združených okolo časopisu DAV alebo spriaznených s ním.

³¹⁶ Autonomisticky orientovaný Konštantín Čulen vtedy písal: „Matica slovenská nerobí nič inšie, len nadväzuje na Štúrovu tradíciu, na ducha, v ktorom Štúr vychovával slovenskú mládež. [...] Štúrov duch musí žiť medzi nami. [...] Náš národný život v minulosti nebol len pasívnym bedákaním a ničnerobením, bol vyplnený aktívnou prácou a tvorením vyšších kultúrnych i politických hodnôt. Toto si treba na Slovensku uvedomovať, toto treba znova a znova hlásať v školách, v knihách, na verejných zhromaždeniach, v časopisoch a všade“ (ČULEN, Konštantín: Ľudvík Štúr. In: Nový svet, roč. 10, 1935, č. 38, s. 9).

³¹⁷ Pozri napríklad CHORVÁTH, Michal: Romantická tvár Slovenska, in: Cestami literatúry, C. d., s. 30 – 54. „Dlhé devätnásť storočie v dvadsiatom storočí“ v Chorváthovej eseji stručne analyzoval Peter Zajac: „Romantizmus je pre Chorvátha v podstate synonymom obrozenectva ako kultúrneho projektu devätnásteho storočia, prežívajúceho aj v tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia“ (ZAJAC, Peter: Slovenské kargo, C. d., s. 91).

³¹⁸ Myslím tým kultúrno-kritické state Alexandra Matušku a Michala Chorvátha z tridsiatych rokov 20. storočia.

v článku *Kto pôjde na barikády?* zverejnenom v 11. čísle *DAV-u* sa objavila poznámka: „Zo strany »našich« »znovu obrozených« nacionalistov v poslednej dobe vždy častejšie a častejšie (viď. napríklad úvod k zvolenskému manifestu) sa prejavuje snaha zaradiť dnešný svoj nacionalizmus do historického rámca, »naviazať« na štúrovský nacionalizmus“.³¹⁹ Táto myšlienka presne naznačovala, ktorá politická strana si podľa autora článku privlastňovala kultúrne dedičstvo štúrovcov a prispôbovala ho svojim aktuálnym politickým záujmom (zvolenský manifest z roku 1932 podpísali Martin Rázus a Andrej Hlinka, predsedovia SNS a HSLS, na základe dohody oboch politických subjektov vznikol vtedy autonomistický blok)³²⁰. Už stručný prehľad publicistických článkov zverejňovaných v tridsiatych rokoch 20. storočia v *DAV-e*, ako aj v ľavicovom *Ludovom denníku* a *Slovenských zvestiach* ale napovedá, že komunisti v Štúrovi videli antifeudálneho bojovníka a sociálne cítiaceho revolucionára, čím prispôbovali jeho odkaz vlastnej politicko-ideologickej objednávke.³²¹ V tridsiatych rokoch 20. storočia sa L. Štúrovi venovala značná pozornosť, obzvlášť v roku 1935, keď viacerí politicky angažovaní publicisti na rôznych stranách ideologickej barikády (vrátane spisovateľov a literárnych kritikov) zverejňovali state, glosy a krátke komentáre pri príležitosti 120. výročia jeho narodenia.

Kritika romantizmu, ktorý je na jednej strane chápaný ako nenarušiteľný pilier národnej kultúry a na strane druhej ako predmet ideologickej manipulácie národne orientovaného (obzvlášť ľudáckeho) tábora slovenských kultúrnych elít, je styčným bodom viacerých Matuškových kultúrno-kritických textov z tridsiatych rokov 20. storočia. Prvou ucelenou kritikovou úvahou o dedičstve štúrovcov je práca z roku 1934 *Ideológia J. M. Hurbanu a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti*, ktorá vznikla ako „domáca práca z českoslovenčiny k štátnej skúške učiteľskej spôsobilosti pre stredné školy“, ako vysvetľuje Ludvík Patera, ktorý v roku 1980 vo fondoch Literárneho archívu Památníku národného písemnictví v Prahe tento text našiel.³²² O „dedičnom romantizme“ následne pojednáva Matušкова monografia o Svetozárovi Hurbanovi Vajanskom z roku 1937, ktorá vyšla knižne v roku 1946

³¹⁹ DAV: Kto pôjde na barikády? In: DAV, roč. 5, 1932, č. 11, s. 150.

³²⁰ Pozri napríklad RYCHLÍK, Jan: Vývoj SNS a zvolenský pakt. In: Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914-1992, Praha: Vyšehrad – Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 128-131.

³²¹ Pozri DRUG, Štefan: Štúrov program na našich zástavách. Davisti o štúrovcach, Bratislava : Smena, 1990.

³²² PATERA, L.: Matušková neznáma práca o J. M. Hurbanovi. In: Slovenská literatúra, roč. 96, 1980, s. 37 – 43.

s názvom *Vajanský prozaik*, no vo fragmentoch ju A. Matuška publikoval medzi dvoma vojnami najprv v roku 1937 v českej *Prítomnosti* pod názvom *Čím bol Vajanský Slovensku*³²³ a neskôr v avantgardnom zborníku *Áno a nie* s názvom *K Vajanského slovníku*³²⁴, ktorý vyšiel ako príloha k 6 – 8. číslu časopisu *Slovenské smery umelecké a kritické* (1938). Voči etnickým nacionalistom narábajúcim s odkazom tzv. štúrovej školy sa však A. Matuška polemicky vyhraňoval v priebehu celého tvorivého obdobia rámcovaného rokmi 1930 – 1938.

Matušкова kritika vzniká v konkrétnej dejinnej situácii na pozadí ideologických sporov o dedičstvo romantizmu. Je súčasťou ľavicovej, no v tridsiatych rokoch 20. storočia aj pokrokovej snahy vyložiť, ktorá kultúrna tradícia formovala slovenské kolektívne vedomie medzi dvoma vojnami a brzdila, vo vnímaní ľavice, kultúrny pokrok. Odkazuje preto na vtedajší konflikt medzi pokrokovou a konzervatívnou časťou slovenskej kultúrnej elity. Pod pojmom „romantické“ však A. Matuška vidí nielen „anachronické“, „spiatocnícke“, „zatvorené“, ale v prvom rade „zneužívané“, „vyprázdnené“ a v demokratických podmienkach prvej republiky aj „frázovité“.³²⁵

Pri pokuse rekonštruovať romantickú definíciu národa v „pokrokovom“ duchu sa nápomocnými stavajú novšie zistenia Tibora Pichlera, ktorý podstatnú časť svojej výskumnej činnosti venoval slovenskému politickému mysleniu v 19. storočí.³²⁶ V štúdií *Národ, národnosti, štát: o politike etnického entuziazmu*³²⁷ definuje T. Pichler romantické myslenie o národe ako entuziazmus identity, horlenie za etnický národ.³²⁸ Konštitutívne prvky romantického

³²³ MATUŠKA: Čím bol Vajanský Slovensku. In: *Prítomnosť*, roč. 14, 1937, č. 12, s. 185 – 187.

³²⁴ MATUŠKA: K Vajanského slovníku. In: *Slovenské smery umelecké a kritické*, roč. 5, 1938, č. 6 – 8, s. 302 – 306.

³²⁵ Nie je preto náhodou, že v roku 1948 ten istý A. Matuška o štúrovcoch napísal: „Ak ich dnes zašantročíme, ak dnes dopustíme, aby sa zo slovenského vedomia vytratilo to, čo sa nimi začalo, neobjavíme ich už nikdy a budeme oveľa chudobnejší na ceste za sebaopoznaním a sebauvedomovaním, čo napokon v poslednej hlbine značí aj za sebatvorením.“ (MATUŠKA: Štúrovci. In: Tenže, *Profily a portréty*, ed. Karol Rosenbaum, Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1972, s. 75).

³²⁶ Pozri PICHLER, Tibor: *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava : Veda, 1998/ *Etnos a polis : zo slovenského a uhorského politického myslenia*. Bratislava : Kalligram, 2011.

³²⁷ PICHLER: *Národ, národnosti, štát*. In: *Historický časopis*, roč. 54, 2006, č. 4, s. 569 – 590. V článku Pichler poznamenáva: „Neexistuje jednota v názoroch učeneckej obce na to, čo je romantizmus alebo romantické myslenie. Dalo by sa však konštatovať, že ide o myslenie, ktorého východiskom je vnímanie stavu existenčnej ohrozenosti, znevýhodnenia, nespokojnosti a ktoré živí rozpor medzi vnútorným a vonkajším svetom. Kolektívna identita sa buduje sériou konštruktov interpretujúcich vzťah predstavovanej komunity k sebe, k svetu, na pozadí napätého vzťahu k cudziemu“ (Tamže, s. 572).

³²⁸ Tamže, s. 571 – 572.

kultúrno-politického modelu vníma ako situačne podmienené, opodstatnené sociálnopolitickým a ideovým horizontom 19. storočia, propagované národne cítiacimi vzdelancami (národovcami).

T. Pichler zdôrazňuje romantickú orientáciu na etnos, na kolektívne, národné „my“. Etnická kategorizácia v tridsiatych rokoch 20. storočia určovala pritom rámec zatvoreného modelu národnej kultúry. Je to stratégia viditeľná v snahách národne orientovanej kultúrnej elity, popri inom v dobovo populárnom hesle Tida J. Gašpara „Dajme sa dokopy“³²⁹. Implikuje aj spôsob politického zmýšľania, keďže „*nie »umelý štát«, ale »prirodzený národ« je tou základnou jednotkou »dejín«, ktoré fungujú ako javisko národných charakterov*“³³⁰. Medzi dvoma vojnami tento spôsob národnej identifikácie vyúsťuje do odmietania česko-slovenského spolu občianstva (spoločnej česko-slovenskej vlasti).³³¹ Sprevádza ho upätosť na kolektívne „my“, zdôrazňovanie významu národnej jednoty a pocit rozhorčenia z nepriaznivých politických, kultúrnych, spoločenských podmienok v spoločnom česko-slovenskom štáte. Etnický nacionalizmus v 19. storočí podľa T. Pichlera reagoval „*na nepriaznivú skutočnosť pátosom vzdoru a energizujúcim gestom »duchovnej« tvorby*“³³². Funkcia kultúry bola takto určovaná kategóriou „národného“, „slovenského“ a spočívala v mobilizovaní kultúrnej elity na národnom princípe.

Pocit národnej ohrozenosti v tridsiatych rokoch 20. storočia považuje A. Matuška za iluzórny, generujúci kultúrnu uzavretosť. Jeho súčasťou je vymedzovanie sa voči vonkajším a vnútorným nepriateľom, na základe opozície svoj – cudzí.³³³ Táto stratégia legitimizuje kultúrnu homogenizáciu a oslabuje kritiku vo vnútri národnej komunity. Keďže je postavená na národnom kolektivismu, obmedzuje individualizmus a možnosť slobodnej voľby nepodmienennej kolektívnemu záujmu. Tento typ nacionalizmu pomenováva T. Pichler v kontexte 19. storočia ako „holistický“. „*Národy vystupujú v myslení etnických entuziastov ako individuality a princíp individuality takto platí pre*

³²⁹ Pozri podkapitolu *Dajme sa dokopy! V mene národnej jednoty* (1.2.1).

³³⁰ PICHLER: *Národ, národnosti, štát*, C. d., s. 572.

³³¹ Pozri podkapitolu *Zliezť do dolín, na roviny! Slovo o kultúrnej izolácii* (1.2.2).

³³² PICHLER: *Národ, národnosti, štát*, C. d., s. 572.

³³³ „Rozhorčenie pomáha identifikovať vonkajšieho nepriateľa, ale objavuje sa aj »vnútorný«. Sú to »odrodilci«, renegáti, ktorí sa odklonili od národa, ku ktorému »pôvodom« patria.“ (Tamže, s. 572).

národy, nie však pre individúa ako členov národa.“³³⁴ Úloha tvorca (vzdelanca) spočíva v konštruovaní národnej narácie, nie v uplatňovaní individuálnych, tvorivých dispozícií jednotlivca.

Etnickí entuziasti opierajú národnú naráciu o minulosť, „minulé“ – v idealizovanej podobe – už v tridsiatych rokoch 20. storočia neslúži k nachádzaniu novej identity, ale k potvrdeniu trvácnosti a dejinnej kontinuity národného subjektu, jeho ukotvenia v dejinách. Základom romantického myslenia je pritom sklon k rojčivosti a neschopnosť reflektovať „prítomné“. Historizmus sa viaže na afirmáciu mýtu, karikuje jednak vnímanie skutočnosti, ako aj reakciu na budúcnosť.³³⁵ Na túto skutočnosť opäť upozorňuje T. Pichler, tentoraz, zdá sa, aj v kontexte prvorepublikových sporov o národ: *„Romantizmus ako myslenie, ktoré projektuje ciele dané túžbou, ale nie triezvou reflexiou skutočnosti, sa môže uplatňovať tak v prospech aspirujúceho národa, ktorý štát nevlastní, ako aj národa, ktorý štát vlastní, ale nie naisto.“*³³⁶ Napokon, etnický nacionalizmus v slovenskom kultúrnom kontexte má aj konfesijný rozmer.³³⁷ Otázka vierovyznania nestráca aktuálnosť ani v tridsiatych rokoch 20. storočia, keďže slovenská pokroková ľavica sa hlási k antiklerikalizmu a vystupuje proti konzervatívnej strane sporov, spravidla katolíckej (resp. ľudáckej).

Problém dlhého trvania romantizmu v slovenskom kultúrnom prostredí komplexnejšie poňal až koncom tridsiatych rokov 20. storočia Michal Chorváth v texte *Romantická tvár Slovenska*.³³⁸ Pripúšťal, že pojem romantizmu je v dobovej publicistike zneužívaný a samotný romantizmus je nesprávne považovaný za dôvod česko-slovenského nepochopenia. *„Nenachádzame“*, píše, *„okrem riedkych a nevyčerpávajúcich výnimiek nikde náznak, čo sa presne pod týmto pojmom myslí a aké z toho vyplývajú dôsledky pri vzájomnom posudzovaní života oboch národov. (...) V najlepšom prípade ide iba o opis*

³³⁴ Tamže, s. 573.

³³⁵ O životnosti slovenského historizmu písal Fero Paňák v roku 1930 takto: „Čechy trpeli a čiastočne ešte trpia historizmom. Lenže mohli si to dovoliť. Nás Slovákov by historizmus za pár desaťročí úplne zo sveta zotrel. Plne žiť znamená žiť prítomnosti.“ (PAŇÁK, Fero: Ľud a národovci. In: LUK, roč. 1, 1930, č. 7, s. 107). Týmto poukazoval na priepasť medzi reálnymi (sociálnymi) problémami Slovenska a ideológiou slovenských národovcov.

³³⁶ PICHLER: Národ, národnosti, štát, C. d., s. 589.

³³⁷ „Konfesijné určené kultúry, katolícka a evanjelická, majú rozhodne dôležité postavenie ako semenisko ľudových nacionalizmov a nemožno obísť ani podnet, ktorý ľudové jazyky dostali v čase osvietenstva ako prostriedky umožňujúce najúčinnnejšie vzdelanostné pozdvihnutie širokých vrstiev“ (Tamže, s. 576).

³³⁸ CHORVÁTH, Michal: *Romantická tvár Slovenska*, in: *Cestami literatúry*, C. d., s. 30 – 54.

obyčajne nie celkom výstižný, inokedy o odmietavé pamflety, východisko rozhorčených polemík a prameň trpkosti medzi príslušníkmi oboch táborov [slovenského a českého – pozn. M. B.].“³³⁹ M. Chorváth podrobne zanalyzoval nasledujúce kultúrne otázky, a najmä ich dejinné premeny: (1) romantizmus ako základný znak slovenského vzdelanca; (2) fanatizmus a zápalitosť ako dedičstvo dlhodobých sporov medzi katolíkmi a protestantmi alebo medzi dvoma náboženskými svetonázormi; (3) boj proti maďarizácii a slovanofilskú ideu ako jeho protiváhu; (4) zdôrazňovanie historickosti Slovenska alebo skôr fantazírovanie o nej; (5) nemožnosť uplatnenia národných túžob, národnú dezilúziu v čase maďarizácie; (6) sklon k rojčivosti, idealizovanie skutočnosti a pasívne čakanie na zmenu; (7) vzťah maďarínskej vrstvy k slovenskej národnej ideológii ako k „smiešnej prepiatosti a menejcennosti“³⁴⁰ a deziluzórne pôsobenie tejto vrstvy na snahy národovcov.

V svojom vystúpení, ktoré je aj charakterologickým pokusom, slovenskú povahu M. Chorváth interpretoval ako sangvinickú so sklonom k nevytrvalosti v systematickej práci a s nádychom aristokratickej pompéznosti.³⁴¹ Týmto sa odvolával na post feudálny fenomén džentríctva³⁴² a jeho modifikácie po roku 1918 – v ňom okrem iného videl brzdu vývinu slovenskej kultúry. Romantická imaginácia mala navyše svoju politickú obdobu – z veľkej myšlienky prerastala do úplnej politickej pasivity a čakania na pomoc zhora. Sústredila sa na aspekt národný, nie na aspekt štátny, čo vyúsťovalo do neistého vzťahu k republike. M. Chorváth predpokladal, že romantizmus „úplne zvíťazil“, „vládol až do konca storočia a v istom zmysle až dodnes“³⁴³.

Obaja príslušníci ľavicového tábora – Alexander Matuška a Michal Chorváth – prostredníctvom kritiky romantizmu odmietali národný partikularizmus a etnocentrickú koncepciu národa. Štúrovsko-hurbanovský model národnej kultúry A. Matuška navyše považoval za zdroj slovenského konzervatizmu, tak martinského ako aj ľudáckeho typu. Vymedzené prvky etnického nacionalizmu

³³⁹ Tamže, s. 30.

³⁴⁰ Tamže, s. 36.

³⁴¹ Širšie o tom pojednáva v stati *O národnej povahe* z roku 1939. Pozri CHORVÁTH, Michal: *O národnej povahe*. In: *Cestami literatúry*, C. d., s. 150 – 152.

³⁴² Ide o zle preložený panský étos do obdobia modernity, orientáciu na vonkajšie, statusové hodnoty, „pálenie“ (In: PICHLER, Tibor: *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*, C. d., s. 12). Džentrík – príslušník nižšej šľachty – prispôboval sa aktuálnej politickej situácii, ašpiroval k vrstve, ktorá bola držiteľkou moci.

³⁴³ CHORVÁTH, Michal: *Romantická tvár Slovenska*, C. d., s. 34.

– orientáciu na „slovenskosť“, pocit ohrozenia národnej komunity, mýtizovanie kultúrnej pamäti, povedomie silnej odlišnosti od iných skupín, národný kolektivismus a pod. – považoval A. Matuška za pilier zatvoreného modelu národnej kultúry. Mapoval preto ich presahy do širšieho slovenského kultúrneho prostredia, ktoré vnímal ako provincionálne, zaostalé, lpejúce na tradičných hodnotách. V roku 1934 kritik aforisticky poznamenal: *„Okolnosťami sa tu vytvorilo niekoľko zásad a boli to štúrovci, ktorí ich prví sankcionovali; zásad, vytvorených za určitých pomerov a pre určité pomery, držaných však a obhajovaných horlivcami, i keď sa pomery radikálne zmenili a novoutváraná skutočnosť priamo úpie po tom, aby sa nanovo hodnotilo a postupovalo.“*³⁴⁴ Nepopieral preto produktivitu štúrovského hnutia v 19. storočí, no odmietal prežívanie romantického modelu národnej kultúry v demokratických podmienkach Československej republiky.³⁴⁵

Zaujímavý však je aj iný, nielen ideologický, ale aj estetický osud romantizmu medzi dvoma vojnami. Na zreteli zostáva skutočnosť, že dedičstvo romantizmu medzi dvoma vojnami tvorivo pretrváva, t. j. nie je modernou generáciou bezpodmienečne odmietané, ale je ňou modifikované. *„Slovenskou, síce hodne vzdialenou, ale predsa len obdobou prekliatych [básnikov – pozn. M. B.] je akokoľvek nevyvretý, akokoľvek primitívne spontánny vo svojich prejavoch, predsa len vedľa Sládkoviča najskvelejší slovenský básnik, ktorý, hoci nebol ešte náležite ocenený, nebol však ani prekonaný“*³⁴⁶, píše Ladislav Novomeský o Jankovi Kráľovi, ktorý, ako je známe, venuje jeho *„zaviatej pamiatke“* zbierku *Romboid* z roku 1932. V avantgardnom zborníku *Áno a nie* z roku 1938 vyslovuje Michal Považan názor, že moderná slovenská poézia hľadala spoločné znaky so štúrovským romantizmom.³⁴⁷ Ďalším dôležitým momentom ideovoestetických prienikov je vzťah romantizmu k lyrizovanej próze, ktorý

³⁴⁴ MATUŠKA: Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti, C. d., s. 44 – 45.

³⁴⁵ Pre zaujímavosť uvediem úryvok z textu z roku 1932, ktorý zverejnilo *Pero*: „Sama národná svojskosť Slovákov má okrem jazyka slovenského ešte iné zložky, z ktorých medzi najprednejšie patrí zaiste slovenská ľudová pieseň a príroda slovenskej krajiny. Áno, tri najvyššie svojské hodnoty národného života slovenského sú: slovenská reč, slovenská pieseň a slovenská príroda.“ (BANÍK, Ant. Aug.: Kultúra, národ, jazyk. In: *Pero*, roč. 1, 1932, č. 3, s. 12). Autor sa týmto odvoláva na romantickú imagináciu a kategóriu „svojstva“, ktorú okrem štúrovcov vo svojej koncepcii kultúry uplatňoval aj S. H. Vajanský. (Pozri TARANENKOVÁ, Ivana: Fenomén Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa, Bratislava : Ars poetica – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010).

³⁴⁶ NOVOMESKÝ, Ladislav: Básnik 1931. In: *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1984, s. 146.

³⁴⁷ POVAŽAN, Michal: O tzv. skutočnosti v umení. In: *Áno a nie*. Bratislava : EOS, 1938, s. 275.

podrobne analyzuje Oskár Čepan v monografii *Kontúry naturizmu*.³⁴⁸ Chorváthov text *Romantická tvár Slovenska* napokon O. Čepan identifikuje ako rozbor novoromantizmu, ktorý v čase dezilúzií a kritiky pozitivistického pragmatizmu apeloval na „návrat ku koreňom, k prírode“. ³⁴⁹ Tentokrát ale išlo nie o situačne podmienené a ideologické manipulovanie s odkazom romantizmu, ale o hľadanie nadčasových a azda aj paradigmatických prvkov, ktoré romantizmus ako ideovoestetický smer do slovenskej kultúry vniesol. Kritika romantizmu, ktorú v tridsiatych rokoch 20. storočia nastolil A. Matuška, romantizmus pritom identifikovala na úrovni ideologických sporov, nie estetických experimentov doby. Mladý A. Matuška sa preto nedotkol komplexnosti problému, ale sústredil na ideové zásahy romantizmu do konkrétneho politického a etnicky založeného (ľudáckeho) prostredia, na ktoré priam programovo útočil.³⁵⁰

³⁴⁸ ČEPAN, Oskár: *Kontúry naturizmu*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1977.

³⁴⁹ Tamže, s. 57 – 67.

³⁵⁰ Pre porovnanie „konzervatívneho“ a „pokrokového“ uvažovania o literárnej tradícii pozri napríklad príspevok, s ktorým S. Mečiar vystúpil na Kongrese slovenských spisovateľov v roku 1936. MEČIAR, Stanislav: Slovenská literatúra a tradícia. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 3, 1936, č. 8 – 9, s. 301 – 305. Autor reprezentoval konzervatívnu časť slovenských kultúrnych elít.

2.2 Slovenská ideológia par excellence. Hlas proti Hurbanovi

„*U nás sa znenávidelo slovo národ*“³⁵¹, napísal v *Eláne* koncom roka 1934 autonomisticky orientovaný básnik Andrej Žarnov, ktorý polemicky napadol vtedajších stúpencov internacionalizmu. „*Niekoľko jednotlivcov vzalo na seba masku tejto módnosti, postavilo sa do autoritatívnej pózy a plŕulo. [...] Pasovalo to však do krámu neraz i univerzitnému profesorovi. Dostával lacnú vodu na mlyn svojej chabej ideológie.*“³⁵² Žarnovove poznámky upresnil napokon autor článku *Fantómy Andreja Žarnova* (vystupujúci pod skratkou „cis“), publikovaného v prvom čísle *DAV-u* z roku 1935.³⁵³ Oplŕvujúcim mužom bol ľavicový kritik Daniel Okáli zverejňujúci svoje texty v denníku *Národní osvobození*³⁵⁴, univerzitným profesorom zas Albert Pražák, zástanca čechoslovakizmu, s ktorým A. Matuška prišiel do osobného styku v období pražských štúdií v rokoch 1928 – 1934.

Koncom roka 1934 A. Matuška promoval na pražskej Filozofickej fakulte Karlovej univerzity. Absolvoval vtedy štátnicu z „českoslovenčiny“, ktorú skladal na dvakrát, pričom zakaždým ho z literatúry skúšal A. Pražák.³⁵⁵ Napriek tomu, že A. Matuška po rokoch hodnotil Pražákove otázky ako „typické profesorské hnidy“³⁵⁶, spomenul si na sympatie, ktoré profesor prejavil voči jeho polemickým vystúpeniam v *Prítomnosti*: „*Na útechu mi povedal, že si veľmi váži moju prácu (články v Prítomnosti), že mi je ochotný aj finančne vypomôcť (!).*“³⁵⁷ Je to azda jediný záznam, ktorý aspoň čiastočne zdôvodňuje, prečo Matuškovu študentskú prácu *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti* náhodne našiel po rokoch Ludvík Patera: „*Matuškovho examinátora A. Pražáka na jeho štúdiu o Hurbanovi pravdepodobne čosi zaujalo. Čo to bolo, ťažko dnes zistiť. [...] Skutočnosť, že si Pražák Matuškovu »domácu prácu« ponechal, zachránila ju*

³⁵¹ ŽARNOV, Andrej: Fantómy a skutočnosť. In: *Elán*, roč. 5, 1934, č. 4, s. 1.

³⁵² Tamže.

³⁵³ cis.: Fantómy Andreja Žarnova. In: *DAV*, roč. 8, 1935, č. 1, s. 13 – 14.

³⁵⁴ Na margo kritiky D. Okáľilho nacionalistický *Slovák* zverejnil pod skratkou Y túto poznámku: „Viem dobre, ako kedysi »Národní osvobození« prinieslo článok z pera D. Okáľilho, kde autor v časoch, keď práve pochovávali Kukučina, priamo ho zašpinil, že nebol marxistom.“ Pozri Y: V *Prítomnosti* robia „Slovenskú literárnu aféru.“ (Bor, J. E.: *Návrat k minulosti*). *Slovák*, 5. 4. 1934, s. 6.

³⁵⁵ MATUŠKA: *Dielo IV*, C. d., s. 57 – 59./ Albert Pražák v roku 1933 zmenil akademické pracovisko – z Filozofickej fakulty univerzity Komenského v Bratislave ako profesor literatúry prešiel na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe.

³⁵⁶ Tamže, s. 58.

³⁵⁷ Tamže.

pred skartovaním a z jeho pozostalosti potom prešla do fondov Literárneho archívu PNP v Prahe.“³⁵⁸ Objavenie Matuškovkej eseje o J. M. Hurbanovi považoval L. Patera za šťastnú náhodu, o to viac zaujímavú, že študentské práce A. Matušku v roku 1980, keď L. Patera text v *Slovenských pohľadoch* zverejnil, boli doposiaľ neznáme. Doktorskú dizertáciu *Vplyv Schopenhauerovej filozofie na Nietzscheho* z roku 1934 Karol Rosenbaum napokon zahrnul do piateho zväzku Vybraných spisov Alexandra Matušku (1991),³⁵⁹ pričom text pochádzal z Matuškovho archívu a v skrátenej podobe ho autor publikoval skoršie.³⁶⁰ Posledný študentský text z roku 1934, domáca práca z filozofie pre prof. J. B. Kozáka *Je Guyanova interpretácia Epikura správna?*, taktiež písaná na záver pražských štúdií, je pravdepodobne skartovaná. V centrálnom knižničnom katalógu Karlovej Univerzity v Prahe sa síce doteraz nachádza v zaznám s nepresným údajom, že kritik ju napísal v roku 1954³⁶¹, no napriek tomu je nedostupná – zamestnanci knižnice Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe ju nedávno hľadali, ale bez väčších úspechov.

Do Pražákovho „krámu“ pasoval pritom text, v ktorom A. Matuška viedol staronovú polemiku s konzervatívnym táborom slovenskej elity a zameriaval sa na pretrvávajúci romantického modelu v slovenskom kultúrnom ovzduší. Čiže text, ktorý tematicky sčasti nadväzoval na kritikove články publikované v Peroutkovej *Prítomnosti*.³⁶² Ludvík Patera síce pochyboval, že sa A. Matuška iniciatívne zúčastnil výberu témy, no z hľadiska kritikových kultúrno-kritických statí publikovaných v tridsiatych rokoch je študentská práca *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti* syntézou Matuškovho postoja k štúrovskej tradícii. Nejde preto o vedľajšiu oblasť Matuškových záujmov, ale o autorský

³⁵⁸ PATERA, Ludvík: Matušková neznáma práca o J. M. Hurbanovi. In: *Slovenské pohľady*, roč. 96, 1980, č. 6, s. 38.

³⁵⁹ MATUŠKA: *Vplyv Schopenhauerovej filozofie na Nietzscheho*. In: *Celistvosť literatúry*, zv.5. [výber zostavil Karol Rosenbaum], Slovensky spisovateľ: Bratislava 1991, s. 310 – 421.

³⁶⁰ Ako píše K. Rosenbaum: „Prácu publikujeme v celom rozsahu i napriek tomu, že z nej Matuška odtlačil kapitolu v Živene 1944 a zaradil ju do Profilov. Čitateľ i odborný záujemca má tak možnosť zoznámiť sa s prácou v celom rozsahu.“ (Tamže, s. 448). Matušková kniha *Profily* vyšla vo Vydavateľstve Elánu v roku 1946, skrátenou verziou doktorskej dizertácie je stať *Nietzsche pôvodný a nepôvodný*.

³⁶¹ Pozri <http://ckis.cuni.cz> [prístup 13.11.2015]. Za upozornenie ďakujem doc. Mire Nábělkovej z FF UK v Prahe.

³⁶² V roku 1934 A. Matuška v *Prítomnosti* už odhalil plagiátorstvo J. E. Bora a súčasnej slovenskej literatúre venoval rozsiahly cyklus *Portrétov slovenských spisovateľov*. Posudzoval súčasné kultúrne dianie, pričom práve v kultúrnom modeli propagovanom J. M. Hurbanom nachádzal zdroje súdobej kultúrnej zaostalosti Slovenska. Debutový článok *Hra na fujaru a pokrok*, publikovaný v 1930 v *Prítomnosti*, je možné však interpretovať ako priamu kritiku „romantickej tváre Slovenska“.

výklad podstatného prvku kultúrnej koncepcie z tridsiatych rokov 20. storočia. Túto tézu L. Patera napokon aj potvrdzuje, keď píše, že práca sa zameriava „na jednu z najvážnejších tém Matuškovkej kritickej tvorby“.³⁶³

V texte *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti* A. Matuška sám seba vníma ako protipól tzv. hurbanistov 20. storočia.³⁶⁴ Nastoľuje takto zreteľnú deliacu čiaru medzi sebou ako pokrokárom (príslušníkom ľavice) a konzervatívnym, nacionalisticky orientovaným táborom, ktorý svoju identitu konštruje na tradicionalistickej báze. Ten sa ale v jeho vnímaní „vyrovnáva s ideami drevorubačským spôsobom“.³⁶⁵ To znamená, že vyznáva pravidlá, ktoré majú dogmatický, nemenný a ustálený charakter. Hurban – „najpilnejší robotník na stavbe čínskeho múru okolo Slovenska“³⁶⁶ – je zároveň otcom ideológie, ktorá deformuje slovenské kultúrne pomery. Romantický model kultúry, ktorý J. M. Hurban nastolil, zodpovedá v Matuškovom podaní za súdobé steologizovanie verejného života a (priam náboženskú) úctu k vrchnostiam, za nechť a neschopnosť vybočovať z radu, za vyhýbanie sa cudzím, obzvlášť západným vplyvom a napokon za prepäté idealizovanie slovenskej minulosti. Všetky tieto prvky stoja, píše A. Matuška, za „skocúrkovením“ slovenského verejného života, za „oficiálnym kultúrnym vzduchom slovenským, vzduchom dusným“.³⁶⁷ A. Matuška interpretuje slovenské myslenie vcelku ako romantické, pričom Hurbanov kultúrny model vníma ako slovenskú ideológiu *par excellence*.

V tejto súvislosti je zaujímavé, že prieniky romantizmu do slovenského kultúrneho ovzdušia medzi dvoma vojnami rozoberal Albert Pražák v publikácii *Slovenská svojskosť* z roku 1926.³⁶⁸ Východisko, ktoré si A. Pražák zvolil bolo ale čechoslovakistické – cieľom knihy bolo na základe podrobného literárnohistorického výskumu zdôvodniť odlišnosti slovenského kultúrneho prostredia, ktoré prekážajú v česko-slovenskom národnom zjednotení. Oba texty – Pražákova *Slovenská svojskosť* a Matuškov domáca práca z „českoslovenčiny“ obsahujú viacero paralel, pričom obaja autori slovenskú národnú povahu označujú za romantickú. A. Pražák

³⁶³ PATERA: Matuškov neznáma práca o J. M. Hurbanovi, C. d., s. 38.

³⁶⁴ Podáva ich stručnú charakteristiku, keď ich popisuje ako „ľudí nedramatických, fatalistov myšlienky, ktorým vypachtovaná pravda je viac ako dosahovanie pravdy“ alebo „ľudí, ktorí sa nikdy nevydajú na plavbu, a nikdy preto nestroskotajú, ktorým to však neprekáža, aby sa nedívali s poľutovaním s hrbou prísloví na plaviacich sa a na stroskotavších.“ (MATUŠKA: *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti*, C. d., s. 51.).

³⁶⁵ Tamže, s. 55.

³⁶⁶ Tamže, s. 45.

³⁶⁷ Tamže.

³⁶⁸ PRAŽÁK, Albert: *Slovenská svojskosť*, Bratislava : Nakladatelství Akademie, 1926.

napríklad tvrdí, že: „*Slovenská úcta k autoritám – či už vladárskym alebo cirkevným a literárnym, sa dá vysvetliť cez slovenskú náklonnosť k romantizmu, z romantickej potreby srdca po velebenom, zbožňovanom predmete.*“³⁶⁹ A ďalej, keď A. Pražák píše o slovenskom „*úteku pred faktmi*“³⁷⁰, A. Matuška naráža na „*roz dvojenosť medzi skutočnosťou a realitou*“³⁷¹; keď A. Pražák analyzuje slovenský „*strach zo všetkého nového a problémy s výmenou starých prekonaných myšlienok za nové*“³⁷², A. Matuška zdôrazňuje slovenské stránenie sa cudzích vplyvov a „*nesprávnu vieru, že národ si pomôže kultúrne sám*“³⁷³. Na spojitosť Matuškových názorov s postojmi Alberta Pražáka stručne upozornil v komentári k *Ideológii J. M. Hurbana a jej vzťahov k slovenskej súčasnosti* L. Patera: „*Vo svojom odmietaní ideového odkazu J. M. Hurbana sa Matuška v roku 1934 zdanlivo stotožňoval s postojom svojho examinátora A. Pražáka.*“³⁷⁴ Nadviazal pritom na Pražákovu recenziu prvého zväzku knihy S. Š. Osuského *Filozofia štúrovcov* zverejnenú v českom časopise *Naše veda* pri príležitosti dobových sporov o Štúra³⁷⁵, ktorá však nepresahuje rámec literárnohistorickej polemiky so S. Š. Osuským, a už vôbec nie je ucelenejším výkladom Pražákovho vzťahu k slovenskému romantizmu.

Styčné body sú pritom generované, paradoxne, ideologickými okolnosťami – čechoslovakista A. Pražák a ľavičiar A. Matuška sa vyhŕňujú voči národne orientovaným konzervatívcom. Ich argumentačné línie sa stretávajú tam, kde odmietajú etnický nacionalizmus romantickej proveniencie. A. Pražák považuje romantické črty slovenskej národnej povahy za dočasné³⁷⁶, A. Matuška ich naopak vníma ako konštituujuce slovenskú identitu a východiskové pri utváraní kultúrneho dneška. Z ideologických príčin považujú obaja autori návrat k romantickému kultúrnemu modelu za brzdiaci – jednak československú ideu (A. Pražák), jednak kultúrny vývin v pokrokovom duchu (A. Matuška). Protiľudácka argumentačná línia –

³⁶⁹ Tamže, s. 58.

³⁷⁰ Tamže, s. 71.

³⁷¹ MATUŠKA: *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti*, C. d., s. 59.

³⁷² PRAŽÁK: *Slovenská svojskosť*, C. d., s. 68.

³⁷³ MATUŠKA: *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti*, C. d., s. 55.

³⁷⁴ PATERA: *Matušková neznáma práca o J. M. Hurbanovi*, C. d., s. 40.

³⁷⁵ Pozri PRAŽÁK: Dr. S. Št. Osuský: *Filozofia štúrovcov* (Rec.). In: *Naše veda*, roč. 8, 1927, č. 9 – 10, s. 205 – 210. Autor nadväzuje na známu polemiku medzi M. Hodžom a J. Škultétym o význame štúrovskej kodifikácii spisovnej slovenčiny. Svoje postoje M. Hodža zhrnul v čechoslovakisticky orientovanej monografii *Československý rozkol* (1920), na ktorú J. Škultéty reagoval knihou *125 rokov slovenského života* (1920). „Na Slovensku bojuje se již několik let o Štúra. Romantické myslí nemohou uvyknouti na jeho pojetí podle fakt a dokladů a vši moci chtí si svou představu uchovati. Vadí jim zejména podání Hodžovo a Pražákovu. Obrana Škultétyho selhala. Nový obránce Osuský zatoužil pod heslem Štúra filozofa při rozsouditi.“ (Tamže, s. 205).

³⁷⁶ PRAŽÁK: *Slovenská svojskosť*, C. d., s. 102.

v prípade A. Matušku ľavicová a u A. Pražáka čechoslovakistická (síce opodstatnená dobovým kontextom, ale v tridsiatych rokoch už zjavne anachronická) – potvrdzuje legitimitu Pražákovej sympatie k postojom, ktoré A. Matuška zastával. Ľavicovú kritiku nacionálne orientovaného tábora slovenských elít je možné v týchto všeobecných súvislostiach identifikovať ako spomenutú „*lacnú vodu na mlyn chabej* [čechoslovakistickej – pozn. M. B.] *ideológie*“³⁷⁷, o ktorej písal Andrej Žarnov.

A. Matuška bol nútený kritiku romantizmu poňať prehľadnejšie práve v nepublikovanej štátnicovej „domácej práci z českoslovenčiny“ z roku 1934, keďže išlo o zápočtovú prácu. Z formálneho hľadiska text je rozdelený na päť základných častí (Úvod, I. Slovanstvo a Slováci, II. Náboženstvo – teológia, III. Západ, Záver). Oproti polemickým Matuškovým vystúpeniam z tridsiatych rokov 20. storočia je práca *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti* kompozične ucelená, podložená okrem iného aj pramenným výskumom kultúrno-spoločenskej tlače z 19. storočia. Ako odbornú literatúru A. Matuška síce uvádza čechoslovakistickú historiografiu pera A. Pražáka a M. Hodžu, no interpretačný rámec, ktorý A. Matuška preferuje, vychádza z iných zdrojov.³⁷⁸ Matuškovu východisko vnímam ako marxistické v intenciách, ktoré naznačil V. Bakoš: „*Marxistická teória dejín filozofie odmietala tzv. vplyvológiu, [...] jej základnou ambíciou malo byť hľadanie (a nachádzanie) všeobecnejších súvislostí a zákonitostí vo vývine myslenia.*“³⁷⁹ Túto ambíciu A. Matuška naplňa, keď píše o pretrvávajúcej „vláde ctihodných hodnôt“³⁸⁰ a pokúša sa vyložiť, že kultúrny slovenský život sa v tridsiatych rokoch 20. storočia kontinuálne odohráva v tieni romantizmu.

Matušкова kritika J. M. Hurbana v tridsiatych rokoch 20. storočia bola známa v užšom akademickom prostredí, pričom na základe publikovaných kritických statí už vtedy A. Matuška rezonoval ako odporca nacionalistického

³⁷⁷ ŽARNOV: *Fantomy a skutočnosť*, C. d., s. 1.

³⁷⁸ K M. Hodžovi sa napokon v kontexte interpretácií J. M. Hurbana A. Matuška kriticky vyhraňuje. Ide o považovanie J. M. Hurbana za filozofa, ktorým, podľa mladého antiklerikála Matušku, J. M. Hurban nikdy nebol, keďže ho niesol „pátos viery“ a rozmyšľal v teologickom (náboženskom) rámci. „Je nesprávne rozlišovať v tomto smere tak ostro mladého a starého Hurbana, tvrdiť, že bol »orientovaný v prvej mladosti výhradne filozoficky« (M. Hodža: *Československý rozkol*, 11), že bol »voľnomyšlienkárom«, radikálom atď.; nazývať prvé jeho obdobie filozofickým na rozdiel od neskoršieho teologického.“ (MATUŠKA: *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti*, C. d., s. 48).

³⁷⁹ BAKOŠ, Vladimír: Samuel Štefan Osuský ako historik filozofie. In: *Filozofia*, roč. 63, 2008, č. 10, s. 855.

³⁸⁰ MATUŠKA: *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti*, C. d., s. 58.

zneužívania odkazu slovenského romantizmu. V nacionalistickom denníku *Slovák*³⁸¹ sa napríklad objavila poznámka, že 28. októbra 1935 Konštantín Čulen, poverený Maticou slovenskou, pripravuje v Bratislave prednášku o Ľudovítovi Štúrovi pri príležitosti zavŕšenia Matičných dní a výročia Štúrovho narodenia.³⁸² Je zaujímavé, že ako Čulenovho oponenta odporučil Zväz slovenského študentstva práve A. Matušku, ktorý mal prednášku ideologicky vyvážiť a zaviesť vnútornú kontrolu, na základe ktorej by nedošlo k nacionalistickému skresleniu obrazu Ľ. Štúra. Vec sa však ubrala iným smerom: „*Prednáška bude bez Matušku a niekoľkých reprezentantov Sväzu (o ktorých každý vie, akým spôsobom boli na tieto miesta vyvolení), ale je isté, že tam bude všetko študentstvo, ktoré sa nebojí, že Štúr bol slovenským nacionalistom.*“³⁸³ Bola to však len predzvesť nacionalistickej manipulácie s odkazom Ľ. Štúra, ktorá sa naplno prejavila v čase vojnovnej Slovenskej republiky.

³⁸¹ Pomenovanie denník je však nepresné – Slovák vychádzal denne okrem pondelka, pričom redakcia vydávala aj týždenník, zostavený z článkov uverejnených v „denníku“ v priebehu celého týždňa.

³⁸² Strach pred nacionalistickým Štúrom. Kto sedí vo Sväze slovenského študentstva? In: Slovák, 23.10.1935, s. 3.

³⁸³ Tamže.

2.3 Apoteóza zápecia. Kampaň proti Vajanskému

Matuškov postoj k tvorbe Svetozára Hurbana Vajanského je v tridsiatych rokoch 20. storočia rovnako ako vzťah k J. M. Hurbanovi rámcovaný antitradicionalistickým, antiromantickým a progresívnym pohľadom na kultúrne aspekty „slovenskej otázky“. Keď v roku 1934 v domácej práci z „českoslovenčiny“ A. Matuška píše, že S. H. Vajanský „je novým vydáním J. M. Hurbana“³⁸⁴, prvýkrát vo svojich kultúrno-kritických statiach verbalizuje ideovú spriaznenosť medzi ikonami slovenského národného hnutia. Odpor voči S. H. Vajanskému prejavuje v prvom rade ako literárny kritik – próze S. H. Vajanského vyčíta prepiatu štylizovanosť a neschopnosť pomenovať veci pravým menom, čiže nemodernosť.³⁸⁵ Matuškov pamflet na S. H. Vajanského je pritom možné čítať na viacero spôsobov – ako literárnokritickú polemiku s autorom a štrukturalistický rozbor jeho próz, ako pokračovanie v sporoch o slovenský romantizmus, a v neposlednom rade ako súčasť sporov o S. H. Vajanského v tridsiatych rokoch 20. storočia.

A. Matuška nebol prvý, kto sa voči S. H. Vajanskému postavil kriticky – čiastočne prevzal argumentačnú líniu hlasistov a prúdristov³⁸⁶, a priamo nadviazal na rozsiahlu štúdiu Andreja Mráza *Svetozár Hurban Vajanský* z roku 1926.³⁸⁷

³⁸⁴ MATUŠKA: Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti, C. d., s. 45.

³⁸⁵ Marcela Mikulová charakterizovala S. H. Vajanského ako autora, ktorý „musí všetko pokryť názormi a komentármi, aby neostala nijaká trhlina v nim opisovanej, a najmä interpretovanej realite. [...] Moderná slovenská literatúra začala vznikať až vtedy, keď autori prekonalí nutkavú potrebu nenechať nič nedopovedané, keď prekonalí potrebu totálneho slovného pokrytia reality, keď ponechali v texte medzeru, trhlinu, priestor na prepojenie autorskej výpovede a čitateľovej vôle k dosadzovaniu nových významov.“ Pozri MIKULOVÁ, Marcela: Povinnosť k ideálu alebo romantizmus v slovenskom realizme. In: Reálna podoba realizmu, Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 107 – 108.

³⁸⁶ František Votruba v roku 1910 síce písal, že Vajanského reč je „blýskavá a zvonná“ a v jazyku Vajanského próz, ktorý A. Matuška ironizoval, „spočíva čaro“ a „umelecká sila“, ale vyčítal tvorbe S. H. Vajanského neživotnosť a schematickosť. Pozri VOTRUBA, František: Vajanský novelista (úryvok). In: CHMEL, Rudolf (ed.): Hlasy v prúdoch času, Bratislava : Tatran, 1983, s. 113 – 116.

³⁸⁷ Andrej Mráz písal o dekoratívnosti Vajanského románov, prízvukoval, že v popisoch „vidieť rutinovaného žurnalistu s pozorovacím talentom, ale bez teploty“ (s. 149). Mráz okrem iného (rovnako ako o vyše desať rokov neskôr A. Matuška) rozoberal Vajanského problémy z konštruovaním postáv a jeho inšpiráciu tvorbou Turgeneva (s. 117 – 162, kapitola *Vajanského literárna tvorba*). Okrem stručnej analýzy literárnej tvorby A. Mráz vnáša poznatky o Vajanského názoroch na estetiku (s. 88 – 115, kapitola *Vajanského estetické náhľady*) a ideologických východiskách (s. 5 – 87, kapitola *Vajanského ideová orientácia*). Mrázova štúdia je tak prvým rozsiahlym literárnohistorickým pokusom kriticky sa konfrontovať s postavou S. H. Vajanského. „U nás Vajanského diela neboli doposiaľ ani dostatočne ocenené ani rozobrané“ (s. 5). Pozri: MRÁZ, Andrej: Svetozár Hurban Vajanský. Štúdia, Bratislava : Knihy slovenského národa, 1926.

Na rozdiel od svojich predchodcov však A. Matuška demaskoval S. H. Vajanského ako neschopného štylistu, ktorý nedostatočne vníma významotvorné prvky jazyka.³⁸⁸ A. Mráz pomenoval síce Vajanského koncepciu jazyka ako romantickú, keď v kontexte jeho prózy písal, že: „*Národ žije v reči. Jazyk je pre celú romantiku niečím metafyzickým*“,³⁸⁹ a vyčítal mu záľubu vo frázovitosti a ideologickú tendenčnosť, ale v jeho literárnohistorickej štúdii S. H. Vajanský rezonoval ako „*rečovo pohotový*“ a „*slohovo vytríbený*“ prozaik³⁹⁰. O necelých dvanásť rokov neskôr vystúpil A. Matuška s článkom *K Vajanského slovníku* (1938) v avantgardnom zborníku *Áno a nie*, ktorého zostavovateľa v úvodnom slove odmietli „*všetko, čo je v slovenskej kultúrnej tradícii reakčného*“³⁹¹. Vajanského slovník bol už koncom tridsiatych rokov v avantgardnom vnímaní anachronický a patrilo mu vtedy rozhodné „nie“, čo potvrdil nielen A. Matuška, ale aj autor komentára k jeho článku podpísaný skratkou N. B., t. j. Nikolaj (Mikuláš) Bakoš³⁹². Príbeh recepcie diela S. H. Vajanského preto odrážal nielen ideový, ale aj estetický posun v slovenskom kultúrnom prostredí, ktoré v tridsiatych rokoch 20. storočia z hľadiska vývinu poetiky zasiahli veľmi dynamické zmeny.

V roku 1937, keď A. Matuška – ako sám podáva v úvodnej poznámke k vydaniu z roku 1946³⁹³ – dopísal monografiu *Vajanský prozaik*, nemal ešte k dispozícii úplné osemnásťzväzkové tretie vydanie *Zobraných diel S. H. Vajanského*, ktoré vyšlo v rokoch 1934 – 1939 v Martine. Jednotlivé zväzky, ktoré edičné pripravil A. Mráz, nevychádzali však chronologicky³⁹⁴ – A. Matuška preto poznal 16. a 17. zväzok, do ktorých A. Mráz zahrnul niektoré literárnokritické eseje a portréty uverejnené S. H. Vajanským na stránkach *Národných novín*. S. H. Vajanský ako novinár a literárny kritik nebol v tej dobe širšej verejnosti

³⁸⁸ „Takéto zachádzanie so slovami sa záporne hodnotí a odsudzuje obzvlášť dnes, keď sa sémantická stránka slova dostala do popredia a význam slova sa ostro pociťuje (moderná poézia).“ Pozri: N. B.: Poznámka k článku A. Matušku: *K Vajanského slovníku*. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 5, 1938, s. 6 – 8, s. 319.

³⁸⁹ MRÁZ: Svetozár Hurban Vajanský, C. d., s. 114.

³⁹⁰ Tamže, s. 161. „Ale pri tom všetkom nemožno ani Vajanskému uprieť určitej majstrovskosti v popise.“ Tamže, s. 149.

³⁹¹ „Sme proti kultúrnej reakcii, proti fašizmu, ktorý je zotročením ducha – v tom je naše rozhodné »nie« - a sme za pokrok a máme kladný pomer k tomu, čo bolo pokrokové v tradícii slovenskej – v tom je naše »áno«.“ BAKOŠ, Mikuláš – ŠIMONČIČ, Klement: *Áno a nie*. In: *Áno a nie*. Bratislava: Eos, 1938. Zborník vyšiel v roku 1938 ako samostatná publikácia. Číslovanie strán sa začína až po úvodnom slove zostavovateľov.

³⁹² Pozri: N. B.: Poznámka k článku A. Matušku, C. d., s. 319.

³⁹³ „Táto štúdia bola napísaná roku 1937. Nevyšla, lebo autor spotreboval všetok pušný prach jej zhotovením a na jej uverejnenie – ak by bol našiel nakladateľa – ostalo mu málo odvahy.“ MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 139.

³⁹⁴ Prvý zväzok vyšiel napríklad ako posledný, až v roku 1939.

známy, keďže predošlé zbrané spisy z rokov 1907 – 1913 (vyd. v Martine) a 1924 – 1932 (vyd. v Trnave) obsahovali jeho literárnu tvorbu.³⁹⁵ Vzhľadom na nedostupnosť Vajanského kultúrnej a politickej publicistiky v slovenskom kultúrnom prostredí medzi dvoma vojnami rezonoval S. H. Vajanský predovšetkým ako autor románov a národný ideológ-literát, charismatický dogmatik a vodca konzervatívneho martinského prostredia. S týmto obrazom S. H. Vajanského sa konfrontoval aj A. Matuška, ku komplexnejšiemu hodnoteniu S. H. Vajanského – literárneho kritika a novinára – sa už v tridsiatych rokoch 20. storočia nedostal. Keď na sklonku tridsiatych rokov konštatoval, že: *„A odkiaľ toto precenenie, na naše pomery nezvyčajné? S jeho novinárskym pôsobením sa zviedla i jeho činnosť spisovateľská; pretože v novinách bol čímsi ako reprezentantom Slovákov, začalo sa podobne hľadiť i na jeho beletriu, v ktorej však bol naším reprezentantom iba na chvíľu; a bolo by zlé, keby ním bol ostal,*“³⁹⁶ zrejme reagoval na vtedajšiu tendenciu prezentovať S. H. Vajanského ako publicistu³⁹⁷, do ktorej okrem iného zapadli spomenuté dva zväzky *Zobraných diel S. H. Vajanského* z rokov 1936 a 1937, cielene koncipované ako prehľad S. H. Vajanského publicistických (najmä literárnokritických) textov.³⁹⁸

K sporom o rehabilitáciu S. H. Vajanského sa pritom A. Matuška vyjadril priamo: *„Musí nám byť dovolené chápať svoju literatúru aj ako moc a mocnosť života, nielen ako záležitosť literárnohistorického zaradenia a možnosť habilitácie.*“³⁹⁹ V tridsiatych rokoch 20. storočia odmietol preto akúkoľvek snahu redefinovať postavenie S. H. Vajanského v slovenskej kultúre: polemizoval jednak s poetikou jeho textov, jednak pokračoval v kritike S. H. Vajanského ako konzervatívneho národného ideológa. Keď píšem o pokračovaní, myslím tým

³⁹⁵ „Nové vydanie spisov Hurbana Vajanského sa líši od prvých okrem ucelenejšieho zoskupenia jednotlivých diel i tým, že sa obracia i k publicistickej i literárnokritickej činnosti najznámejšieho svojho času predstaviteľa slovenského duchovného života. (...) Nové vydanie Vajanského diel má obsahovať všetky jeho dôležité články a štúdie, aby sa tak sprístupnili verejnosti.“ Pozri: CHORVÁTH, Michal: Nové vydanie spisov Vajanského. In: *Cestami literatúry*, C. d., s. 224. Niet pritom pochyb, že k článkom v *Národných novinách* mal prístup Andrej Mráz, keď písal literárnohistorickú monografiu *S. H. Vajanský* (1926).

³⁹⁶ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 144.

³⁹⁷ Ako písal o publicistike S. H. Vajanského v roku 1933 príslušník staršej generácie literárnych historikov a kritikov: „Štýl novinárskych článkov jeho je zrelý, krásne zrelý, ani to nemožno inakšie povedať.“ Pozri KRČMÉRY, Štefan: Vajanský. In: *Slovenské smery umelecké a kritické*, roč. 2, 1933, č. 8, s. 311.

³⁹⁸ Sám pritom neodmietal S. H. Vajanského ako novinára a básnika: „Sú pásma, v ktorých niečo predstavuje: v poézii a v estetickom hodnotení niektorých zjavov našej literatúry. To sú však bočné formy jeho literárnej aktivity.“ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 139 – 140.

³⁹⁹ Tamže, s. 148.

obraz S. H. Vajanského propagovaný medzi dvoma vojnami hlasistickou generáciou, na ktorý dôsledne poukázal Dobroslav Chrobák v článku *Vráťte nám Vajanského* z roku 1932: „Podľa školských učebníc bol Vajanský fantasta a konzervatívny fatalista, (...) žil v ňom duch izolačný.“⁴⁰⁰ D. Chrobák, ktorý článkom v *Eláne* otvoril polemiku o S. H. Vajanskom, postavil sa v prvom rade proti kultúrnej politike staršej hlasistickej generácie, ktorá pred prevratom so S. H. Vajanským viedla ostré ideologické spory a po prevrate získala mocenské postavenie v politickej a osvetovej sfére. V Matuškovom pamflete *Vajanský prozaik* odmietnutie hlasistického diskurzu absentuje, a to napriek tomu, že bolo kritikovi generačné blízke.⁴⁰¹

Heslo „rehabilitovať S. H. Vajanského“ sa objavilo prvýkrát v texte A. Mráza *Romány a ich autori. Prehľad slovenskej románovej produkcie od prevratu* v zborníku *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká* z roku 1931.⁴⁰² Literárnohistorické a kritické spracovanie pozície S. H. Vajanského v slovenskom kultúrnom prostredí A. Mráz vnímal ako poprednú úlohu nastupujúcej generácie a literárnohistorickú výzvu: „Dnešnou generáciou je Vajanský spoločne zabudnutý a spoločne súdi sa o ňom mylné.“⁴⁰³ S. H. Vajanského si A. Mráz prial rehabilitovať komplexne: ako románopisca, ktorý určoval predprevratový vývin slovenskej prózy a ako autora, ktorý „krvavo zápasil o slovenský národný étos.“⁴⁰⁴ A predovšetkým ako osobnosť, ktorá usmerňovala, alebo priam ovládala verejnú mienku v priebehu niekoľkých desaťročí v čase národnej stagnácie po rakúsko-uhorskom vyrovnaní.

Možnosti rehabilitácie inak poňal D. Chrobák, ktorý o rok neskôr odkaz S. H. Vajanského zahrnul do politických sporov o orientáciu predprevratového Slovenska. Spomenutý článok *Vráťte nám Vajanského* publikovaný v *Eláne* v roku 1932 je možné však vnímať ako gesto mladého, sotva dvadsaťpäťročného adepta literárnej tvorby a kritiky, plné objaviteľského nadšenia. V knižnici Muzea kráľovstva Českého našiel D. Chrobák, ktorý študoval vtedy na Českom vysokom

⁴⁰⁰ CHROBÁK, Dobroslav: *Vráťte nám Vajanského*. In: *Elán*, roč. 3, 1932, č. 2, s. 1.

⁴⁰¹ Pozri napríklad: PÁNIK, F. (Michal Chorváth): *Otrávená generácia*. In: *DAV*, roč. 6, 1933, č. 11 – 12, s. 167 – 168. Článok kriticky namierený voči hlasistom, je manifestom skupiny R-10, ku ktorej patrili aj A. Matuška. Kritiku vnášalo rovnako prostredie *DAV-u*.

⁴⁰² MRÁZ: *Romány a ich autori. Prehľad slovenskej románovej produkcie od prevratu*. In: SMREK, Ján (ed.), *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká*, Praha: L. Mazáč, 1931, s. 63 – 105.

⁴⁰³ Tamže, s. 63.

⁴⁰⁴ Tamže.

učení technickom v Prahe, štyri ročníky *Národných novin*⁴⁰⁵ a po ich prelistovaní došiel k pozoruhodným záverom. V článku označil S. H. Vajanského za politicky agilného publicistu a presvedčeného demokrata, ktorý prejavoval sympatie k slovenskej sociálnej demokracii. Videl v ňom človeka drobnej systematickej práce, nie národného fatalistu: „V rokoch 1873 – 1900 napísal do 2500 politických článkov, zväčšia úvodníkov. (...) To znamená, že každý týždeň napísal najmenej dva a že toto tempo vydržal plných štyridsať rokov. Nech to dnes oproti niekto po ňom! Stavím sa, že za polovicu tohto času alebo klesne vyčerpaním, alebo dostane znamenitú sinekúru.“⁴⁰⁶ Záujem o českú kultúru a nie odpor voči nej, podľa D. Chrobáka, potvrdzovala pravidelná rubrika *Národných novin* – „Česko, Morava, Sliezsko“, ktorú S. H. Vajanský viedol. Skutočnosť, že polemizoval s hlasizmom a realizmom T. G. Masaryka napokon spôsobila, že v poprevratovej realite bol odkaz S. H. Vajanského zošúverený, nedostatočne vyložený a spracovaný: „Príčina je možno v tom, že od prevratu určujú školské a vôbec oficiálno-kultúrne vplyvy práve tí, proti ktorým Vajanský bojoval.“⁴⁰⁷ Rehabilitovať S. H. Vajanského v Chrobákovom vnímaní znamenalo preto vidieť v ňom nielen konzervatívneho vodcu martinského tradicionalistického prostredia, ale aj britkého politického publicistu. A napokon sňať s neho nimbus zarytého konzervatívca a ozrejmiť demokratický charakter jeho koncepcie: „Vajanský mohol sa pomýliť v metóde, ale nepomýlil sa v idej.“⁴⁰⁸

Chrobákov pohľad korigovali dvaja aktéri polemiky na stránkach *Elánu*: Bohdan Pavlů⁴⁰⁹ a Ľudovít Novák.⁴¹⁰ Reakcia B. Pavlů z roku 1932 je o to viac pozoruhodná, že vyšla z pera pamätníka – hlasistu, ktorý so S. H. Vajanským priamo polemizoval.⁴¹¹ B. Pavlů síce vyčítal D. Chrobákovi neopatrnosť úsudku, ale zároveň akceptoval pokus aktualizovať S. H. Vajanského mladou generáciou: „Ved’ je to hriech, že ani jeho beletria dosiaľ poriadne nevyšla, a o jeho publicistickej

⁴⁰⁵ Ako uvádza – z rokov 1898, 1907, 1908 a 1916. Pozri CHROBÁK, Dobroslav: Vráťte nám Vajanského, C. d., s. 1

⁴⁰⁶ Tamže.

⁴⁰⁷ Tamže, s. 2.

⁴⁰⁸ Tamže.

⁴⁰⁹ Pozri PAVLŮ, Bohdan – CHROBÁK, Dobroslav: Dva listy k debate o Vajanskom. In: *Elán*, roč. 3, 1932, č. 3, s. 1 – 2.

⁴¹⁰ NOVÁK, Ľudovít: Ľud. Štúr a M. M. Hodža ako jazykospytci. Oneskorené poznámky s nenáhodnou paralelou k diskusii o Vajanskom. In: *Elán*, roč. 3, 1933, č. 6, s. 1 – 2. Autor apeloval na opatrnosť pri „klzkých rehabilitačných križovatkách“ a článok D. Chrobáka ohodnotil ako vedecky neobjektívny.

⁴¹¹ Pozri napríklad: PAVLŮ, Bohdan: Pokrokovosť a konzervatizmus na Slovensku. In: CHMEL, Rudolf (ed.): Hlasy v prúdoch času, Bratislava : Tatran, 1983, s. 117 – 134.

*činnosti terajšia generácia takmer nič nevie, lebo jeho činnosť je zakopaná na stránkach Národných novín, takmer neprístupných.*⁴¹² Kritický tón Bohdana Pavľu bol umiernený, S. H. Vajanského vnímal ako ikonu národnej kultúry, avšak nie ikonu nespochybniteľnú. B. Pavľu vniesol pritom do diskusie argumenty hlasistov, ktorí v prvom rade polemizovali s ideologickým, nie estetickým rozmerom Vajanského pôsobenia v slovenskom kultúrnom prostredí.⁴¹³ Vajanského politická pasivita, odpor voči pokroku a strach z modernizácie slovenskej spoločnosti nútil hlasistov podľa B. Pavľu presadzovať alternatívne t. j. demokratické koncepcie spoločnosti, orientované na kategóriu „sociálneho“, nie „národného“. S. H. Vajanský bol zas v jeho vnímaní od osemdesiatych rokov 19. storočia *„skutočne orol vysoko lietajúci, ale nie to, čo bolo treba.“*⁴¹⁴ Polemizoval preto s Chrobákovou intenciou prezentovať S. H. Vajanského ako demokrata a sociálne cítiaceho vodcu národného hnutia.⁴¹⁵

Za polemikou o S. H. Vajanskom sa pritom nachádza problematika kľúčová pre vtedajšiu situáciu diskurzu o národnej kultúre, ktorú je možné označiť ako tvarovanie kánonu národnej kultúry. V tomto kontexte je možné čítať odpoveď D. Chrobáka na list B. Pavľu, v ktorom spor o S. H. Vajanského autor explicitne pomenováva ako kultúrny. Spomenula som, že nové objavovanie S. H. Vajanského bolo v Chrobákovom ponímaní dôsledkom zámerného zabúdania tejto osobnosti, vytesňovania jej odkazu z kultúrneho aktuálneho diania hlasistami.⁴¹⁶ Rekonštrukcia významu dedičstva 19. storočia v slovenskej kultúre, vrátane rehabilitácie S. H. Vajanského, však bola podľa D. Chrobáka súčasťou viacerých príčin spomalenia slovenského kultúrneho vývinu: *„Vysedávaním pri*

⁴¹² PAVLŮ, Bohdan – CHROBÁK, Dobroslav: Dva listy k debate o Vajanskom, C. d., s. 1.

⁴¹³ „Časom i hlasisticky bojovný postoj oproti Vajanskému sa miernil, prúdisti, i keď ostávali dosť rezervovaní oproti jeho politickým náhľadom, negatívny pomer mali zväčšia oproti ideovým tendenciám jeho umeleckej tvorby, ale úprimne si ctili jeho osobnú pohotovosť obetovať sa národným potrebám a nadovšetko s rešpektom prijímali jeho estetické teórie a uznávali šírku jeho vzdelania.“ Pozri: MRÁZ: Krasko a Vajanský. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 4, 1937, č. 3, s. 86.

⁴¹⁴ PAVLŮ, Bohdan – CHROBÁK, Dobroslav: Dva listy k debate o Vajanskom, C. d., s. 2.

⁴¹⁵ B. Pavľu si ale uvedomoval výnimočnosť S. H. Vajanského v prostredí provincionálneho Martina: „Ostatne už vo svojom článku o Hodžovi som upozornil na to, že Vajanský nie je typickým Martinčanom, že je to dub velikán, stojaci osve, stranou od húšťavy svojho prostredia.“ PAVLŮ, Bohdan – CHROBÁK, Dobroslav: Dva listy k debate o Vajanskom, C. d., s. 2.

⁴¹⁶ Na povzdych B. Pavľu, že *Národné noviny* sú takmer nedostupné D. Chrobák odpovedá: „A či je to vina? Ktože ju [publicistiku – pozn. M. B.] tak horlivo zakopával, kamením zavaloval, kríž nad ňu staval? Číže nie predne tí, ktorí síce Vajanskému priznávajú »bohatosť štýlu« a jeho jazyk menujú »nevyčerateľnou studnicou«, ktorým je však ideová stránka jeho diela »tempi passati?«“ PAVLŮ, Bohdan – CHROBÁK, Dobroslav: Dva listy k debate o Vajanskom, C. d., s. 2. Chrobákov list bol preto namierený proti hlasistom, vrátane B. Pavľu.

*kozube dedov hamujeme pokrok. (...) Ale súčasne cítime, že tu niet pomoci, že musíme nájsť spoľahlivé základy pre vystavenie spoľahlivej budovy. A pri hľadaní týchto základov nemôžeme preskočiť Štúra a Vajanského.*⁴¹⁷ Reflexia S. H. Vajanského v slovenskom kultúrnom priestore v tridsiatych rokoch 20. storočia nemala preto príležitostný charakter – bola súčasťou vyrovnávania sa s tradíciou a formovania sa kultúrnej identity medzi dvoma vojnami. Pozornosť, ktorú dobová kritika venovala L. Štúrovi a S. H. Vajanskému, vrátane pozornosti zo strany D. Chrobáka a A. Matušku, mala preto širšie opodstatnenie, keďže jej cieľom bola nová hierarchizácia symbolických prvkov kolektívnej pamäti.⁴¹⁸

A. Matuška hľadal životnosť odkazu S. H. Vajanského v slovenskej poprevratovej kultúre a demaskoval ho ako umelca, ktorý na úrovni poetiky a ideí bol v tridsiatych rokoch 20. storočia neaktuálny. *„Čo sa tu povie, povie sa z hľadiska básnickej nosnosti a životnosti tohto diela; povie sa tu to, čo život povedal už dávno a čo si mnohí tajne myslia. (...) Vracajú sa k nemu, potrebujú ho niektorí? Nemôžu bez neho žiť?“*⁴¹⁹ Kritické gesto A. Matušku namierene proti S. H. Vajanskému generovali dobové spory o autora, avantgardná antitradicionalistická revolta odmietajúca Vajanského jazykové prostriedky a sčasti aj literárnohistorická objednávka vyrovnáť sa s ikonou národného veľikána. Matuškové rané texty, vrátane pamfletu z roku 1937 však podávali aj širšiu diagnózu národnej kultúry, a obzvlášť tých, ktorí kultúru tvorili, recipovali, interpretovali a ideologicky zneužívali. V prípade L. Štúra, J. M. Hurbana a S. H. Vajanského, ktorých životnosť ako symbolov národnej kultúry v tridsiatych rokoch 20. storočia Matuška mnohokrát okomentoval, ako problematická sa kritikovi javila dekoratívnosť vzťahu Slovákov k vlastnému kultúrnemu dedičstvu.⁴²⁰

⁴¹⁷ Tamže.

⁴¹⁸ Bogusław Bakula pri skúmaní kánonu, antikánonu a postkánonu v strednej a východnej Európe po roku 1989 písal o dôležitosti zmien vo (1) význame národných a náboženských symbolov; (2) v postavení dôležitých textov, alebo interpretácií klasikov; (3) v hodnotení historických postáv z oblasti politického ako aj kultúrneho a literárneho života; (4) v obsahu kolektívnej pamäte – čiže zmien identifikovaných najmä ako návrat k resentmentom alebo ako odhaľovanie tabuizovaných priestorov/bielych miest; (5) v postavení metatextov určujúcich kultúrny kánon a pod. Pozri BAKULA, Bogusław: Kánon, antykánon, postkánon w dyskursie o tożsamości kultur w Europie Środkowej i Wschodniej (1991-2011), in: Porównania, roč. 9, 2011, č. 1, s. 22.

⁴¹⁹ MATUŠKA: Dielo I, C. d, s. 148 – 149.

⁴²⁰ Na margo Štúrových osláv z roku 1935 A. Matuška písal: „Pre svoj denný život túto literatúru [Slovák – pozn. M. B.] nepotrebuje a ani ju nepozná; keby chcel byť úprimný, užasli by sme, nakoľko ju nepozná. Ale keď príde jubileum, chová sa ako sa patrí. Celonárodné »ako sa patrí« vyzerať potom takto: je výročie nejakej osobnosti, nejakého dejateľa, napríklad Štúra. Rečník alebo nepozná nič zo Štúra, okrem niekoľkých faktov, ktoré bohorúhavo a nehanebne opakuje po tisíci raz; alebo ak aj pozná, nadarmo pozná, pretože nevediac sa sám zaujať, nezaujme

Bezobsažný vzťah k S. H. Vajanskému bol problémom primárne kultúry národa, čiže reálneho kolektívu ľudí „*len z tohto sveta*“⁴²¹, čo správne vystihol v roku 1946 Dominik Tatarka v recenzii na Matuškovu monografiu: „*Matuška neútočil na literárnu mŕtvolu, ale rozhorčene na náš nevкус, pokrytectvo a lenivosť, s ktorou vystavujeme a ctíme si balzamovanú martinskú mŕtvolu. To predovšetkým.*“⁴²² S. H. Vajanský, v Matuškovom podaní, „*nebol skutočným umelcom.*“⁴²³ Polemizoval preto v prvom rade s tými, ktorí ho ako umelca obdivovali, obzvlášť ako umelca národného.

Svojich odporcov presnejšie A. Matuška pomenoval v *Upozornení*, ktoré koncipoval ako úvodné slovo k prvému vydaniu knihy *Vajanský prozaik* z roku 1946. Písal o zástancoch „Novej Európy“, rodoľuboch vo vyšívajúcich košeliach, o inteligentoch usadených po redakciách⁴²⁴ - čiže o svojich protivníkoch z tridsiatych rokov 20. storočia, s ktorých koncepciou zatvoreného modelu národnej kultúry vtedy polemizoval.⁴²⁵ Z niektorých dobových ohlasov na fragmenty Matuškovy monografie zverejnené v tridsiatych rokoch – dva články v *Prítomnosti* (1937) a v *Slovenských smeroch umeleckých a kritických* (1938) – sa však dozvedáme, že A. Matuška si už vtedy získal pozornosť ako britký a novátorský kritik: „*Není důležité to, že Matuška Vajanského poprel, ale to, že jeho zápor má silnú bázu na hodnotách duchovných, na ktoré nie sme u nás zvyklí. (...) Pre všetko živé a hodnotné, čím uviedol Matuška Vajanského do protikladu, pre všetky ďalekosiahle perspektívy, ktoré z neho naznačil a vyvodil, musí byť jeho slovo vítané.*“⁴²⁶ Avšak skutočnosť, že A. Matuškovu sa podarilo

druhých. A v novinách nie je lepšie, ak nie horšie. Vcelku sa jubileum odrečnilo, odfrázovalo, odvíjalo; odhalila sa pamätná tabuľa alebo pomník a hotovo.“ MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 142 – 143.

⁴²¹ Nadväzujem tým na známu vetu A. Matušku z debutovej eseje *Hra na fujaru a pokrok*: „Tri veci, na nešťastie všetky len z tohto sveta, charakterizujú naše súčasno...“ Tamže, s. 23.

⁴²² TATARKA, Dominik: Naše, a či Matuškovu vyrovnanie? Nová slovenská kritická osobnosť. In: *Národná obroda*, 28.4.1946.

⁴²³ MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 145.

⁴²⁴ Tamže, s. 139.

⁴²⁵ Koncom tridsiatych rokov sa objavilo niekoľko polemických ohlasov zo strany národne orientovaného prostredia na Matuškovu texty o S. H. Vajanskému, ktoré publikoval v *Prítomnosti* a *Slovenských smeroch umeleckých a kritických*. Pozri napríklad ZÁHORSKÝ, K.: Ničitelia mostov. In: *Slovák*, 31. 3. 1937 („Neprotestujeme proti *Prítomnosti*, sme radi, aspoň vidíme, kam vedie takzvaná československá vzájomnosť, ktorej zápalistým, ale ináč dosť obmedzeným hlásateľom je Matuška práve tak, ako časopis *Prítomnosť*“); Nezodpovedný útok »*Prítomnosti*« na dielo Vajanského. In: *Národné noviny*, 1. 4. 1937 („Dosiaľ nik medzi Slovákami nepoznával toľko špiny na Vajanského ako sa zmestilo na dve strany revue pána Peroutku“); Na adresu »Slovenského hlasu«. Proti Vajanskému. In: *Gardista*, 12. 8. 1938 („Matuškovský negativizmus musíme zasadne odsúdiť, lebo neprináša nijaké klady“).

⁴²⁶ DANČOVÁ, Zlata: Čím bol Vajanský Slovensku. In: *Prítomnosť*, roč. 34, 1937, č. 14, s. 223 – 224.

aspoň sčasti inovovať recepciu S. H. Vajanského v slovenskom kultúrnom prostredí potvrdzujú až povojnové ohlasy z druhej polovice štyridsiatych rokov.⁴²⁷

V priebehu tridsiatych rokov 20. storočia je pritom vidieť, ako sa z kritika národnej kultúry A. Matuška profiloval na kritika literatúry, resp. ako sa obe polohy kritického gesta začínali koncom tridsiatych rokov výraznejšie prelínať. Už vo svojom prvom článku z roku 1930 A. Matuška nadväzuje na „*burcujúcu tvorbu veľkého zemanu Vajanského*“, ktorý „*mal idealizmu na predaj a obšťastňoval ním nielen svoju rodinu, ale celý národ*“,⁴²⁸ aby sa následne k S. H. Vajanskému o niekoľko rokov neskôr vrátil ako k autorovi, ktorý „*banálne cítil, ale poeticky sa vyjadroval*.“⁴²⁹ A. Matuška k S. H. Vajanskému-prozaikovi v roku 1937 pristupuje pritom nie ako debutant, ale ako absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe s učiteľskou praxou a svojho času aj kritik súdobej slovenskej literatúry v *Prítomnosti*. Nepriamo vykladá aj autorskú koncepciu literárnej kritiky, z hľadiska literárnokritickej metódy nadväzujúcu okrem iného na kritickú činnosť F. X. Šaldu.

Diskusiu o S. H. Vajanskom však A. Matuška posúva do oblasti, v ktorej je dlhodobo udomácnený: do ideologických sporov medzi pokrokovým a konzervatívnym táborom slovenskej kultúrnej elity. Jednou z námietok, ktoré A. Matuška pri interpretácii Vajanského prózy vnáša je problém dogmatickosti Vajanského koncepcie kultúry a autoritárskeho charakteru jeho umeleckého gesta. Z tohto bodu vedie paralelu s pozíciou, ktorú v slovenskom kultúrnom prostredí zastával Vajanského otec J. M. Hurban, A. Matuškom hodnotený ako zakladateľ zatvoreného modelu národnej kultúry. Poznámky o východiskách

⁴²⁷ Matušková kritika S. H. Vajanského bola vtedy hodnotená ako odvážne, aj keď miestami prismeľé gesto (Pozri napríklad V. P.: Vajanského próza z dnešného hľadiska. In: Pravda, 28. 7. 1946; I: Kritické hodnotenie Vajanského. In: Čas, 25.4.1946), ako plnenie vlasteneckých záväzkov a „výnosne očistné dielo kritické“ (TATARKA, Dominik: Naše, a či Matuškovu vyrovnanie? Nová slovenská kritická osobnosť. In: Národná obroda, 28. 4. 1946) alebo súhrn bystrých postrehov (M. D.: Bystré postrehy o Vajanském. In: Mladá fronta, 15. 6. 1946). Nechýbali však negatívne ladené kritiky, vyčítajúce A. Matuškovu v kontexte monografii *Vajanský prozaik* antiklerikalizmus (KARNÍK, Jan: Dodatkom k Vajanskému jubileu. In: Osvobozený našinec, 30. 1. 1947) alebo považujúce knihu za provokáciu. Pozri Dialóg kritiky s kritikou. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 102 – 106. Ohlasy boli však oproti výstupom z tridsiatych rokov neutrálnejšie, väčšinou skôr recenzentské než kritické: „Matuškovu dielo by mohlo byť skvelou príležitosťou, aby sa rozvinula vecná polemika, ktorou by sa definitívne mohlo určiť Vajanského miesto v dejinách slovenskej literatúry.“ (j. p.: Vajanský na pitevnom stole. In: Práca, 16. 4. 1946). Stručný prehľad dobových ohlasov na publikácie A. Matušku, na ktorý momentálne nadväzujem, bol publikovaný v časopise *Slovenská literatúra*. Pozri: Bibliografia ohlasov na prvé literárnokritické práce, knižné publikácie a životné jubilea A. Matušku. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 117 – 122.

⁴²⁸ MATUŠKA: Dielo I, C. d, s. 23.

⁴²⁹ Tamže, s. 149.

Vajanského kultúrnej koncepcie tvoria síce sekundárnu tematickú líniu monografie, ale A. Matuška ich vyjadruje priamo, keď podotýka, že S. H. Vajanský prebral štúrovské dedičstvo, pričom nevnesol do kultúrnej koncepcie otca nové podnety.⁴³⁰ Ako netvorivý pokračovateľ schémy správania nastolenej J. M. Hurbanom – na ideologickej, konfesionalnej a kultúrnej rovine – reprezentoval S. H. Vajanský typ nacionalizmu, ktorý kritik pomenoval ako „apoteózu zápevia, heroizáciu kozuba.“⁴³¹ Keď A. Matuška hľadal zdroje slovenského provincionalizmu v štúrovsko-hurbanovskom modeli národnej kultúry, nachádzal ich rovnako u S. H. Vajanského, „vonkajškového romantika“⁴³², schopného veľkého gesta a umeleckej pózy, no nie nadčasovo umeleckého prejavu.

Spomenula som, že v porovnaní s kritickými ohlasmi z tridsiatych rokov 20. storočia na pôsobenie S. H. Vajanského v slovenskom kultúrnom prostredí bol A. Matuška novátorský najmä v rozbere štylistickej roviny Vajanského románov. Nebol však jediný, ktorý ako príslušník mladej generácie odmietol snahu S. H. Vajanského rehabilitovať. V archívnej pozostalosti Jána Elena Bora, ktorého A. Matuška odhalil ako plagiátora F. X. Šaldu, sa nachádza korešpondencia, ktorú J. E. Bor viedol v tridsiatych rokoch 20. storočia s J. Smrekom, zaujímavá predovšetkým z hľadiska rekonštrukcie biografie J. E. Bora a osobných väzieb medzi ním a šéfredaktorom *Elánu*. Z hľadiska sporov o S. H. Vajanského je pritom pozoruhodná stručná poznámka autora: „*Rehabilitácia Vajanského! To je vonkoncom pomýlená vec! Vajanský nemá čo hovoriť k nášmu dnešku, k naším vnútorným a duchovným snaženiam. (...) Raz vravím, že V. rehabilitácia není priamo dobrým zjavom, nakoľko jeho dielo oplýva pesimizmom kým doba je aktivistická a my potrebujeme výboj.*“⁴³³ Napriek tomu, že J. E. Bor a A. Matuška v tridsiatych rokoch 20. storočia viedli ostrú literárnu polemiku, ktorú ešte budem v kontexte súdobých sporov o kultúru komentovať a ktorá napokon vyústila do osobných konfliktov vo vnútri slovenskej kultúrnej obce, tak z hľadiska estetických preferencií ich spájalo azda viac než fascinácia literárnokritickým dielom F. X. Šaldu.

⁴³⁰ Tamže, s. 217.

⁴³¹ Tamže.

⁴³² Tamže, s. 216.

⁴³³ ŽATKO, Ernest – SMREK, Ján, SNK LA, sign.: 181 V 12.

2.4 Bilancia. Alexander Matuška v spore o slovenský romantizmus

Vzťah A. Matušku k slovenskému romantizmu v tridsiatych rokoch 20. storočia nebol doposiaľ dostatočne spracovaný, napriek tomu, že kritika romantizmu tvorí základnú tematickú líniu raných Matuškových textov.⁴³⁴ Reflexia romantizmu u A. Matušku nie je ale záležitosť náhodná, keďže v dobe romantizmu vznikli novodobé pojmy „národa“ a „národnej kultúry“, s ktorými sa v diskusiách o kultúrnom rozmere „slovenskej otázky“ konfrontovali aj antitradicionalisticky založení slovenskí pokrokári. Centrálné postavenie v Matuškovom diskurze o „slovenskej otázke“ v tridsiatych rokoch 20. storočia zastáva odpor voči tradícii chápanej ako tradícia romantická, reprezentovaná popri inom verejnou aktivitou J. M. Hurbana a S. H. Vajanského. Genéza Matuškovho gesta nie je však výlučne slovenská – spory s romantizmom sa viedli koncom devätnásteho a začiatkom dvadsiateho storočia aj vo francúzskom a českom kultúrnom prostredí, ktoré A. Matuška v období pražských štúdií ako poslucháč „českoslovenčiny“ a „malej francúzštiny“ mapoval nielen z dôvodu osobného záujmu, ale aj odborného zamerania. Polemizovať s romantickým kultúrnym modelom znamenalo v tomto kontexte „europeizovať“ slovenskú kultúru, t. j. vniesť do slovenského kultúrneho ovzdušia podnety z inonárodných kultúrnych prostredí.⁴³⁵

⁴³⁴ Príležitostné literárnohistorické štúdie, ktoré analyzovali rané Matuškovy kultúrno-kritické state väčšinou zdôrazňovali Matuškovu kritiku konzervatizmu a národne chápaného vlastenectva, nepozastavovali sa však nad jej romantickými konexiami. Pozri napríklad PATERA, Ludvík.: Kritické juvenilie Alexandra Matušky. In: Slovenská literatúra, roč. 27, 1980, č. 2, s. 143 – 155; ROSENBAUM, Karol.: Literárny kritik a „veci národa“. In: Slovenská literatúra, roč. 27, 1980, č. 2., s. 133 – 142; ROSENBAUM, Karol.: Rezolútny nástup (Matuškovy kritické prvotiny). In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 86 – 90; TOMČÍK, Miloš: Generačne východiská. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 71 – 85; CHMEL, Rudolf: Alexander Matuška. In: Romantizmus v globalizme. Malé národy, veľké mýty. Bratislava : Kalligram, 2009, s. 108 – 127.

⁴³⁵ V českom kultúrnom prostredí sa voči romantizmu vyhaňovali napríklad realisti, antitradicionalistický postoj zastávala rovnako generácia deväťdesiatych rokov (a jej kľúčová osobnosť F. X. Šalda), v kontexte ktorej A. Matuška interpretoval skupinu R-10. Pozri *Zliezť do dolín, na roviny! Slovo o kultúrnej izolácii* (1.2.2). Na francúzske kultúrne prostredie sa pritom A. Matuška vo svojej ranej tvorbe odvolával viackrát (popri inom na dielo J. Bendu, L. Bertranda a E. Seilliera – priamych účastníkov francúzskeho ideového a estetického sporu o romantizmus). Pozri BUREK, Tomasz: Miejsce Brzozowskiego w dwudziestowiecznym sporze o romantyzm. Wstęp do zagadnienia. In: WALICKI, A. – ZIMAND, R. (ed.): Wokół myśli Stanisława Brzozowskiego. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1974, s. 7 – 41. J. E. Bor, keď písal o F. X. Šaldovi, takto reflektoval francúzske spory s romantizmom: „V posledných rokoch, najmä vo Francúzsku, v duchovnej centrále sveta, vybuchla nesmierna poľovačka na romantizmus. Bol nazvaný epidémiou, výbojom ducha nekresťanského, protivedeckého, neanalytického, povrchného a málo abstraktného. [...] Šalda neodmieta celý romantizmus, ale ho sfunkčňuje. Ponecháva z neho všetko to, čo je v ňom dobré a životodarné, a odstraňuje z neho len časť

Dobový diskurz ľavicovej kritiky predurčil spôsob, akým A. Matuška v tridsiatych rokoch 20. storočia o slovenskom romantizme písal. Skutočnosť, že romantickú definíciu národa, ktorú T. Pichler upresnil ako „*pôvodnú kolektívitu jazyka a zvykov*“⁴³⁶, hľadal A. Matuška v prostredí pestujúcom etnický nacionalizmus, mala ľavicové a antiľudácke konexie. Romantickému iracionalizmu A. Matuška odporoval racionalizmom a kriticizmom, národnému kolektivismu na etnickej báze individualizmom a schematickej kultúrnej koncepcii gestom slobodného kritického prejavu. V romantizme videl pritom zdroje slovenského provincializmu, ktorý v slovenskom kontexte generovala okrem iného aj dejinná atmosféra devätnásteho storočia – pocit národného ohrozenia, národná nesloboda a obranná schéma kolektívneho správania. Romantický model kultúry uzatváral slovenskú kultúru v lokálnych parametroch, pričom jeho neakceptovateľným karikovaním bolo pre A. Matušku hlásanie jednoty spoločenstva „*pôdy a krvi*“, ktoré sa koncom tridsiatych rokov stalo reálnym problémom Európy, ako aj Československa/Slovenska v nej.

O to viac je zaujímavá recepcia romantizmu v rámci celej literárnokritickej aktivity A. Matušku, používanie romantickej irónie⁴³⁷ a pátranie po hĺbkovom vplyve romantizmu na slovenské estetické a národné myslenie. Číže odstup od zámernej ideologizácie a politickej angažovanosti kritického prejavu, príznačnej pre Matuškovu gestu v tridsiatych rokoch 20. storočia. Táto etapa Matuškovy kritikej činnosti zahájená už v štyridsiatych rokoch 20. storočia zbierkou esejí *Profily*⁴³⁸, presahuje však časový rámec tohto výskumu. Mohlo by sa ale od nej odvíjať komplexnejšie uvažovanie o romantickej paradigme slovenskej národnej kultúry.

zápornú: prepíaty kult citovosti, anarchiu, solipsizmus, vnútornú a metafyzickú svojvoľnosť. Nie je to nijaký kompromis, ale samozrejmosť a rozumnosť.“ BOR, J. E.: Poznámky o F. X. Šaldovi. K päťdesiatinám najvyššieho kritického ducha českého. In: Elán, roč. 3, 1933, č. 5, s. 2.

⁴³⁶ PICHLER, Tibor: Národ, národnosti, štát, C. d., s. 580.

⁴³⁷ DEDINSKÝ, Mittelmann Móric: Romantické elementy u Alexandra Matušku. In: Romboid, roč. 5, 1970, č. 1, s. 24 - 27.

⁴³⁸ V roku 1946 v Nakladateľstve Elánu A. Matuška publikoval knihu *Profily*, v ktorej zahrnul popri inom portrétové štúdie o A. Sládkovičovi aj. Kráľovi.

TRETIA ČASŤ: SPORY O ZAJTRAJŠOK

3.1 Príťažlivosť charizmy: F. X. Šalda – Alexander Matuška

Okrem polemiky so zatvoreným modelom národnej kultúry, ťažisko kultúrno-kritických statí A. Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia spočívalo v presadzovaní kultúrnej koncepcie, ktorej základné črty sa ocitli v blízkosti myšlienkových východísk F. X. Šaldu – kritika, ktorý zásadne usmerňoval české kultúrne dianie v priebehu takmer polstoročnej publikačnej aktivity.⁴³⁹ V nasledujúcej kapitole sa pokúsim zmapovať niektoré prieniky Šaldovho uvažovania o národnej kultúre do juvenilných textov A. Matušku, avšak s vedomím, že oboch kritikov v tridsiatych rokoch 20. storočia rozdeľovala nielen generačná príslušnosť a pozícia v kultúrnom prostredí, ale aj ideologické východiská kritického gesta. Vplyv Šaldovho diela na literárnokritickú metódu A. Matušku bol pritom trvalý a tvorivý v priebehu niekoľkých desaťročí kritikovej aktivity, čo mnohokrát zdôrazňoval predošlý literárnohistorický výskum.⁴⁴⁰ Mladý A. Matuška bol však ako študent pražskej Filozofickej fakulty UK charizmou nezávislého F. X. Šaldu priam fascinovaný a kritikovo dielo si prisvojil jednak

⁴³⁹ Ako literárny kritik F. X. Šalda debutoval v časopise *Literární listy* rozsiahlou štúdiou *Synthetism v novém umění* zverejnenou v niekoľkých číslach periodika v rokoch 1891 – 1892. Svoju publikačnú aktivitu zavíril tesne pred smrťou posledným číslom autorského časopisu *Šaldův zápisník* v roku 1937.

⁴⁴⁰ Napriek tomu, že nevznikla doposiaľ literárnohistorická monografia, ktorá by sa detailne zaoberala vzťahom A. Matušku k F. X. Šaldovi, ide o zásadnú tému doterajšieho literárnovedného výskumu venovanému A. Matuškov. O styčných bodoch pojednávajú napríklad: ŠTEVČEK, Ján: Estetika osobnosti (Alexander Matuška). In: Estetika a literatúra, Bratislava: Tatran, 1977, s. 57 – 63 (v kontexte pojmu osobnosti); TOMČÍK, Miloš: Alexander Matuška – systematik alebo impresionista? In: Tvorba a kritika (v súčasnej literatúre), Bratislava: Tatran, 1987, s. 209 – 218 (v kontexte literárnokritickej metódy); ROSENBAUM, Karol: Literárny kritik a „veci národa“. In: Slovenská literatúra, roč. 27, 1980, č. 2, s. 133 – 142 (v kontexte vzťahu k otázkam spoločnosti a angažovanosti); FELIX, Jozef: Alexander Matuška a francúzska literatúra. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 56 – 70 (v kontexte záujmu o francúzsku literatúru); ŠTEVČEK, Pavol: Osobnosť v kritickej projekcii. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 4 – 14 (v kontexte individualizmu a subjektivismu kritika); TOMČÍK, Miloš: Generačne východiská. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 71 – 85 (v kontexte prepojenia kritiky literatúry a spoločnosti); CHMEL, Rudolf: Kritika ako tvorba charakteru. In: MATUŠKA, Alexander: Dielo I, Bratislava: Tatran, 1990, s. 9 – 28 (v kontexte literárnokritickej metódy); VALČEK, Peter: Archimedov bod (k dialektike formovania eseje Alexandra Matušku). In: Romboid, roč. 22, 1987, č. 6 – 7, s. 59 – 69 (v kontexte štýlových a žánrových podobností); ŠMATLÁK, Stanislav: Pokus o Alexandra Matušku. In: Súčasnosť a literatúra. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975, s. 338 – 349 (v kontexte prepojenia kritiky literatúry a spoločnosti).

podľa vlastných predstáv o kultúrnej angažovanosti verejného činiteľa, jednak v súlade s vtedajšou vlnou záujmu o činnosť F. X. Šaldu v slovenskom kultúrnom prostredí, a taktiež v prostredí ľavicového DAV-u.⁴⁴¹

Je známe, že F. X. Šalda bol kľúčovým českým intelektuálom, ktorý zásadne odmietal pražský centralizmus a slovenskej kultúre ponúkal široký priestor pre samostatný vývin bez znamienok čechoslovakistického tútorstva.⁴⁴² Anticentralistický odpor vyjadril tesne po prevrate v roku 1919 v stati *Centralisace nebo decentralisace?*⁴⁴³ a na svojom názore trval až do zavŕšenia publikačnej aktivity koncom tridsiatych rokov. F. X. Šalda rezonoval navyše ako autor progresívnych myšlienok a kritik vnášajúci do českého kultúrneho prostredia nadnárodné kritériá hodnotenia. Odvolávanie sa na dielo F. X. Šaldu v slovenskom kontexte bolo jednoznačnou voľbou „pokrokovosti“ v kultúre, a to nezávisle na tom či si Šaldovo dielo prisvojil ľavicový A. Matuška alebo katolícky orientovaný J. E. Bor.

Miroslav Rutte v roku 1939 poznamenal, že v českom prostredí bol F. X. Šalda spoluzodpovedný za „*přerod literatury z období obrozeneckého k spolupráci na evropském kulturním vývoji*“.⁴⁴⁴ V kontexte žiadanej paradigmatickej zmeny treba čítať aj komentár M. Chorvátha v ankete *Čím nám bol? In memoriam F. X. Šaldu* usporiadanej redakciou DAV-u v roku 1937: „*Prechod slovenskej kultúry od ducha martinského k duchu šaldovskému bude*

⁴⁴¹ Dve štúdie je možné v tomto kontexte pokladať za ťažiskové: v prvom rade štúdiu Vladimíra Petříka (PETŘÍK, Vladimír: Slovenská kritika v 30. rokoch a F. X. Šalda. In: Hodnoty a podnety. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1980, s. 138 – 150), ktorá zahŕňa všeobecnejšie úvahy o životnosti diela F. X. Šaldu na Slovensku v tridsiatych rokoch 20. storočia; v druhom zas štúdiu Radoslava Passiu [PASSIA, Radoslav: Interpretácia, domestikácia, manipulácia (davisti a F. X. Šalda). In: Slovenská literatúra, roč. 58, 2011, č. 4, s. 358-366], ktorá pojednáva o privlastňovaní si odkazu českého kritika v širšom okruhu DAV-u, taktiež medzi príslušníkmi skupiny R-10.

⁴⁴² Tento faktor považuje V. Petřík za určujúci vo vnímaní F. X. Šaldu v slovenskom kultúrnom prostredí: „Mladej slovenskej kritike imponovalo však na Šaldovi najmä to, ako sa vyjadroval k slovenskej problematike.“ Pozri: PETŘÍK, Vladimír: Slovenská kritika v 30. rokoch a F. X. Šalda, C. d., s. 141.

⁴⁴³ „Nerad bych, aby Praha vykonávala více vlivu, než má opravdu tvořivé síly, a aby její autorita byla jiná než ta, již jí přizná svobodná volba a láska ostatních zemí! [...] Slovensko bude národně i státně tím jednotnější s námi, čím více mu bude přáno jeho samostatnosti literárně kulturní, a nejen literární, i správní, církevní, školské. [...] Nebylo by nic osudnějšího, než kdyby Češi na Slovensku chtěli si hrát na jakési kulturní kolonizátory nebo donášče kultury. Slovensko jest prastará kulturní země - jeho výtvarná kultura lidová na příklad jest prostě a doslova jedinečná v Evropě, jež nemá sobě rovné, a jeho intelligence vzdělaností nestojí nikterak za inteligencí naší, spíše naopak - a chápou, že Slováci byli by uraženi takovým vystupováním, a právem uraženi.“ ŠALDA: *Centralisace nebo decentralisace?* In: Kritické projevy (1919 – 1921), zv. 11, Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 160.

⁴⁴⁴ RUTTE, Miroslav: *Bojovník o zítřek (F. X. Šalda)*. Praha : Společnost F. X. Šaldy, 1993, s. 2. Pretlačené z knihy *Mohyly s vavřínem* z roku 1939.

istotne pokladaný v budúcnosti za najzaujímavejší úsek slovenských kultúrnych dejín.“⁴⁴⁵ Z hľadiska širšieho kontextu doby si dielo F. X. Šaldu slovenská kultúrna scéna prisvojila nielen na úrovni literárnokritickej metódy t. j. cez domestikáciu šaldovského literárnokritického typu⁴⁴⁶, ale sčasti reflektovala aj otvorený model národnej kultúry, ktorý F. X. Šalda nastolil už začiatkom svojej publikačnej aktivity v deväťdesiatych rokoch 19. storočia.⁴⁴⁷ Šaldovo pôsobenie na slovenské kultúrne prostredie bolo, ako poznamenal V. Petrík, viacvrstvové,⁴⁴⁸ pričom v kontexte diskusií o „slovenskej otázke“ z tridsiatych rokov 20. storočia získalo novú dimenziu: F. X. Šalda stál jednoznačne na strane kultúrneho pokroku, samostatnosti slovenskej kultúrnej identity a potreby sňať zo slovenskej kultúry príznaky provincionalizmu.⁴⁴⁹ Domestikácia F. X. Šaldu v slovenskom prostredí bola pritom v tridsiatych rokoch 20. storočia natoľko intenzívna, že redakcia *Politiky* v pietnej spomienke pateticky zdôraznila: „všetky problémy a ich šaldovské riešenie patrí i nám.“⁴⁵⁰

Nie je preto prekvapujúce, že Šaldova smrť v roku 1937 vyvolala početné ohlasy tak v českej ako i v slovenskej kultúrno-spoločenskej a literárnej tlači. Nekrológy a spomienkové články publikovali viaceré slovenské časopisy (*DAV* – v podobe ankety *Čím nám bol? In memoriam F. X. Šaldu*⁴⁵¹, *Slovenské smery umelecké a kritické*, *Prameň*, *Politika*, *Elán* a pod.), ich autormi boli poprední

⁴⁴⁵ Čím nám bol? In memoriam F. X. Šaldu. In: *DAV*, roč. 9, 1937, č. 3, s. 8.

⁴⁴⁶ R. Passia ako základné črty šaldovského typu kritiky označil nedogmatickosť, príležitostnosť, páľivosť, personalizmus, pátos, prepojenie života, umenia a spoločnosti. Pozri PASSIA, Radoslav: Interpretácia, domestikácia, manipulácia (davisti a F. X. Šalda). In: *C. d.*, s. 358. S personalizmom súvisí aj výber literárnokritických žánrov – portrétov a profilov – ktoré od tridsiatych rokov 20. storočia vo svojej literárnokritickej praxi uplatňoval A. Matuška.

⁴⁴⁷ Túto skutočnosť ilustruje napríklad raná tvorba A. Matušku.

⁴⁴⁸ V. Petrík zdôraznil niekoľko vrstiev pôsobenia F. X. Šaldu na slovenské kultúrne dianie a usporiadal ich do týchto tematických okruhov: 1) Šaldov vzťah k slovenskej literatúre a jej kritické hodnotenie, 2) Šaldovo pôsobenie na slovenský literárny vývin a považovanie slovenskej literatúry za rovnocennú partnerku literatúry českej, 3) kritikovo angažované občianstvo, 4) verejná autorita F. X. Šaldu v slovenskom prostredí a považovanie kritika za nedostihný vzor. Upozornil však, že „Nie každá vrstva je zo slovenského hľadiska rovnako závažná a dôležitá. Sú vrstvy povrchové a vrstvy prenikajúce hlboko do kultúrneho organizmu.“ Pozri PETRÍK, Vladimír: Slovenská kritika v 30. rokoch a F. X. Šalda, *C. d.*, s. 141.

⁴⁴⁹ A. Mráz takto reprodukoval stretnutie s F. X. Šaldom: „Vyslovil obavu, že Bratislava so svojim kultúrnym rytmom, svojou polohou na kultúrnej mape strednej Európy môže konfundovať slovenskú literatúru, neorganicky a nezdravo vštepovať do nej módné snahy, hoci, na druhej strane, pokladá za evidentnú úlohu nášho slovesného umenia, aby sa rezolútne striaslo provincionalizmu.“ Pozri MRÁZ, Andrej: Na návšteve u Šaldu. In: *Elán*, roč. 7, 1937, č. 8, s. 1. Text nikdy nebol F. X. Šaldom autorizovaný, ide o voľnú reprodukciu Mrázových spomienok.

⁴⁵⁰ Za F. X. Šaldom. In: *Politika*, roč. 7, 1937, č. 7, s. 82.

⁴⁵¹ V ankete-nekrológu sa zúčastnili: Mikuláš Bakoš, Michal Chorváth, Alexander Matuška, Andrej Mráz, Michal Považan a Michal Pišút. Ladislav Novomeský a Vladimír Clementis svoje články o Šaldovi zverejnili spolu s viacerými českými autormi v šaldovom čísle *Tvorby* (Tvorba, roč. 12, 1937, č. 16).

slovenskí spisovatelia a literárni kritici. E. B. Lukáč v *Slovenských smeroch* sprístupnil súkromnú korešpondenciu s F. X. Šaldom⁴⁵², príslušníci katolíckej moderny (P. G. Hlbina, R. Dilong) v časopise *Prameň* zverejnili napokon básne venované českému kritikovi.⁴⁵³ Viaceré príspevky svedčili o osobných kontaktoch s českým kritikom – o dlhodobom a priateľskom vzťahu (G. Vámoš⁴⁵⁴, H. Gregorová⁴⁵⁵, E. B. Lukáč⁴⁵⁶) alebo aspoň príležitostnom stretnutí (A. Mráz⁴⁵⁷, J. E. Bor⁴⁵⁸) – čo v kontexte Šaldovej autority v slovenskom kultúrnom prostredí malo nepochybne charakter spoločenskej nobilitácie.

Kritický, až potupný ráz, mal azda jediný text, ktorý v siedmom, „šaldovskom“ čísle *Slovenských smerov* z roku 1937 opublikoval Rudo Brtáň.⁴⁵⁹ Vo svojom vystúpení vyčítal F. X. Šaldovi predovšetkým neznalosť slovenskej literatúry: „*Najbolestnejšie si uvedomujeme jeho medzerovité znalosti a príležitostné výlety do nášho exotického revíru.*“⁴⁶⁰ Svoje závery konkretizoval príkladmi z málopočetných Šaldových textov so slovenskou problematikou⁴⁶¹, pričom sa zameriaval najmä na tie ich časti, v ktorých sa kritik pokúšal prirovnávať slovenskú literatúru k českej. Jednoznačne pritom proklamoval, že F. X. Šaldovi chýbali kompetencie k hodnoteniu slovenskej literatúry, čím narušil slovenskú pozíciu F. X. Šaldu a prakticky bezvýhradné prijímanie jeho diela. Na Brtáňov text

⁴⁵² Listy F. X. Šaldu E. B. Lukáčovi. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 4, 1937, č. 7, s. 257 – 262.

⁴⁵³ HLBIINA, Pavol Gašparovič.: Za F. X. Šaldom. In: Prameň, roč. 2, 1937, č. 5, s. 97; DILONG, Rudolf.: F. X. Šalda. In: Prameň, C. d., s. 100 – 101.

⁴⁵⁴ VÁMOŠ, Gejza: Prof. Šalda u nás. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 4, 1937, č. 7, s. 252 – 256.

⁴⁵⁵ GREGOROVÁ, Hana: Osobné spomienky na F. X. Šaldu. In: Slovenské smery..., C. d., s. 273 – 276.

⁴⁵⁶ Listy F. X. Šaldu E. B. Lukáčovi, Slovenské smery..., C. d., s. 257 – 262.

⁴⁵⁷ MRÁZ, Andrej: Na návšteve u Šaldu. In: Elán, roč. 7, 1937, č. 8, s. 1 – 2.

⁴⁵⁸ BOR, Ján Elen: Zo spomienok na F. X. Šaldu, In: Elán, C. d., s. 2 – 3.

⁴⁵⁹ BRTÁŇ, Rudo: Šalda a Slovensko. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 4, 1937, č. 7, s. 243 – 251.

⁴⁶⁰ Tamže, s. 243.

⁴⁶¹ F. X. Šalda v priebehu celej publikačnej aktivity napísal sotva 14 kratších textov, v ktorých slovenskú literatúru, kultúru a politiku komentoval priamo. V porovnaní s rozsiahlym kritikovým dielom, ide o marginálnu záležitosť. Texty uvádzam v chronologickom poradí: 1. *Ležela země přede mnou, vdova po duchu* (Boje o zítřek, 1905; text zverejnený v roku 1904 v časopise *Volné směry*); 2. *Dvě nová dramata* (Kritické projevy 8, 1910); 3. *Prúdy. Revue mladého Slovenska* (Kritické projevy 8, 1911); 4. *Cestopis jaký nemá být* (Kritické projevy 11, 1919); 5. *Centralizace nebo decentralizace* (Kritické projevy 11, 1919); 6. *In memoriam Alberta Škarvana* (Kritické projevy 13, 1926); 7. *Centralism a partikularism v písemnictví našem a cizím* (Šaldův zápisník I, 1928 – 1929); 8. *Souboj dvou politiků čili Tant de bruit pour une omelette au lard* (Šaldův zápisník I, 1928 – 1929); 9. *Žaloba slovenská* (Šaldův zápisník II, 1929 – 1930); 10. *Proces Tukův* (Šaldův zápisník II, 1929 – 1930); 11. *Košůty* (Šaldův zápisník III, 1930 – 1931); 12. *Po těch volbách* (Šaldův zápisník IV, 1931 – 1932); 13. *Antologie z mladých básníků slovenských* (Šaldův zápisník VI, 1932 – 1933); 14. *Československá otázka v novém osvětlení* (Šaldův zápisník VIII, 1935 – 1936).

čoskoro na stránkach *Slovenských smerov* zareagovali Hana Gregorová⁴⁶² a Mikuláš Bakoš⁴⁶³. H. Gregorová poňala článok ako osobný útok (F. X. Šalda vyzdvihoval kvality jej prózy, čo R. Brtáň zhodnotil ako úsudok motivovaný priateľstvom). M. Bakoš sa pritom pokúsil o menej osobný pohľad a v duchu formalizmu zdôvodňoval, že F. X. Šalda zvykol posudzovať inú (českú) literárnu kultúru, a preto sa žiada jeho výroky o slovenskej literatúre rešpektovať ako vonkajší pohľad na odlišný literárny systém: „*Dielo, zaradené do inej štruktúry, vstupuje do nových a iných súvislostí; na úzadí doterajšieho vývinu tvárnych prostriedkov môže sa pociťovať jeho zhodný pomer k tendenciám danej literatúry, do ktorej bolo vradené, alebo ich poprenie. Z čítania tohto súhlasu, alebo rozporu vyplynie potom hodnotenie literárneho javu, vstúpivšieho do nových vývinových súvislostí.*“⁴⁶⁴ Článok R. Brtáňa vnímal M. Bakoš ako nepochopenie Šaldových východísk, t. j. kritikovho cieleného sústredenia sa na české kultúrne prostredie.

Z hľadiska kultúrno-kritických textov A. Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia namiesto marginálnej polemiky v *Slovenských smeroch* je však závažnejšia poznámka, ktorú R. Brtáň vyslovil na záver svojho článku. Text uzavrel krátkym konštatovaním o autorite, ktorú F. X. Šalda získal v kruhoch mladej slovenskej inteligencie: „*Chyby, ktoré učinil Šalda, boli z úryvkovitého poznania slovenskej slovesnosti. Chyby, ktoré učinil mladý náš kritický dorast, napodobňujúc otrocky Šaldu, priečia sa Šaldovmu slobodnému duchu.*“⁴⁶⁵ Medzi otrokmi Šaldovho diela, okrem J. I. Hamaliara, R. Uhlára a J. E. Bora, vymenoval aj A. Matušku, ktorý „*veľa si z neho osvojil.*“⁴⁶⁶ Neskrývaný obdiv mladých adeptov literárnej kritiky, ktorý R. Brtáň vystihol, vyvolali tak Šaldove výroky o Slovensku a jeho uznanie pre samostatnosť slovenskej kultúrnej identity, ako aj príťažlivosť kritikovej charizmy, ktorá vzbudila v mladých literárnych kritikoch ambíciu tvorivo vyrovnáť sa s českou osobnosťou európskeho formátu v slovenskom prostredí.

Miera tvorivosti v prisvojovaní si názorov a metódy F. X. Šaldu bola však diferencovaná a zakladala sa na talente, kritických schopnostiach a intelektuálnych dispozíciách konkrétneho jednotlivca. Spomedzi všetkých príslušníkov mladej

⁴⁶² GREGOROVÁ, Hana: Poznámka k Šaldovej „galantnosti“. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 4, 1937, č. 8, s. 319 – 320.

⁴⁶³ BAKOŠ, Mikuláš: Na okraj Šaldových názorov o slov. literatúre. In: Tamže, č. 9-10, s. 359 – 365.

⁴⁶⁴ Tamže, s. 360.

⁴⁶⁵ BRTÁŇ, Rudo: Šalda a Slovensko, C. d., s. 251.

⁴⁶⁶ Tamže.

generácie⁴⁶⁷ sa najmenším stupňom tvorivého prístupu k dielu českého kritika azda prejavil J. E. Bor, ktorého A. Matuška v polovici tridsiatych rokov – ako spoľahlivý znalec Šaldovho diela – obvinil z plagiátorstva a svoje predpoklady podrobne zdôvodnil a textovo podložil.⁴⁶⁸ J. E. Bor – podľa A. Matušku „človek nevyčerpane plodný, zaplňajúci svojimi výtvormi bezmála všetky naše časopisy“⁴⁶⁹ – bol v tridsiatych rokoch vnímaný ako popredný „Šaldov žiak“⁴⁷⁰, k čomu sčasti prispel aj J. Smrek, ktorý publikoval Borove texty v *Eláne*. Archívnu pozostalosť J. E. Bora, uloženú v LA SNK v Martine, tvoria okrem iného listy, ktoré J. E. Bor posielal šéfredaktorovi *Elánu*, svedčiace o blízkom osobnom styku a úzkych pracovných väzbách. „Drahý“ – písal J. Smrekovi v roku 1932 v jednom z nich – „F. X. Šalda sa dožíva 65. výročia. U Girgala⁴⁷¹ vyjde o ňom zborník 30 učencov [...] Zo Slovenska tam nik není.“⁴⁷² Pri tejto príležitosti publikoval J. E. Bor začiatkom roka 1933 v *Eláne* článok, ktorý pomenoval *Poznámky o F. X. Šaldovi. K päťdesiatinám najvyššieho kritického ducha českého*⁴⁷³ a v liste skonštatoval: „Prečo tento názov? Šalda ma asi 30 stranovú štúdiu o Vrchlickom a tak ju nazval.“⁴⁷⁴ Pravdepodobne sa J. E. Bor odvolal na krátku kapitolu z Šaldovej knihy *Duše a dílo* (prvé vydanie z roku 1913)⁴⁷⁵ a „šaldovský“ názov článku zvolil bez ohľadu na nejednoznačný vzťah kritika k Vrchlickému⁴⁷⁶ v snahe napodobniť Šaldov štýl. Borov text mal pritom jednoznačne oslavný tón a bol svedectvom jeho neskrývaného obdivu. Sotva dvadsaťšesťročný „Šaldov žiak“ sa o českom kritikovi vyjadroval takto: „Je zjavom budúcnosti, duchovným

⁴⁶⁷ R. Brtánovi naozaj išlo o mladých: Alexander Matuška bol najmladší – narodený v roku 1910, Ján Elen Bor v roku 1907, Rudolf Uhlár v roku 1904 a Ján Igor Hamaliar o rok neskôr. R. Uhlár a J. I. Hamaliar predčasne zomreli v tridsiatych rokoch – prvý vo veku tridsiatich, druhý dvadsiatich šiestich rokov.

⁴⁶⁸ MATUŠKA, Alexander: Historka zo slovenskej literatúry (empirické podvody transcendentálneho kritika). In: *Dielo I*, C. d., s. 61 – 75.

⁴⁶⁹ Tamže, s. 63.

⁴⁷⁰ Toto pomenovanie sa najčastejšie používa v kontexte A. Matušku. Pozri napríklad CHMEL, Rudolf: Kritika ako tvorba charakteru. In: Matuška, Alexander: *Dielo I*, Bratislava: Tatran, 1990, s. 9 – 28.

⁴⁷¹ J. E. Bor tým myslel pražského nakladateľa Otta Girgala, s ktorým F. X. Šalda v tridsiatych rokoch úzko spolupracoval pri vydávaní svojho časopisu *Šaldův zápisník*.

⁴⁷² ŽATKO, Ernest – SMREK, Ján, SNK LA, sign.: 181 V 12.

⁴⁷³ BOR, J. E.: Poznámky o F. X. Šaldovi. K päťdesiatinám najvyššieho kritického ducha českého. In: *Elán*, roč. 3, 1933, č. 5, s. 1 – 2.

⁴⁷⁴ ŽATKO, Ernest – SMREK, Ján, SNK LA, sign.: 181 V 12.

⁴⁷⁵ ŠALDA: Několik poznámek o Jaroslavu Vrchlickém. In: *Duše a dílo*, Praha : Melantrich, 1950, s. 94 – 102.

⁴⁷⁶ Pozri napríklad PEŠAT, Zdeněk: Z kapitol české programové kritiky: F. X. Šalda a Jaroslav Vrchlický. In: *Česká literatura*, roč. 46, 1998, č. 3, s. 229 – 235.

*bratom ešte nenarodených, inšpirátorom a otcom kritických generácií, ktoré sa u neho orientujú a z neho vychádzajú, keby ho aj neskôr popierali.*⁴⁷⁷

Vrátim sa ale k A. Matuškov, ktorého prejav o F. X. Šaldovi v ankete DAV-u z roku 1937, rovnako ako Borove texty o českom kritikovi, charakterizoval pátos⁴⁷⁸, s ktorým A. Matuška v tridsiatych rokoch 20. storočia nezvykol pracovať: „*Všetci sme sa toho obávali; a tým, ktorí znali a premilovali jeho dielo, spustol svet jeho odchodom. [...] a dnes, keď odišiel do tmy a nenávratna, sa zaň chceme a budeme biť a hájiť ho zubami nechtami.*“⁴⁷⁹ A. Matuška zrejme vnímal F. X. Šaldu ako protipól S. H. Vajanského – kým prvého bezvýhradne prijal, druhého nekompromisne odmietol. Zriedkavo sa však na dielo F. X. Šaldu odvolával priamo – v tridsiatych rokoch 20. storočia sú výnimkou najmä state namierené proti J. E. Borovi, ostatné odkazy tvoria buď občasné parafrázy Šaldových formulácií alebo prevzatie niektorých ideových prvkov koncepcie českého kritika a aplikovanie ich na vlastný kritický program. S odstupom času je však nemožné detailne rekonštruovať zoznam Matuškovho vysokoškolského čítania, ktoré ovplyvnilo v tridsiatych rokoch jeho kritické postoje, rovnako ako je nesprávne tvrdiť, že Matuškov kritický vkus formoval najmä F. X. Šalda. V kultúrno-kritických statiach z tridsiatych rokov A. Matuška prezrádza znalosti ruského, francúzskeho a nemeckého prostredia, pričom otázku, či sa mladý A. Matuška s európskou kultúrou oboznámil z druhej, t. j. Šaldovej ruky, považujem za bezpredmetnú. Je všeobecne známe, že Julien Benda, André Breton, Henri Bergson, André Gide – pokiaľ vezmeme do úvahy prinajmenšom francúzske kultúrne prostredie – intenzívne rezonovali v tridsiatych rokoch v slovenskej kultúre prostredníctvom slovenských a českých prekladov ich diela.⁴⁸⁰

Ladislav Soldan vo svojej štúdii *F. X. Šalda a Alexander Matuška – kritici národného života. Pokus o dvojportrét*⁴⁸¹, ktorá je jediným komparatívnym textom k vymedzenej problematike ako spoločný styčný bod uvádza predovšetkým

⁴⁷⁷ BOR, J. E.: Poznámky o F. X. Šaldovi, C. d., s. 2.

⁴⁷⁸ Pozri napríklad BOR, J. E.: Zo spomienok na F. X. Šaldu. In: Elán, roč. 7, 1937, č. 8, s. 2 – 3 alebo BOR, J. E.: F. X. Šalda. In: Prameň, roč. 2, 1937, č. 5, s. 101-108.

⁴⁷⁹ Čím nám bol? In memoriam F. X. Šaldu. In: DAV, roč. 9, 1937, č. 3, s. 8 – 9.

⁴⁸⁰ Pozri napríklad HABAJ, Michal: Model človeka a sveta v básnickom diele Jána Smreka (1922 - 1942). Bratislava : VEDA, 2014.

⁴⁸¹ SOLDAN, Ladislav: F. X. Šalda a Alexander Matuška – kritici národného života. Pokus o dvojportrét. In: Literární věda. Sborník prací Filozofické fakulty ostravské univerzity, roč. 155, 1995, č. 2, s. 157 – 162.

angažované občianstvo oboch kritikov.⁴⁸² Podľa L. Soldana sa Šaldov a Matuškov angažovaný postoj v tridsiatych rokoch 20. storočia prejavuje na viacerých úrovniach: akceptácii existencie Československej republiky, odporu k čechoslovakizmu⁴⁸³, prístupe k minulosti ako zbierke živých podnetov pre prítomnosť a napokon v maximálnom zaujatí v hodnotení kultúrneho diania – buď „pre“ alebo „proti“.⁴⁸⁴ A. Matuška, v intenciách kultúrneho modelu, ktorý nastolil F. X. Šalda, odmietal pritom dogmatické a absolútne kritériá v interpretácii kultúry a dogmatickosť pojmov nachádzal najmä v predstave o „národe“, „tradícii“ a „kultúre“, ktorú v tridsiatych rokoch 20. storočia propagoval národne-orientovaný a konzervatívny tábor slovenskej kultúrnej elity. Týmto sa Šaldovské podnety v myslení o národnej kultúre aspoň čiastočne ocitli v sporoch o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“, keďže ovplyvnili kritické gesto A. Matušku v polemikách o kondíciu a perspektívu slovenskej kultúry. V intenciách Šaldovho „rozšírte češství“⁴⁸⁵, sa A. Matuška v tridsiatych rokoch 20. storočia pokúšal „slovenskú otázku“ vymaniť z nacionálneho rámca a včleniť do univerzálnych a európskych súvislostí.

Predstava o funkcii a podobe národnej kultúry, tak ako ju v juvenilných kultúrno-kritických statiach artikuloval A. Matuška, mala však svoje zjavne ľavicové konexie a jej pôdorys nebol výlučne šaldovský. Rovnako silné väzby spájali A. Matušku s prostredím *DAV-u*, ako aj so skupinou R-10 – t. j. podavistickou generačnou platformou.⁴⁸⁶ V nasledujúcich riadkoch sa však budem orientovať na tie aspekty Šaldovho diela, ktoré považujem za určujúce v kontexte Matuškovkej koncepcie národnej kultúry z tridsiatych rokov 20. storočia. Osobnú kapitolu pritom tvorí manipulovanie s dielom F. X. Šaldu v prostredí *DAV-u*, ktoré je svedectvom ideologického privlastňovania si odkazu českého kritika a súčasťou slovenských „bojov o F. X. Šaldu“ začatých už v tridsiatych rokoch 20. storočia.⁴⁸⁷ Táto tendencia však v tej dobe u A. Matušku absentuje – pokiaľ si A. Matuška dielo českého kritika privlastňuje, robí to z odlišného dôvodu než príslušníci skupiny davistov, ktorí v odkaze F. X. Šaldu vyhľadávajú spoločné

⁴⁸² Tamže, s. 159.

⁴⁸³ Matuška sa však k tejto téme v tridsiatych rokoch 20. storočia nezvykol priamo vyjadrovať, odtiaľto napríklad pramenilo jeho obviňovanie zo sklonov k čechoslovakizmu.

⁴⁸⁴ Tamže, s. 159 – 160.

⁴⁸⁵ ŠALDA: O nové češství. In: Kritické projevy (1919 – 1921), zv. 11, Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 177.

⁴⁸⁶ Pozri PASSIA: Interpretácia, domestikácia, manipulácia (davisti a F. X. Šalda), C. d., s. 358.

⁴⁸⁷ Tamže.

ideologické východiská.⁴⁸⁸ Pre A. Matušku v tridsiatych rokoch 20. storočia je charizmatický český kritik propagátorom novej kultúrnej paradigmy a zástancom kultúrneho pokroku, kým jeho dielo je predovšetkým podnetné ako nástroj v sporoch s národne orientovaným táborom kultúrnej elity. Materiálový výskum napokon potvrdzuje, že kritik pracuje s pokrokovými myšlienkami, ktoré majú nielen davistickú, ale aj šaldovskú tvár.

⁴⁸⁸ Pozri NOVOMESKÝ, Ladislav: Náš Šalda – Dělník a tvůrce lidství. In: František Xaver Šalda, 1867 – 1937 – 1967. Praha : Academia, 1968, s. 190 – 197.

3.2. Spoločná intencia, odlišná stratégia

Z predošlých poznámok je zrejmé, že označovanie F. X. Šaldu za „boha našej mladosti“⁴⁸⁹, ako sa o českom kritikovi vyjadril A. Matuška v ankete *DAV-u* z roku 1937, nemalo len deklaratívny charakter. Stručná komparácia Šaldových textov zahrnutých v autorskom časopise *Šaldův zápisník* (1928 – 1937) a viacerých statí A. Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia napokon nabáda k záveru, že A. Matuška po príchode do Prahy⁴⁹⁰ *Šaldův zápisník* nielen čítal, ale zároveň si prisvojil i niektoré Šaldove myšlienky vrátane kritikovho slovníka.⁴⁹¹ V kontexte literárnokritickej aktivity F. X. Šaldu sa meno slovenského kritika spomenulo už v tridsiatych rokoch 20. storočia, kedy F. Peroutka v *Přítomnosti* zdôraznil zhodu v literárnokritickom hodnotení tvorby J. Smreka.⁴⁹² Rekonštrukcia šaldovského podložia raných kultúrno-kritických vystúpení A. Matušku sa na úrovni kultúrnej koncepcie – napriek zjavným stylistickým podobnostiam a občasnej názorovej zhode v reflektovaní slovenskej literatúry⁴⁹³ – pohybuje len v hypotetickom rámci. Matuškovu uvažovanie o národnej kultúre nemá sústavnú podobu – kritik nepredkladá vlastnú definíciu pojmov „národ“, „tradícia“, „kultúra“, ale predovšetkým polemizuje s národne orientovaným táborom slovenskej kultúrnej elity a neguje koncepciu, ktorú tento tábor propaguje. A. Matuška pokračuje azda

⁴⁸⁹ Čím nám bol? In memoriam F. X. Šaldu, C. d., s. 8.

⁴⁹⁰ A. Matuška na Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe nastúpil v 1928 roku. Najprv si zapísal klasickú filológiu, v druhom ročníku však prešiel na filozofiu, československý jazyk a literatúru a tzv. „malú francúzštinu“.

⁴⁹¹ V textoch používal A. Matuška tie isté latinské, príp. francúzske sentencie, prisvojil si aj F. X. Šaldom často používané slovo *sanctissimum* a použil niektoré Šaldove formulácie. Zrejmu parafrázou je napríklad záver stati *Hra na fujaru a pokrok* z roku 1930. Kým A. Matuška o slovenskej tradícii píše: „V našej predstave je to Augiášov chliev, ktorý by potreboval každý deň a každú hodinu svojho Herakla“ (MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 30), tak F. X. Šalda na margo českej kultúry poznamenáva: „[...] český chlív Augiášův bobtná přímo hnojem a bylo by třeba celého pluku Herakleů, aby byl vyčištěn.“ (ŠALDA, F. X.: Zápisník. In: Šaldův zápisník I (1928 – 1929), Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 48). Matuškovu „nôtiť si len tú svoju.“ (MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 36) má rovnako šaldovský pôvod. F. X. Šalda píše: „Pyramida české poesie stavěla se místo od základů od vrcholku nebo od vyšších vrstev; proto se stále sesouvá. Dům českého umění stavěl se z fasády a ne z nitra. Proto je to tak často bezduchy ulízaná komisi stvůra, a ne karakterní chlapík, který kašle na svět a nemá jiné starosti, než vyslovit se. Dupnout si na celou ulici a hvízdát si jen tu svoji.“ ŠALDA: Literatura druhého a třetího nálevu. In: Šaldův zápisník II (1929 – 1930), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 13.

⁴⁹² „Pan Smrek se zbytečně zlobí jen na Matušku. Všiml jsem si, že F. X. Šalda psal o jeho poesii velmi podobně jako p. Matuška.“ PEROUTKA: Nevíte o někom, kdo rozumí Slovensku?, C. d., s. 738.

⁴⁹³ F. X. Šalda spolu s A. Matuškom pozitívne vnímal napríklad básne L. Novomeského a vyzdvihoval tvorbu I. Kraska. Pozri napríklad ŠALDA: *Antologie z mladých básníků slovenských*. In: Šaldův zápisník VI (1933 – 1934), Praha : Otto Girgal, 1934, s. 365 – 372.

v námietskach „zrelého“ F. X. Šaldu: „*Píši a budu psáti víc a více v narážkách a zkratkách: na čtenáři jest, aby domýšlel a rozváděl.*“⁴⁹⁴

Pri hľadaní dominanty oboch kultúrnych koncepcií sa žiada poukázať na **spoločnú intenciu** oboch kritikov. Mladého F. X. Šaldu (v deväťdesiatych rokoch 19. storočia) a mladého A. Matušku (v tridsiatych rokoch 20. storočia) spája vzdor – proti spoločenským konvenciám, prázdnomu vlastenectvu, svetonázorovej vlažnosti a folklorizovaní národnej kultúry. Oba sú antitradicionalisticky založení, orientovaní na budúcnosť, zmenu, ideový pokrok. Oboch spája obrazoborectvo a nechť k ideovému dogmatizmu, k normatívnosti v prístupe ku kultúre. Oba sú pritom aktérmi sporov o kultúrne rozmery národnostnej otázky – ich funkcia v kultúrnom (českom/slovenskom) priestore sa napokon nesie v presadzovaní novej kultúrnej paradigmy, v polemizovaní s tým, čo považujú za anachronické a prežité, ako aj s tými, ktorých označujú za nositeľov neaktuálneho (zatvoreného) kultúrneho modelu.⁴⁹⁵

Z tohto hľadiska komparácia Šaldovho a Matuškovho konceptu národnej kultúry vylučuje synchronný pohľad, a to i napriek spomenutým štylistickým podobnostiam medzi polemickými vystúpeniami A. Matušku z tridsiatych rokov a textami F. X. Šaldu, ktoré v tej dobe v *Šaldovom zápisníku* kritik zverejšňoval. Podobnosti potvrdzujú Matuškovu fascináciu Šaldovou tvorbou, pričom nereflektujú otázku spolu-zmýšľania, ako aj funkciu, ktorú v kultúrnom priestore obaja kritici zaujali.

Keď píšem o **odlišnej stratégii**, myslím tým skutočnosť, že F. X. Šalda svoje postoje k národnej kultúre v porovnaní s mladým A. Matuškom jasnejšie špecifikuje. Pri čítaní Šaldových textov sa ponúkajú otázky, do akej miery zmýšľanie A. Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia český kritik ovplyvňuje, resp. cez ktoré koncepčné prvky aplikuje A. Matúška Šaldov kultúrny model v slovenskom prostredí. A ďalej: kde sa nachádzajú styčné ideové plochy ich textov? V čom v ich vnímaní spočíva pokrok?

⁴⁹⁴ ŠALDA: Zápisník. In: Šaldův zápisník I (1928 – 1929), Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 48.

⁴⁹⁵ O ranej tvorbe F. X. Šaldu v krátkej brožúrke *Šaldovo češství* Otokar Fischer skonštatoval: „Mladistvé jeho soudy o věcech národnosti a vlasti braly na sebe, jak se u příslušníka obrazoboreckého pokolení v době zápasů rukopisných rozumí skoro samo sebou, podobu hojných invektiv, neuspokojeného hledání a radikálního kriticismu. Posudky, odsudky, útoky devadesátých let dávají přirozeně převládati negaci.“ FISCHER, Otokar: Šaldovo češství, Praha : Fr. Borový, 1936, s. 8.

Stručnú rekonštrukciu vzťahu medzi kultúrnou koncepciou F. X. Šaldu a postojmi A. Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia koncipujem v nasledujúcich riadkoch ako hľadanie podobnosti v aplikovaní pojmov „národ“, „tradícia“ a „kultúra“ pri diagnóze českého/slovenského kultúrneho diania. Diferencie však vyplývajú prinajmenšom zo skutočnosti, že obaja kritici hodnotili inokultúrne prostredie v odlišnom časovom rozmedzí. U A. Matušku malo kritické gesto navyše ľavicové (ideologické) parametre, kým F. X. Šalda si udržiaval ideologickú nezávislosť. Napriek tomu sa na základe materiálového výskumu pokúsim vymedziť vnútorný „šaldovsko-matuškovský“ obsah pojmov „národ“, „tradícia“, „kultúra“ a cez ich použitie v texte sledovať spoločnú intenciu oboch kritikov europeizovať a modernizovať kultúrne dianie. Zámerne nebudem širšie reflektovať dejinnú podmienenosť a literárnohistorický kontext Šaldovej a Matuškovkej koncepcie, ale zameriam sa na spoločný (pokrokový) charakter ich myšlienok v českom a slovenskom kultúrnom prostredí.

3.2.1 Národ

Zreteľným postulátom Matuškovkej kultúrno-kritickej činnosti v tridsiatych rokoch 20. storočia bola naliehavá potreba rozšíriť obsahovú naplň pojmu „národ“, ktorý národne orientovaný tábor slovenskej kultúrnej elity vymedzoval na základe etnocentrického princípu.⁴⁹⁶ A. Matuška vstúpil pritom do širšej dobovej diskusie, ktorá mala nielen slovenskú platnosť. Keď sa lúčil s F. X. Šaldom v roku 1937 na stránkach *DAV-u*, skonštatoval: „*Učil nás [...], že sa národným staneš, keď budeš tvoriť a nie keď budeš skloňovať slovo národ.*“⁴⁹⁷ Táto myšlienka zásadne odporovala modelu, ktorý Matuškovci protivníci presadzovali v spore o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ a jej akceptácia bola jednoznačná s príklonom k pokrokovej strane ideovej barikády.

Spôsob, akým A. Matuška v tridsiatych rokoch 20. storočia pracoval s pojmom „národ“, diskreditoval národne orientovanú časť kultúrnych elít. Výsmešne písal o „*národe starcov*“⁴⁹⁸, „*národe filológov a básnikov*“⁴⁹⁹, „*národe farárov*“⁵⁰⁰, „*národe koreňov*“⁵⁰¹, „*národe archeológov a hrobárov*“⁵⁰². Pojem „národ“ nedefinoval explicitne, ale v súlade s princípom polemiky karikoval jeho významovú naplň s cieľom zaútočiť na „národ“ ako centrálny pojem v hodnotovom systéme protivníka.⁵⁰³ Obsah pojmu vymedzoval *per negationem*: potvrdzoval tak svoju názorovú integritu a rovnako vykladal, s akou definíciou pojmu nesúhlasí. Okrem etnocentrického, úzkeho poňatia „národa“, sa vyhraňoval proti zneužívaniu pojmu v diskurze národne orientovaného (obzvlášť ľudáckeho) tábora: „*Myslím*

⁴⁹⁶ Problematike definovania pojmu „národ“ v tridsiatych rokoch 20. storočia sa stručne venujem v kapitole *Romantická tvár Slovenska* (2.1).

⁴⁹⁷ Čím nám bol? In memoriam F. X. Šaldu, C. d., s. 9.

⁴⁹⁸ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 53.

⁴⁹⁹ Tamže, s. 24. F. X. Šalda v druhom ročníku Šaldovho zápisníku zverejnil ironicky ladenú poznámku *V národě filologů*: Nežli Fausta napsat/ vděčnější je ho přeložit. Rozhodně./ Větší jsou tu potlesku a slávy,/ větší poklon, větší peněz žně./ Protož, synu, svrbí-li tě dlaň,/ Fausta nového nám napiš./ Radši počkej naň,/ až ho u sousedů někdo napíše./ A pak k dílu! Capisce?“ ŠALDA: *V národě filologů*. In: Šaldův zápisník II (1929 – 1930), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 96. A. Matuška zas v článku *Hra na fujaru a pokrok* skonštatoval: „Keby nás tak pozoroval nejaký cudzinec a videl, ako sa robíme pre seba, ako sa izolujeme, iste by si pomyslel, že každý z nás píše najmenej Fausta; a bol by veľmi prekvapený, keby videl, že to tak nie je, že z toho vhlbenia sa do seba, z toho noli tangere sme nestvorili nič, len Orla a výšivky.“ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 26.

⁵⁰⁰ Tamže, s. 25.

⁵⁰¹ Tamže, s. 37.

⁵⁰² Tamže, s. 39.

⁵⁰³ Pozri napríklad HOMOLÁČ, Jiří: Polemika jako žánr (na materiálu šaldovském). In: Česká literatura, roč. 46, 1998, č. 3, s. 236-268.

*totiž, že je necudný každý, nech je to národ, nech je to jednotlivec, kto sa svojím sanctissimom [A. Matuška tým myslel nacionalizmus – pozn. M. B.] oháňa ako vôl rohom, a to pri každej príležitosti, kde len môže, i vtedy, keď sa to hodí ako päť na oko.*⁵⁰⁴ Pojem „národa“, tak ako ho používala národne orientovaná časť slovenských kultúrnych elít, vnímal ako neproduktívny, zužujúci pluralitnú podobu slovenskej spoločnosti, a preto neadekvátny v popise jej kondície. Poňatie „národnosti“ u svojich oponentov spájal so stádovitosťou⁵⁰⁵, za národnú slabosť označoval zas skutočnosť *„keď pani profesorka a Zuzka, univerzitný profesor a Jano z dolného konca majú v podstate rovnaké názory, rovnaký obzor“*.⁵⁰⁶ Kritizoval napokon statickosť pojmu a jeho konexie s romantickou paradigmou⁵⁰⁷, na ktoré upozornil aj Ľudovít Novák, keď písal o definícii národa *„opretej o retrospektívne dôkazy z minulosti.“*⁵⁰⁸ Súčasťou Matuškovskej polemickej stratégie pritom bolo, že tak ako typizoval svojich odporcov, typizoval rovnako ich slovník, ktorý považoval za *„zásobu fráz, ktorú ti vtíkli do hlavy.“*⁵⁰⁹

Rozširovanie etnicky chápaného pojmu „národ“ bolo pritom kľúčovým postulátom kritickej činnosti F. X. Šaldy.⁵¹⁰ Kritik v antifašistickom duchu koncom dvadsiatych rokov síce kategoricky poznamenal, že *„rasovou teórii národnosti pokládám prostě za přežitek zvířecosti v člověku“*⁵¹¹, pričom jeho reakciu treba vnímať ako priamy dôsledok skutočnosti, že v českom prostredí dlhodobo rezonoval ako protivník etnicky založeného nacionalizmu.⁵¹² Požiadavku novej

⁵⁰⁴ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 53.

⁵⁰⁵ Tamže, s. 49.

⁵⁰⁶ Tamže, s. 30.

⁵⁰⁷ Širšie o tom pojednávam v kapitole *Spory o minulost'* (2).

⁵⁰⁸ NOVÁK, Ľudovít: K ostatným príspevkom o československej otázke. Na margo troch kníh: Dérerovej, Ciekrovej a Kroftovej, C. d., s. 358.

⁵⁰⁹ MATUŠKA, Dielo I, C. d., s. 35.

⁵¹⁰ Ako poznamenal A. Mokrejš: „Lze-li vymeziť celé Šaldovo dílo a jeho celoživotní usilování jako kritiku národního života, plyne z toho zároveň, že hledisko národa a průzkum národního života patří ke klíčovým otázkám a centrálním problémům Šaldova uvažování.“ MOKREJŠ, Antonín: Duchovní svět F. X. Šaldy. Praha : Torst, 1997, s. 86.

⁵¹¹ ŠALDA: Poznámky (Ještě tradice). In: Šaldův zápisník I (1928 – 1929), Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 194.

⁵¹² Svoje postoje zhrnul začiatkom tridsiatych rokov takto: „Nacionalismus jako ideologie je původu romantického. [...] to je ideologie, že národ tvůj jest nad všechny ostatní lepší, vyšší, starší, čistší, šlechtičtější a že ti to dává právo nenávidět národy ostatní, porobovat je a vladařit jim; [...] Tahle nacionalistická ideologie je původu německo-romantického a je usoustavněná předsudečnost a nekritičnost. [...] Nacionalismus není dnes prostředek k odsobečtění, cesta k vyšší objektivaci lidského »já«, nýbrž naopak, nástroj nejradikálnějšího a nejbrutálnějšího sobectví ve všech formách.“ ŠALDA: Slůvko o nacionalismu a internacionalismu. In: Šaldův zápisník III (1930 – 1931), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 91 – 96. Rovnako sa však vyjadroval začiatkom dvadsiatych rokov, keď polemizoval s V. Dykom: „Nacionalism jeho a jeho komilitonů jest mně něco, co ohrožuje povážlivě zdraví národní duše.“ ŠALDA: Nacionalism a internacionalism.

estetiky s kritikou národného partikularizmu spojila v deväťdesiatych rokoch Česká moderna, ktorú F. X. Šalda ako generačný kritik zastupoval. V manifeste z roku 1895, ktorý vyšiel o rok neskôr v časopise *Rozhledy* (autorom manifestu bol síce J. S. Machar, ale jedným zo signatárov bol F. X. Šalda⁵¹³), zaznela poznámka, na ktorú sa v ankete *DAV-u* v roku 1937 nepriamo odvolal A. Matuška: „Dnes, [...] kdy všechno staré padá do rumů a počíná se svět nový, žádáme od umělce: Bud' svým a bud' to ty! Neakcentujeme nikterak českost: Bud' svůj a budeš český. Mánes, Smetana, Neruda, tito nyní čistě čeští umělci par excellence, platili celou polovici života za cizácky se vyjadřující. My neznáme národnostních map.“⁵¹⁴

V týchto intenciách viedol F. X. Šalda kritiku úzkeho poňatia „národa“ až do zavŕšenia svojej publikačnej aktivity koncom tridsiatych rokov.⁵¹⁵ Pojem „národ“, ktorý propagoval, bol pilierom kritikovho otvoreného modelu národnej kultúry a kľúčovou zložkou paradigmatickej zmeny, ktorú sa pokúšal nastoliť. Ako súčasť presadzovania západnej a svetovej orientácie národnej kultúry treba vnímať Šaldov koncept „rozšíriť českost“, ktorý kritik predložil tesne po vzniku Československej republiky: „Dnes životnou otázkou naší jest: rozšiřte češství. Rozšiřte nejprve své češství: aby objímalo a nevylučovalo; aby tvořilo a nebylo neplodné; aby bylo nástrojem k živému dílu všelidskému a světovému, a ne papírově slepenou formulkou nacionalistické scholastiky; aby bylo mostem, a ne hradbou. Rozšiřte nejprve vnitřně: vnějškové rozšíření bude pak prostým důsledkem.“⁵¹⁶ Šaldova koncepcia vychádzala z predpokladu, že funkcia „národného“ môže byť tvorivá a pozitívna⁵¹⁷, nie vylučovacia a kategorizujúca. V jeho podaní sa „národné“ nekrylo s „etnickým“, nebolo však „frází, ani hračkou“, ale „nesmírnou hodnotou nadosobní, která dodává smyslu i posvěcení životu

In: Kritické projevy 12 (1922 – 1924), Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 53.

⁵¹³ Pozri napríklad LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří: Česká moderna. In: Česká literatura od počátků k dnešku. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 395 – 398.

⁵¹⁴ Manifest České moderny [http://www.ceskaliteratura.cz/dok/mmoderny.htm].

⁵¹⁵ „Tak už na počátku jeho myslitelské dráhy nacházíme otázku »co je národ?« a také charakteristickou odpověď, »není to žádné abstraktní schéma, ale plnost, mnohost, měnnost života samotného«, kterou bude Šalda v průběhu svého vývoje a v peripetiích své duchovní dráhy prohlubovat a upřesňovat, již však v zásadě podrží a nikdy od ní neupustí.“ MOKREJŠ: Duchovní svět F. X. Šaldy, C. d., s. 86.

⁵¹⁶ ŠALDA: O nové češství. In: Kritické projevy 11 (1919 – 1921), Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 177 – 178.

⁵¹⁷ „A toto nové slovo [literatura – pozn. M. B.] může vyjít jen z nového pojetí národnosti, z nového pojetí češství - z pojetí ryze kladného a tvořivého.“ Tamže, s. 176.

jednotlivcovu.⁵¹⁸ Svoju národnú príslušnosť F. X. Šalda vnímal s vážnosťou a zodpovednosťou verejného činiteľa bez možnosti sa jej zrieknuť alebo ju zmeniť.⁵¹⁹

Dešpekt s akým sa A. Matuška v tridsiatych rokoch vyjadroval o „*práci pre národ*“⁵²⁰, „*opieraní sa o národ*“⁵²¹ alebo o „*národných presvedčeniach*“⁵²² bol bližší postoju, ktorý k „národnému“ zastávali ľavicoví autori zoskupení okolo DAV-u. Šaldovské pozadie Matuškovho zmýšľania sa pritom markantne prejavilo v dôraze na individualizmus a samostatnosť kritického postoja ako východísk kultúrneho pokroku. Princíp individualizmu A. Matuška zvolil v opozícii k národnému kolektivismu, ktorý na úrovni kultúrnej koncepcie zastával napríklad Matuškov protivník Tido J. Gašpar.⁵²³ Silný akcent na individualizmus bol pritom jedným z postulátov Českej moderny z deväťdesiatych rokov 19. storočia. F. X. Šalda patril k jeho „vášnivým vyznávačom“⁵²⁴ a svoje individualistické postoje v tridsiatych rokoch 20. storočia obhajoval vo viacerých polemických vystúpeniach.⁵²⁵ Mladý A. Matuška – vyznávač moderného individualizmu podľa vzoru F. X. Šaldu – nastroľoval v tridsiatych rokoch 20. storočia zmenu kultúrnej paradigmy odporom voči zdôrazňovaniu „národného“ a súčasne „kolektívneho“ v kultúre. Z tejto pozície kritizoval napríklad združovanie sa na národnom

⁵¹⁸ ŠALDA: Úkol českého národa. In: Kritické projevy 8 (1910 – 1911), Praha : Československý spisovatel, 1956, s. 91.

⁵¹⁹ „Že jsem Čech, je mi to tak hluboký, těžký, ale i úžasně prostý fakt, jako že žiju.“ ŠALDA: Jan Neruda: Zpěvy páteční. In: Kritické projevy 3 (1896 – 1897), Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 175. / „Národ není shnilá plachta, aby se mohl přimknout k cizí kultuře nebo k cizímu jazyku; národnost nejsou rukavice, které se dají vyměnit.“ ŠALDA: Úkol českého národa, C. d., s. 91.

⁵²⁰ „Na čo sme určení? Na prácu, ehm, za národ! Práca za národ, kde sa tá realizuje? V nejakej strane! A strana? Tá ti všetko odpustí, všetko okrem veľkej pusu, národnej, prirodzene, na to nezabúdaj!“ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 35.

⁵²¹ „Tí slabší [...] o seba, o svoje ja, sa opierať nemôžu, lebo žiadne nemajú.“ Tamže, s. 38.

⁵²² „Sú tu presvedčenia, ale nie vlastné, len národné. Samé žalostné, uspávajúce pravdy, poľutovaniahodný nadbytok zdravého rozumu.“ Tamže, s. 32.

⁵²³ Pozri podkapitolu *Dajme sa dokopy! V mene národnej jednoty* (1.2.1).

⁵²⁴ „Masaryk, Šalda a celá generace devadesátých let mají jedno společné: jsou vášnivými vyznávači individualismu.“ KAUTMAN, František: T. G. Masaryk, F. X. Šalda, Jan Patočka. Praha : Evropský kulturní klub, 1990, s. 13.

⁵²⁵ F. Kautman v tejto súvislosti poznamenáva: „Zatímco projevy Masarykova individualismu byly v republice limitovány jeho prezidentskou funkcí, neustává Šalda v urputném zápase o individualismus a kolektivismus v sobě i mimo sebe – od 7. ročníku jeho »Zápisníku« stává se zoufalá obhajoba jeho nadstranické, osamocené, individualistické pozice, napadané ze všech stran, jak zprava, tak zejména z řad levice, s níž několik let sympatizoval a aktivně spolupracoval, jedním z ústředních témat.“ Tamže, s. 15. Na polemiku F. X. Šaldu s Bohumilom Mathesiusom reagovala aj slovenská tlač. Pozri napríklad WOLLMAN, Frank: K polemice o individualismu a kolektivismu. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 2, 1934, č. 8, s. 295 – 303. Predkladám len stručný náčrt problematiky – Šaldove úvahy o kolektivizme a individualizme tvoria podstatnú kritikových jeho publicistických vystúpení.

princípe⁵²⁶, pričom individualistický pohľad uplatňoval predovšetkým v kritike tzv. národných vlastností Slovákov.⁵²⁷

Pri polemike s národne orientovaným táborom slovenskej kultúrnej elity sa slovenský kritik odvolával nielen na myšlienku zbaviť pojem „národ“ etnických parametrov, a preto rozšíriť jeho obsahovú naplň, ale rovnako odmietavo pristupoval k údajnej „*nehybnosti a ospalosti*“⁵²⁸ slovenského národného života. Na sledovanie, sondovanie a reflektovanie hybnosti národného života, vrátane hybnosti národnej kultúry, F. X. Šalda apeloval už v deväťdesiatych rokoch 19. storočia, keď „národnosť“ vnímal ako pojem „*ne statiky, nýbrž dynamiky a dramatiky*“⁵²⁹. Oboch kritikov spájal dôraz na „pohyb života“ a aktivizmus, ktorý L. Soldan označil ako občiansky⁵³⁰. Z vyzdvihovania významu „pohybu života“ pramenil Šaldov a Matuškov odpor k myšlienkovému dogmatizmu, k statickosti pojmoslovia, vrátane normatívneho chápania pojmu „národ“. Brzdenie kultúrneho pokroku spočívalo v Matuškovom vnímaní predovšetkým v nedostatku (kultúrneho) aktivizmu v konkrétnom dejinnom momente, v uspokojovaní sa s „národným“ a „minulým“, a to aj napriek tomu, že „*dnes všetko smeruje aspoň ku kultúrnemu zblíženiu národov*“⁵³¹, čiže smeruje k odmietnutiu národného partikularizmu ako tvorivého východiska.

„Šaldovsko-matuškovský“ model riešenia národnej otázky pritom obsahuje základný parameter, ktorý F. X. Šalda priamo vystihol: „*Vy nesete českou otázku, ne ona vás. Vy z ní musíte učiniť otázku všelidskou, otázku, která musí stát jako problém vážného dosahu před každým člověkem. Vy musíte tak vypracovat sebe, takovou úlohu, tak těžkou a plnou úlohu musíte vzít na svá bedra v evropském a světovém duchovém dramate, abyste k úloze té - k věcné a ethické její podstatě - obrátili zraky všech. Musíte povýšit otázku českou na světovou – nalézt v ní čistě*

⁵²⁶ „Čím menej člověk sám znamená, tím nadšenější se zúčastňuje tzv. práce v tzv. spolcích. Ak je niečo, čo ukazuje našu nemohúcnosť, je to v prvom rade nadbytok spolkov a nedostatok nespolkových ľudí.“ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 34.

⁵²⁷ „Slovák nemá čo ľutovať, nedopustil sa »tragických« omylov; nikdy nemenil svoje názory, nikdy si neodporoval, nikdy nič neprekonal, nikdy nepresedlával, nikdy nepripojil sa k hanebnej výchove, ktorej sa mu dostalo, niečo, k čomu došiel sám, sebvýchovou, niečo, čo by mu bolo drahé nie preto, že je to drahé národu, ale preto, že je to drahé jemu.“ Tamže, s. 36.

⁵²⁸ Tamže, s. 23.

⁵²⁹ ŠALDA: Problém národnosti v umění. In: Boje o zítřek, Praha : Melantrich, 1948, s. 120. Esej bola pôvodne publikovaná v časopise *Volné směry* v roku 1903.

⁵³⁰ SOLDAN, Ladislav: F. X. Šalda a Alexander Matuška – kritici národného života. Pokus o dvojportrét, C. d., s. 159. L. Lipták zas „orientáciu na zmenu“ považoval za základnú vlastnosť ľavicovej orientácie. LIPTÁK, Ľubomír: Ľavica na Slovensku v 20. storočí, C. d., s. 236.

⁵³¹ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 30.

*lidské její jádro.*⁵³² Parafrázujúc F. X. Šaldu, slovenský národ bude európsky, pokiaľ bude môcť Európe niečo dať⁵³³ – no odvolávajúc sa na A. Matušku – pokiaľ do fondu európskej kultúry vnesie viac než „čičmianske kroje“⁵³⁴ alebo „Orla a výšivky“⁵³⁵. Jednou z možností ako uvedené riešenie uplatniť, je rozšíriť významovú náplň etnocentricky chápaného pojmu „národ“ a svoju pozornosť obrátiť na samotnú tvorbu kultúry, ktorá sa nesie v znamení individualizmu a sily osobnosti, nie národného kolektivismu a prázdneho vlastenectva.

⁵³² ŠALDA: Těžká kniha. In: Kritické projevy 2 (1894 – 1895), Praha : Československý spisovatel, 1950, s. 273.

⁵³³ „Svůj život ve střední Evropě prožijeme jen tenkrát důstojně a velce, budeme-li mít něco střední Evropě dáti.“ ŠALDA: O nové češství. In: Kritické projevy 11 (1919 – 1921), Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 177.

⁵³⁴ MATUŠKA: Dílo I, C. d., s. 27.

⁵³⁵ Tamže, s. 26.

3.2.2 Tradícia

V tridsiatych rokoch 20. storočia považoval A. Matuška tradíciu za „najväčšiu príčinu všetkých príčin a následkov u nás“⁵³⁶, t. j. za základný faktor brzdiaci vývin slovenskej kultúry. Svoje antitradicionalistické stanovisko azda najdôslednejšie sformuloval v debutovom článku *Hra na fujaru a pokrok* z roku 1930, v ktorom – rovnako ako v prípade pojmu „národ“ – karikoval obsah pojmu „tradícia“, zaužívaný v národne orientovanom prostredí: „*Tradícia, ako sa chápe u nás, je sústavným ohlupovaním, je kladením kvočky na záprdky. [...] Naši tradicionalisti – myslím tých, ktorí sú za to platení a prospievajú plným vreckom, a nie tých, ktorí sú takí, akí sú, pretože to majú v krvi – chcú mať Slovensko čisté, t. j. skromné, poctivé a panenské.*“⁵³⁷ „Tradičnému“ konkurovalo v Matuškovom slovníku „minulé“ – tradíciu totižto spájal s dedičstvom 19. storočia, umiestňoval ju v opozícii k „pokrokovému“, „orientovanému na budúcnosť“. Tradíciu pritom vnímal nielen ako odvolávanie sa na obrodeneckú symboliku, ale predovšetkým ako prenášanie spoločensky ustálených zvykov a schém správania: „*Toto nevybočovanie z radu, ktoré bolo nutné, aby sa človek nedostal do žalára, sa dnes, po desaťročiach a stáročiach, považuje za čudáctvo. To je jedna z našich tradícií.*“⁵³⁸ Funkcia tradície v kultúrnom prostredí podľa A. Matušku spočívala v uniformovaní kultúry a stanovení nemenných spoločenských noriem. Odvolávanie sa na tradíciu v konzervatívnom duchu bolo pritom u A. Matušku jednoznačné s myšlienkovou pasivitou, s potvrdzovaním provinciálneho rázu kultúrneho prostredia.

Pri vymedzovaní pojmu „tradícia“ A. Matuška zvolil stratégiu, ktorú uplatňoval pri definovaní pojmu „národ“. Jeho antitradicionalistickú reakciu určovali v zásade rovnaké východiská šaldovskej proveniencie: individualistické zmýšľanie a odpor voči dogmatizmu a schematickosti v myslení o kultúre. Prekračovanie kultúrnych noriem vypracovaných v minulosti vnímal ako poprednú úlohu slovenskej intelektuálnej elity. Tieto priam programové požiadavky formuloval pritom cez negáciu zatvoreného kultúrneho modelu, ktorý

⁵³⁶ Tamže, s. 23.

⁵³⁷ Tamže, s. 26.

⁵³⁸ Tamže, s. 49.

v tridsiatych rokoch – ako už bolo viackrát naznačené – považoval za dominujúci z hľadiska ovládania verejnej mienky.⁵³⁹

Požiadavkou kritického vzťahu k tradícii⁵⁴⁰ a súčasne prekonávania minulosti sa A. Matuška blížil k F. X. Šaldovi. Český kritik pritom do lokálnych sporov o tradíciu vniesol nie kategorický odpor voči „minulému“, ale apel na živý vzťah k minulosti: „*Překonat minulost! Ne přejít ji, ne pominout ji, ale využít a přežít. Súčtovat ji celou, obejmout ji celou, vyplnit, obsáhnout, ale důsledně jít za ni, jít přes ni. Objat ji celou, ocenit ji celou, promilovat ji celou - ale jít také z ní za ni!*“⁵⁴¹ Stopy tohoto zmýšľania je možné u A. Matušku – napriek celkovému odmietnutiu tradícií a popretiu jej produktívnej funkcie v kultúrnom dianí tridsiatych rokov 20. storočia – nájsť tam, kde slovenský kritik naráža na bezobsažný a frázovitý vzťah slovenskej kultúrnej elity k minulosti. Ide pritom o podstatnú argumentačnú líniu Matuškových kultúrno-kritických statí z tridsiatych rokov 20. storočia – obzvlášť úvah, ktoré publikoval začiatkom tridsiatych rokov v *Slovenských hlasoch*, prílohe denníka *Národní osvobození*.⁵⁴² A. Matuška slovenský vzťah k minulosti označil vtedy za „vieru“: „*Viera v minulosť nevedla našich otcov k tomu, aby túto vieru, ako sa sluší, ukázali skutkami, viedla ich k recitovaniu Mor ho a spievaniu z Tranoscia. [...] Viera ako zbavenie sa práce, to je naša viera v Boha a v minulosť.*“⁵⁴³ Nebola to výčitka antiklerikála, ale názor aktivisticky zmýšľajúceho verejného činiteľa, ktorý nachádzal zdroje slovenskej kultúrnej zaostalosti v pasívnom, t. j. obradnom, rituálnom prístupe k vlastnému kultúrnemu dedičstvu. Tento sa podľa A. Matušku okrem iného realizoval v súdobom hlásaní návratu k tradícii.⁵⁴⁴ Nedostatok osobného zaujatia vo vzťahu k „minulému“, opakovanie známych obsahov a zaužívaných foriem,

⁵³⁹ „Vývojom, tradíciou sa to vypracovalo na ten fakt, že dnes každý, nech vykladá čokoľvek, nesuje svoje myšlienky zo seba, nehľadá opory pre ne v sebe, ale v ostatných ľuďoch, t. j. národovcoch.“ Tamže.

⁵⁴⁰ „Máme úctu k vykonanej práci – správne! – lenže ctíme si ju tak, že v nej nepripustíme žiadne omyly.“ Tamže, s. 45.

⁵⁴¹ ŠALDA: Národní divadlo. In: Kritické projevy 2 (1894 – 1895), Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 50.

⁵⁴² Pozri MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 30 – 45; 48 – 54. Myslím tým polemické úvahy *Akí sme, Naši mladoni, Slovenská viera v minulosť, Slovenský historizmus, Revízia nášho troškárstva, Znova o našich otcov*.

⁵⁴³ Tamže, s. 39.

⁵⁴⁴ „Žijeme v minulosti, do minulosti, pre minulosť. [...] Toto kanonizované prezeranie košťalov a ohlodávanie mŕtvol nám, pravda, nebráni, aby sme nevolali trikrát denne: Návrat k tradícii! Ku koreňom! Medvede u nás pomaly vymierajú, takže koreňky tu budú nadarmo. Nie tak korene – tie budú vždy obsadené dvojnohými medveďmi-horákmi a budú obhrýzané veselo ďalej“. Tamže, s. 40.

a napokon vlažné recipovanie kultúry boli základnou prekážkou v „zúčtovaní a obsiahnutí“, ako písal F. X. Šalda, kultúrneho dedičstva v celej jeho šírke. A. Matuška presadzoval pritom jasné koncepčné východisko: *„Minulosť je na to, aby bola súdená, na to, aby sa z nej vybralo to, čo napomáha životu, a vyhodilo, čo ten život hatí.“*⁵⁴⁵

A. Matuška sa vo svojej ranej tvorbe polemicky vyhranil voči statickému chápaniu pojmu „tradícia“: *„Že to, čo je »nesmrteľné« pre jedno obdobie dejinné, môže mať a má spravidla smrteľné následky pre dobu budúcu – toto poznanie nám ostalo skryté.“*⁵⁴⁶ V tejto formulácii rezonuje šaldovský dôraz na „pohyb života“, na potrebu neustále aktualizovať tradíciu v meniacom sa kultúrnom ovzduší. Tento postoj F. X. Šalda zreteľne vyjadril v článku *Znova a znova: tradice a revoluce*⁵⁴⁷, ktorým otvoril prvé číslo *Šaldovho zápisníku* z roku 1928. Odvolával sa na francúzske poňatie pojmu „tradícia“, ktoré považoval za mimoriadne podnetné: *„Tradice ve Francii jest pojímána zcela zřejmě jako něco neuzavřeného, pohyblivého, proměnlivého, stále z nitra ohrožovaného výbušnými ději revolučními. To jest tradice, jak jsem ji vždycky pojímal já [...]“*⁵⁴⁸ Schopnosť rozlišovať⁵⁴⁹, kriticky posudzovať, konfrontovať sa s tradíciou napokon vyústila u A. Matušku koncom tridsiatych rokov v kategorické odmietnutie S. H. Vajanského – autora, ktorý v kultúrnom kánone národne orientovaných slovenských tradicionalistov zaujímal centrálné postavenie.

Šaldov postulát „zúčtovania a obsiahnutia“ tradícií A. Matuška realizoval, keď sa priamo odvolával na Jána Lajčiaka⁵⁵⁰ a Štefana Launera⁵⁵¹ – autorov v diskurze národne orientovanej časti kultúrnej elity marginalizovaných, pričom v Matuškovom vnímaní kľúčových „solistov“, ktorí sa nezúčastnili „národnej

⁵⁴⁵ Tamže.

⁵⁴⁶ Tamže, s. 45.

⁵⁴⁷ ŠALDA: *Znova a znova: tradice a revoluce*. In: *Šaldův zápisník I (1928 – 1929)*, Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 1 – 5.

⁵⁴⁸ Tamže, s. 3.

⁵⁴⁹ „My sme nikdy nevedeli rozlišovať, a to je celé naše nešťastie.“ MATUŠKA: *Dielo I, C. d.*, s. 45.

⁵⁵⁰ A. Matuška vyjadruje súhlas s niektorými Lačiakovými tvrdeniami: „Hlivenie bolo a je najväčším hatidlom kultúrneho rozvoja Slovenska,« píše zabudnutý Lajčiak. Slovensko, »smutne charakterizuje nevšímavosť proti každej novej idei«, vraví ten istý.“ Tamže, s. 133.

⁵⁵¹ „Neboj sa, hovoria štúrovci, podľa Launera, slovenskému mladíkovi: po slovensky už vieš, ucíť sa nemusíš, máš v sebe génia národnosti, a keď dorastieš, potečie z teba múdrosť ako z brezy čemega. »A kdyby si rozum takovéhoho mladíka... do retorty alebo do páleného kotla vepchal, za to ti stojím, že nič z neho nevydestiliruješ jako to, že on zná slovensky«. Kto si myslí, že je dnes lepšie, nech sa prihlási.“ Tamže, s. 132.

symfónie.“⁵⁵² Tým A. Matuška naznačil, že kultúrne dedičstvo má v jeho predstave široký rámec a jeho integrálnou súčasťou je taktiež odkaz tých, ktorí sa postavili proti väčšinovej mienke. Skutočnosť, že „*národ k nim zaujal pohoršený postoj*“⁵⁵³ a nereflektoval sústavnejšie ich polemické vyjadrenia (alebo priam umiestnil na okraj pojmu „tradícia“) bola podľa Matušku príkladom neschopnosti národne orientovaného prostredia konfrontovať sa s akoukoľvek kritikou národnej kultúry.

⁵⁵² Tamže, s. 38.

⁵⁵³ Tamže.

3.2.3 Kultúra

Kritika však mala – ako v Matuškovom tak i v Šaldovom poňatí – kultúrotvornú funkciu.⁵⁵⁴ Aktuálne kultúrne dianie bolo pritom ozvenou kondície spoločnosti ako celku, a preto mala kritika kultúry zjavný spoločenský rozmer. Konfrontáciu s konzervatívnym a národne orientovaným táborom slovenskej kultúrnej elity, vrátane katolíckeho prostredia, preto A. Matuška nechápal len v politicko-ideologických súvislostiach. Katolicizmus bol preňho jedným z kultúrnych prúdov, ktorý určoval literárny život, no zároveň generoval spoločensky platný kultúrny model.⁵⁵⁵ „Zmysel pre celok“ tvoril základnú konštantu šaldovsko-matuškovskej kritiky kultúry, pričom svet kultúry bol *pars pro toto* svetom spoločnosti.⁵⁵⁶

Pre A. Matušku v tridsiatych rokoch 20. storočia platil predpoklad, že kultúru vytvára jednotlivec, že jej zdroje tkvejú v individualizme.⁵⁵⁷ Matušкова pozornosť bola nasmerovaná na osobnosť a jej tvorivý potenciál. K negácii familiárnosti kultúrneho prostredia a národnej súdržnosti priviedlo A. Matušku presvedčenie o mimoriadnom význame samostatnej práce a sebvýchovy, ktoré zdieľal medzi ostatnými aj F. X. Šalda. Tvorivú, intelektuálne samostatnú osobnosť F. X. Šalda považoval dokonca za „*první a základní hodnotu kulturní*“⁵⁵⁸, pričom zmysel kultúry – čo aj v prípade A. Matušku v tridsiatych rokoch 20. storočia nebolo druhoradé – videl český kritik v nadosobných súvislostiach. „*Kultura nemůže být cílem sama sobě*“ – písal F. X. Šalda začiatkom tridsiatych rokov – „*ano ani individuum nemůže býti jejím cílem; cílem jejím musí býti lidstvo jako*

⁵⁵⁴ „Opravdový kritik, hodný tohoto jména, tvoří a tvoří, řekl bych skoro, s menším egoismem a s větším entusiasmem než básník nebo jiný umělec. Svoji tvorbu dává ne do služeb svého uzavřeného díla, nýbrž do služeb doby a jejích rodících se možností: svojí bolestí a svým utrpením, hněvem a lítostí, láskou a nenávistí, těmito všemi drahými silami, kterými živí jiní tvůrci, básníci a umělci svoje dílo, žene kritik cizí mlýny - mlýny doby. Ti, kdož mu veřejně spílají, obyčejně potají nejvíce z něho berou a získávají.“ ŠALDA: Kritika pathosem a inspirací. In: Boje o zítřek, Praha : Melantrich, 1948, s. 176.

⁵⁵⁵ Pozri napríklad *Ludácki senátori a literatura* (MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 45 – 48), *Causerie o úrovni slovenského katolicizmu* (Tamže, s. 58 – 61), *Kultúra alebo čo?* (Tamže, s. 116 – 120).

⁵⁵⁶ „Jádro a těžiště společenského života, zdroje jeho hybnosti i jeho úkol a smysl nachází Šalda v okolnosti, že se svět společenství prezentuje jako svět kultury. Společenství nemá v tomto pojetí podstatnější poslání než založit a budovat kulturu.“ MOKREJŠ: Duchovní svět F. X. Šaldy, C. d., s. 190.

⁵⁵⁷ „Začíná sa chápať, že pracovať za národ je vec úžasne ľahká, že je však o niečo ťažšie pracovať len pre seba, cítiť povinnosti len voči sebe a k nikomu a ničomu inému. To sú veci pikantné, a keďže nechcem urážať verejnú mravnosť, nechám to tak.“ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 28.

⁵⁵⁸ ŠALDA: Hodnoty kulturní a mocnosti životní. In: Kritické projevy 7 (1908 – 1909), Praha : Československý spisovatel, 1953, s. 268.

*hodnota silne ohrozovaná, popieraná a problematická.*⁵⁵⁹ Kultúrny univerzalizmus a humanizmus, odvolávanie sa na kategóriu „ľudstva“ nebolo v protiklade s individualistickým presvedčením – tvorivý jednotlivec bol integrálnou súčiastkou tvorivej spoločnosti, pričom spoločnosť prispievala do univerzálneho (svetového) kultúrneho fondu, ktorý mal nadnárodnú platnosť. Za náprotivok šaldovsky chápaného univerzalizmu A. Matuška označoval kolektivismus národného charakteru, ktorý generoval ľahko manipulovateľnú masu, spoločnosť bez výrazných vlastností⁵⁶⁰, teda spoločnosť v stave krízy osobností.⁵⁶¹ Keď útočil na národne orientovanú časť slovenských kultúrnych elít, zámerne ironizoval: „*Individualita je luxus, je zbytočná. Vývoj to samočinne urobí za nás.*“⁵⁶²

A. Matuška vstúpil v tridsiatych rokoch 20. storočia do diskusie o kultúrnom rozmere „slovenskej otázky“ v prvom rade ako samozvaný pokrokár, ktorý diskvalifikoval národne orientované a konzervatívne prostredie. Niektoré jeho formulácie majú však širšiu platnosť – rezonujú ako reakcia na modernú kultúrnu paradigmu, ktorej zásadnou zložkou bolo – okrem individualizácie a sekularizácie kultúry – presvedčenie o kríze kondície človeka.⁵⁶³ Moderná kultúra bola podľa A. Matušku povinná reagovať na dobový pocit neistoty, ktorý F. X. Šalda už v deväťdesiatych rokoch 19. storočia označil za „*chorobu a rozvrátenosť duševného ustrojenia*“, „*stav kolotania a neklidu*“⁵⁶⁴. Predefinovať paradigmu slovenskej kultúry znamenalo preto nielen vymaniť sa z orientácie na „národ“, ale rovnako sa konfrontovať s moderným pocitom krízy (kultúry,

⁵⁵⁹ ŠALDA: O smysl kultury. In: Šaldův zápisník III (1930 – 1931), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 116.

⁵⁶⁰ „Ak nemáme chrčtovú kosť – akože skutočne nemáme – staráme sa o to v prvom rade sami; cítíme sa najlepšie nie vystretí, ale zohnutí. Väčšie-menšie zakrivenia chrčtovej kosti u každého z nás, v najrôznejších situáciách životných, pochádzajú v prvom rade z poníženej úcty pred minulosťou; tá nám berie všetku odvahu, tá nás kriví.“ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 41.

⁵⁶¹ Začiatkom tridsiatych rokov F. X. Šalda skonštatoval, že „Prožíváme dnes skutočně krizi osoby, osobnosti a tím celé kultury [...]“. Pozri ŠALDA: O smysl kultury, C. d., s. 115.

⁵⁶² MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 50.

⁵⁶³ „V modernej spoločnosti sa zákonite zmenilo i postavenie umeleckého tvorca ako autorského subjektu. Ten pod vplyvom dobového subjektivismu a individualizmu už totiž odmietol povinnosť vychovávať a slúžiť ideám, ktoré majú zdieľať všetci členovia spoločnosti.“ JAKSICOVÁ, Vlasta: Kultúra v dejinách, dejiny v kultúre, C. d., s. 16. Autorka sa odvoláva na J. Burckhardta a J. Mareka, ktorí za sprievodný znak modernej doby označujú „ducha vecného prehodnocovania“ a programovú kritickosť. Poznomenáva: „Jedinou »istotou« v neistej dobe bolo poznanie, že slohová nevyhranenosť ako charakteristický znak modernej (neskôr i postmodernej) kultúry a umenia súvisela so všeobecným pocitom súčasníkov, že žijú v dobe, ktorá ešte len hľadá svoj sloh ci hodnotový systém.“ Tamže, s. 17.

⁵⁶⁴ ŠALDA: Těžká kniha. In: Kritické projevy 2 (1894 – 1895), Praha : Československý spisovatel, 1950, s. 269.

spoločnosti a napokon jednotlivca), ktorý zdieľali viacerí príslušníci matuškovskej „otrávenej generácie“.⁵⁶⁵ Podľa A. Matušku tento rozmer v slovenskom kultúrnom prostredí absentoval: „*Sme přístupní štěstíu jako teliatko cicíku*“ – písal kritik na okraj generačných sporov – „*nič nám nie je také vzdialené ako slová jedného českého filozofa: »nesitelná existence je nesnesitelný pojem«.*“⁵⁶⁶ Neprehliadnuteľnou črtou Matuškových polemík bol pritom vzdor proti pôžitkárstvu kultúrnych elít, ich túžbe po materiálnom zabezpečení⁵⁶⁷, nereflektovaní ideových otázok modernej doby (rozkladu tradičných hodnôt a noriem, mravného relativizmu, skepsy a rozčarovania moderného človeka a pod.). Odvolávanie sa na „národ“ v tridsiatych rokoch 20. storočia A. Matuška jednoznačne chápal ako jednu z ciest vypracovania spoločenskej pozície v súlade s dobovou kultúrno-politickou konjunkťou. Nebol to však „*nový, kultúrny pohľad na život*“⁵⁶⁸, ktorý F. X. Šalda začiatkom tridsiatych rokov vystihol v požiadavke „*kultury nové, dynamické, plné nebezpečí a nejistot.*“⁵⁶⁹

Konflikt medzi zatvoreným a otvoreným modelom národnej kultúry sa u A. Matušku realizoval vo vzťahu slovenského kultúrneho diania k cudzím, vonkajším podnetom. V eseji *Česká a slovenská literatura* z roku 1938 A. Matuška zreteľne vyjadril svoj názor o izolovanosti slovenského kultúrneho prostredia: „*Slovensko si uchovalo »zdravie«, pravda; ale všetko, čo sa v Európe dialo, šlo mimo nás. [...] Zdravie je aj toto: Schopenhauer? Pesimizmus. Nietzsche? Neznaboh a blázon. Tolstoj? Neodporujte zlu. Flaubert? Nezdravý smer. To zahovorí priemerný Slovák, to je vzťah našej kultúry ako celku k cudzine.*“⁵⁷⁰ Z uvedeného je zrejmé, že pojem „kultúra“ neredukoval A. Matuška na jej estetický

⁵⁶⁵ Výstižne túto tému spracoval O. Čepan v monografii *Kontúry naturizmu*, ktorý „poprevratových otrávencov“ vnímal v kontexte „nekonformného »nihilizmu« v jednotlivostiach až anarchistickej povahy.“ Pozri: ČEPAN, Oskár: *Kontúry naturizmu*, C. d., s. 61.

⁵⁶⁶ Tamže, s. 35. A. Matuška sa odvolával na známy výrok Ladislava Klímu (1878 – 1928), ktorý v českej filozofii reprezentoval krajný individualizmus a voluntarizmus. Matuškov pohľad bol však polemicky jednostranný, nereflektoval napríklad estetických a ideových náhľadov poprevratových „detí svetového zachmúrenia.“ Pozri napríklad JAKSICOVÁ: *Kultúra v dejinách, dejiny v kultúre*, C. d., s. 68 – 88.

⁵⁶⁷ Podobná myšlienka rezonovala v článku M. Chorvátha *Otrávená generácia*: „Ohromovalo nás, že ľudia, ktorí zniesli strašný, vyčerpávajúci maďarský utisk, zabudli teraz na národ v nevysvetliteľnom egoizme. Toto všetko len povzbudzovalo náš relativizmus.“ Pozri: PÁNIK, F. (Michal Chorváth): *Otrávená generácia*. In: DAV, roč. 6, 1933, č. 11 – 12, s. 167.

⁵⁶⁸ MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 27.

⁵⁶⁹ „[...] Proti staré kultuře staticky pojímané, která měla charakter zřejmě hedonistický a měla zabezpečit duševní blahobyt lidského individua, žádáme si kultury nové, dynamické, plné nebezpečí a nejistot, v níž by nebylo pro individuum žádné záruky a žádného pojištění, v které by se individuum muselo dobojovávat a dotvářet rovnováhy stále nové a nové.“ ŠALDA: *O smysl kultury*, C. d., s. 116.

⁵⁷⁰ Tamže, s. 133.

rozmer – jeho holistická optika obsiahla rovnako problém tvorby, ako prijímania a interpretovania kultúry v širšom, nielen umeleckom, prostredí.⁵⁷¹ Kládol preto dôraz na zvýšenie úrovni kultúrneho povedomia národa (na vzťah „priemerného Slováka“ ku kultúre). Zaujato postuloval, aby kultúrna paradigma bola otvorená, kultúra životaschopná a celonárodne prežívaná; aby hranice pojmu „kultúra“ nestanovil žiaden pevný (národný, tradičný alebo politický) rámec, no napokon, aby kultúrny život reagoval na potreby diferencovanej spoločnosti, ktorej on sám bol angažovaným členom.

⁵⁷¹ A. Matuška súčasne predložil utopistickú predstavu budúceho poslania kultúrnych elít: „Pred prevratom viedli náš ľud (?) farári a rôzni správcovia; dnes ho dostali do rúk poslanci. Čakáme dobu, keď ho budú viesť tí, ktorí tvoria.“ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 54.

3.3 Spor o kultúrny model. Prípad Alexander Matuška

Genézu Matuškovkej optiky a jej spoločensko-ideového zázemia v tridsiatych rokoch 20. storočia je možné, ako výstižne poukázal O. Čepan, rovnako hľadať v blízkosti východísk prostredia *DAV-u* a postojov skupiny R-10, ktoré pre viacerých príslušníkov medzivojnovkej generácie boli „*školou dialektického myslenia*“.⁵⁷² Bola už reč o tom, že A. Matuška pri definovaní kultúrneho modelu rozlišoval vskutku dva vylučujúce sa protipóly: „pokrokový“ a „konzervatívny“, „otvorený“ a „zatvorený“, „dobový“ a „nedobový“ a pod., pričom každá jeho myšlienka obsahovala aj svoj opak. Keď písal o „*hlivení národnej kultúry*“⁵⁷³, apeloval na jej životaschopnosť; keď narážal na „*vnútornú neslobodu*“⁵⁷⁴, deklaroval potrebu „*slobody ducha*“⁵⁷⁵; keď karikoval orientáciu na minulosť, postuloval orientáciu na budúcnosť. Týmto A. Matuška určoval jasné kritériá hodnotenia, a to aj napriek tomu, že nevykladal explicitne, aké významové zložky obsahuje v jeho vnímaní koncepcia otvoreného (pokrokového) modelu národnej kultúry.

Bolo uvedené, že na dobové spory o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ reagoval A. Matuška polemickým naladením, a preto sa nevyhol zjednodušeniam, karikovaniu, ironizovaniu a typizovaniu protivníka. Stret zatvoreného a otvoreného modelu národnej kultúry – základná línia Matuškovkej polemickej argumentácie a kľúčový moment kultúrnych zápasov slovenského myslenia o národe⁵⁷⁶ – sa cez Matuškovu radikálne koncipovanú publicistiku javí ako ideový konflikt bez možnosti kompromisu. Zaujatosť Matuškovho postoja spolu s jeho ukotvením „*v nihilizujúcom ovzduší, v ktorom sa tradičné hodnoty dokonale skompromitovali a stratili autoritatívnu platnosť*“⁵⁷⁷ generovali bipolárny obraz sveta a schému protikladov v kritikovom zmýšľaní. Na základe predošlého materiálového výskumu vyvodzujem nasledujúce ideové parametre, ktoré

⁵⁷² ČEPAN: *Kontúry naturizmu*, C. d., s. 70.

⁵⁷³ MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 133.

⁵⁷⁴ MATUŠKA: *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti*, C. d., s. 58.

⁵⁷⁵ MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 23.

⁵⁷⁶ Pozri PICHLER: O nacionalizme, konzervativizme, modernizme v časopise *Prúdy*. In: *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslenia*, Bratislava : Kalligram, 2011, s. 92 – 109.

⁵⁷⁷ ČEPAN: *Kontúry naturizmu*, C. d., s. 63.

A. Matuška vnímal ako rámce „zatvoreného“ a „otvoreného“ kultúrneho modelu v slovenskom prostredí tridsiatych rokov 20. storočia:

zatvorený model národnej kultúry	otvorený model národnej kultúry
vnímanie „slovenskej otázky“ v úzkom národnom rámci; interpretácia kultúrneho rozmeru „slovenskej otázky“ ako zápasu o samostatnosť slovenskej kultúry;	vnímanie „slovenskej otázky“ mimo nacionálneho rámca; včlenenie kultúrneho rozmeru „slovenskej otázky“ do širších (univerzálnych, európskych) súvislostí;
národná súdržnosť slovenskej kultúrnej elity; odvolávanie sa na kmeňovú kategóriu „slovenskosti“; orientácia na „etnos“; na kolektívne „my“;	integrovanie slovenskej kultúrnej elity na základe svetonázoru popri súčasnom zdôrazňovaní samostatnosti tvorivého (kritického) subjektu;
pocit národného (kultúrneho) ohrozenia v podmienkach demokratického štátu;	
	čerpanie kultúrnych podnetov z českého (európskeho) prostredia;
vymedzovanie sa voči vonkajším a vnútorným nepriateľom na základe opozície „svoj“ – „cudzí“;	
príslušnosť kultúrnej elity k privilegovanej spoločenskej vrstve; nárok národne orientovanej elity na reprezentovanie Slovákov ako národnej komunity; dôraz na úlohu umelca ako tvorcu národnej náradie;	dôraz na zvýšenie kultúrneho povedomia spoločnosti ako celku; princíp individualizmu a slobodnej tvorivej voľby nepodmienennej kolektívnemu záujmu;
orientácia na interné problémy slovenského národného života;	
orientácia na minulosť, nadväzovanie na kultúrne dedičstvo 19. storočia, potvrdzovanie trvácnosti národného subjektu „návratom k tradícii“;	minulosť chápaná ako zbierka živých podnetov pre prítomnosť;
	orientácia na budúcnosť;
afirmácia národných mýtov, sklon k historizmu;	kritika romantizmu ako ideového smeru;
neschopnosť reflektovať „prítomné“;	občianska angažovanosť; reflektovanie daného historického okamžiku; trpezlivosť reflexia skutočnosti;
konzervatizmus národného a konfesijného typu;	
svetonázorová kontinuita medzi staršou a mladšou generáciou slovenských kultúrnych elít;	prerušenie paradigmatickej kontinuity medzi „minulosťou“ a „prítomnosťou“;
ustálený obsah pojmov „národ“, „tradícia“, „kultúra“;	široké rámce pojmov „národ“, „tradícia“, „kultúra“;
rituálny vzťah ku kultúre;	sledovanie hybnosti kultúrneho života;
familiárnosť kultúrneho prostredia.	kritická reflexia národnej kultúry a jej kultúrotrvorná funkcia; postulát slobodného kritického prejavu.

Nastolenie A. Matuškom ostrého kontrastu medzi „zatvoreným“ a „otvoreným“ modelom národnej kultúry bolo pokusom o radikálnu premenu kultúrneho ovzdušia, značne zaťaženého – podľa kritika – zatvoreným a súčasne provincionálnym zmýšľaním. Keďže sa A. Matuška podľa vzoru F. X. Šaldu pokúšal obsiahnuť „celok“, podal syntetickú diagnózu toho, „čo nás Slovákov hatí, prečo sme takí, akí sme, prečo náš život nemá farbu a veľkosť.“⁵⁷⁸ Z pokusu o syntézu pramenila kritikova cielená výberovosť vo vzťahu k slovenskej kultúre a jednostranné kritériá hodnotenia vskutku diferencovaného kultúrneho prostredia v tridsiatych rokoch 20. storočia. F. X. Šalda bol pritom pre A. Matušku jedným z kritikov národnej kultúry, ktorí mu napomohli upresniť hodnotiace kritériá a ujasniť si ideovú pozíciu v sporoch o kultúru ako súčasť slovenských národno-emancipačných snáh. Prostredie DAV-u napokon radikálne „výkyvy“ A. Matušku jednoznačne afirmovalo, kým skupina R-10 v ňom upevnila pocit generačnej príslušnosti. Hľadanie ideových a estetických konexíí na línii A. Matuška – davisti – R-10 si pritom vyžaduje dodatočnú literárnohistorickú sondu do vnútra slovenského kultúrneho prostredia v tridsiatych rokoch 20. storočia. Ide však o inú kapitolu Matuškovskej ranej tvorby, ktorá síce môže podrobnejšie konkretizovať kritikovo zmýšľanie o kultúre, ale nenaruší jeho jednoznačnú (ľavicovú) a súčasne individualistickú pozíciu v sporoch o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“.

⁵⁷⁸ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 37.

ŠTVRTÁ ČASŤ: SPORY O SÚČASNOSŤ

4.1 Hoj, zem afér! K priestoru kultúry v tridsiatych rokoch 20. storočia

Tridsiate roky 20. storočia v reflexii súčasníkov boli označované ako obdobie „*kultúrnych klík*“⁵⁷⁹, „*rodinkárov, rafinovane zakuklených karieristov a diletantov*“⁵⁸⁰, ako doba „*otrávená*“⁵⁸¹ a „*protekčná*“⁵⁸². Kritika familiárnosti kultúrneho ovzdušia vplývala z viacerých prostredí – narážali na ňu nielen ľavicovo orientovaní členovia skupiny R-10 vrátane A. Matušku, ale aj príslušníci literárnej skupiny Postup, ktorí sa v mene „očisťovania ovzdušia“ na stránkach časopisu o rovnakom pomenovaní, nevyhli osobným útokom na konkrétnych – mnohokrát etablovaných – predstaviteľov slovenskej literárnej scény. Súčasťou generačnej skúsenosti autorov (spisovateľov, kritikov), ktorí sa do kultúrneho diania v tridsiatych rokoch zapojili, bola predstava – dnešným jazykom povedané – „skleného stropu“, neviditeľných bariér a limitovaných možností v prístupe k publikačnému priestoru a teda aj vyjadreniu vlastnej mienky.⁵⁸³ Personálne jadro obidvoch skupín (R-10 a Postupu), ktoré v tridsiatych rokoch 20. storočia zavŕšili svoju činnosť⁵⁸⁴, tvorili pritom ambiciózni mladí ľudia, mnohokrát vysokoškolskí študenti. Snažili sa jednak zviditeľniť vo sfére kultúry, a jednak stabilizovať vlastné materiálne a spoločenské postavenie.⁵⁸⁵

⁵⁷⁹ MARKO, I. J.: Zápas mladých, Prešov – Bratislava : Čas, 1941, s. 160.

⁵⁸⁰ Tamže, s. 44.

⁵⁸¹ Pozri Jdv. (DVOŘÁK, J.): Otrávené ovzdušie. In: Robotnícké noviny, 13. 4. 1938.

⁵⁸² MARKO, I. J.: Zápas mladých, C. d., s. 53.

⁵⁸³ Tuto tézu predkladám na základe svedectiev – textov, ktoré členovia najmladšej slovenskej generácie zanechali. Výstižne o tom píšú napríklad Il'ja J. Marko (*Zápas mladých*, 1941), A. Matuška a M. Chorváth (článok *Otrávená generácia*). Výhrady tzv. postupistov ľavicová kritika považovala za neoprávnené: „Postupisti síce hovoria, že »starší« literáti na nich žiarlia a zaznávajú i potláčajú každý ich čin. Nič sa mi nezdá nespravodlivejšie ako toto obvinenie.“ Pozri CHORVÁTH, M.: „Útok na Postup“. In: Cestami literatúry, C. d., s. 133.

⁵⁸⁴ Skupina R-10 publikovala najmä v ľavicovom DAV-e v rokoch 1933 – 34. V roku 1935 zanikol časopis *Postup*, publikačná platforma skupiny.

⁵⁸⁵ Vo svojich spomienkach A. Matuška píše o období pražských štúdií takto: „Nemal by som zachádzať do podrobností, no už som zašiel a ešte zájdem, a tak musím prezradiť, že z tisíckorunového otcovho platu mi rodičia posielali mesačne 450,-; oni žili zo zvyšku. [...] Nikdy som nedostal ani štipendium. Požičiavať sa požičiavalo nerado, požičané sa nad to muselo občas aj vrátiť. [...] Dakedy preto išla do zastavárne („frc“) zlatá retiazka od hodiniek, dakedy – neskôr

V súvislostiach familiárnej kultúrnej politiky A. Matuška vnímal neochotu viacerých časopiseckých redakcií (*Slovenských smerov umeleckých a kritických*, *Slovenských pohľadov* a *Elánu*) zverejniť článok o plagiátorstve svojho generačného druhu a generačného protivníka J. E. Bora. „*Bor sa usadil bezmála vo väčšine slovenských časopisov a pp. redaktori nemali veľkého záujmu, aby sa ukázalo, čo to majú za lúmena*,“⁵⁸⁶ komentoval A. Matuška túto záležitosť v poznámke k článku *Historka zo slovenskej literatúry. Empirické podvody transcendentálneho kritika*, ktorý nakoniec publikoval v roku 1934 v Peroutkovej *Prítomnosti*. J. E. Bor, ktorý ako literárny kritik vyšiel z literárnej skupiny Postup⁵⁸⁷, v prvej polovici tridsiatych rokov skutočne prispieval do viacerých slovenských kultúrno-spoločenských a literárnych časopisov (*Elánu*, *Pera*, *Slovenských pohľadov*, *Politiky* atď.).⁵⁸⁸ Matuškov neúspešný pokus diskreditovať v slovenskom kultúrnom prostredí už etablovaného J. E. Bora prostredníctvom slovenskej literárnej tlače⁵⁸⁹ bol jedným z dobových svedectiev, ako sa v praxi prejavovala nielen generačná súťaživosť, ale aj malopočetnosť slovenskej kultúrnej elity a malosť kultúrneho prostredia.

Plagiátorská aféra z roku 1934 s J. E. Borom a A. Matuškom ako hlavnými aktérmi, bola len jedným z viacerých dobových prípadov, ktoré hýbali slovenskou kultúrnou a obzvlášť literárnou scénou. Polemiky okolo vtedajšieho kultúrneho diania presahovali vecné rámce, často mali charakter personálnych útokov, ktorým sa nevyhol ani konfrontačne naladený A. Matuška.⁵⁹⁰ Východiskom dobových diskusií o kultúre boli politické (ideologické) preferencie protagonistov a stret ich predstáv o funkcií a obsahu národnej kultúry, ktoré v tridsiatych rokoch výrazne podľahli politike. Ostré konflikty sa uskutočňovali medzi jednotlivcami aj inštitúciami, pričom paralelne existovali pokusy zmierniť ich negatívny dosah na úzke slovenské kultúrne prostredie. Ich vyvrcholením bolo zorganizovanie prvého

– kvaplo niečo z písania; dakedy prišiel veľmi vhodne balík. Ale to bolo všetko málo. [...] Za šesť rokov som vystriedal 17 bytov, 17 preto, že vždy, keď som šiel domov na sviatky a prázdniny, byt som vypovedal; rátal som s tým, že to vyjde lacnejšie, a vyšlo to drahšie.“ MATUŠKA, A.: Dielo IV, C. d., s. 42 – 43.

⁵⁸⁶ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 61.

⁵⁸⁷ Pozri HLBINA: Literárna družina Postup. In: *Elán*, roč. 4, 1933, č. 2, s. 4.

⁵⁸⁸ Pozri: PARENIČKA, Pavol: Príspevok k dielu Jána Elena Bora (Ernesta Žatka) do roku 1945. In: MAŤOVČÍK, A. (zost.): Biografické štúdie 25, Martin : Matica slovenská – Biografický ústav, 1998, s. 17 – 27.

⁵⁸⁹ Plagiátorstvo J. E. Bora nakoniec A. Matuška odhalil na stránkach *Prítomnosti* a *DAV-u*.

⁵⁹⁰ Tejto problematike sa stručne venujem v kapitole *Kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ v tridsiatych rokoch 20. storočia* (1).

Kongresu slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach, o ktorom sa organizátori (Spolok slovenských spisovateľov) v správe o činnosti za rok 1936 vyjadrili takto: „Čo to znamená v atmosfére nedôvery, politickej intranzigentnosti, osobných averzií dať 150 intelektuálov dohromady a môcť ich rokovania, vďaka nášmu p. predsedovi [vtedy Jankovi Jesenskému – pozn. M. B.], usmerniť v prospech slovenskej kultúry v pokojnú prácu, to každý z vás môže si predstaviť.“⁵⁹¹ Zúčastnení napokon podpísali spoločnú rezolúciu, v ktorej sa vyjadrili k základným otázkam slovenského diania – vzťahu k českej kultúre, československej štátnosti, demokracii, sociálnej problematike a napokon k začleneniu slovenskej kultúry do svetového kultúrneho rámca.⁵⁹² Rezolúciu slovenských spisovateľov podpísali medzi ostatnými A. Matuška, M. Chorváth, L. Novomeský, J. R. Poničan, M. Urban, G. Vámoš, R. Dilong, T. J. Gašpar, J. Smrek, E. B. Lukáč, A. Mráz a S. Mečiar – predstavitelia mladšej i staršej generácie, ľavicoví a národne orientovaní autori, „pokrokári“, „konzervatívci“ aj umiernennejší zástancovia „strednej cesty“, jednoducho, dobovo významní ľudia od pera. Napriek tomu konflikty v úzkom kultúrnom prostredí naďalej pretrvávali, na čo o dva roky neskôr od uskutočnenia Kongresu slovenských spisovateľov poukázal Josef Dvořák, keď na stránkach *Robotníckých novín* v roku 1938 písal: „Začalo sa to pred rokmi – to boli vtedy ešte roky idylické – Andrejom Mrázom, ktorý vedel o jednom slovenskom diele napísať dva protichodné referáty, neskôršie sa objavil oprávnený a veľmi ostrý útok A. Matušku proti J. E. Borovi, čosi sa točilo okolo A. Húska, potom zas okolo Zlaty Dančovej a tie novšie aféry sú už dosť dobre známe, i keď ešte všetky nevyšli na svetlo sveta.“⁵⁹³

Aféry v literárnom priestore tridsiatych rokov 20. storočia sa koncentrovali okolo spisovateľskej etiky (obzvlášť témy plagiátorstva), ako aj okolo zásahov ideológie do kultúrnej sféry. V ovzduší literárnych a ideových afér, ktoré A. Matuška podnecoval (J. E. Bor) a komentoval (G. Vámoš a tzv. bahňanská aféra)⁵⁹⁴, sa uskutočňoval kritikov pokus zbaviť národne orientovaný tábor vplyvu

⁵⁹¹ Správa o činnosti SSS za rok 1936. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 4, 1937, č. 7, s. 277.

⁵⁹² Pozri Spoločný prejav slovenských spisovateľov. In: CHMEL, Rudolf (ed.): Kongres slovenských spisovateľov 1936, C. d., s. 111 – 112. Skratený text rezolúcie uvádzam v prílohe *Vybrané udalosti slovenského kultúrneho života v rokoch 1930 – 1938*.

⁵⁹³ Jdv. (DVOŘÁK, J.): Otrávené ovzdušie. In: Robotnícké noviny, 13. 4. 1938.

⁵⁹⁴ Myslím tým komentár A. Matušku k tzv. bahňanskej afére, ktorej hlavným aktérom bol prozaik, publicista a lekár G. Vámoš. Podrobné literárnohistorické spracovanie celého prípadu z rokov 1933 – 1934 predložil V. Barborík (BARBORÍK: „Aféra v Bahňanoch“: kapitola z medzivojnového

na kultúrne dianie a diskvalifikovať konzervatívnu časť slovenskej spisovateľskej elity. Problém literárneho plagiátorstva, mal vo vnímaní M. Bakoša a K. Šimončiča medzi dvoma vojnami „svoju čisto teoretickú a literárnohistorickú stránku“⁵⁹⁵, keďže primárne súvisel s otázkou vyrovnávania sa s európskym literárnym dianím a vskutku bol závažnou otázkou dobového vývinu slovenskej literatúry. Z literárneho plagiátu boli obvinení napríklad D. Chrobák (Jozef Felix poukázal na príbuznosť Chrobákovej novely *Kamarát Jašek* s románom francúzskeho spisovateľa Jeana Giona *Človek z hôr*)⁵⁹⁶, M. Urban (v kontexte románu maďarského spisovateľa Dezsö Szabóa *Odplavená dedina* ako predlohy Urbanovho románu *Živý bič*)⁵⁹⁷ alebo Z. Dančová (v súvislosti s plagizovaním prózy Thomasa Manna)⁵⁹⁸. Literárnohistorický kontext plagiátorskej aféry, ktorú proti J. E. Borovi otvoril A. Matuška, neodkazuje pritom výlučne na problém spisovateľskej etiky, na ktorú kritik vo svojich polemických vystúpeniach proti J. E. Borovi mnohokrát narážal.⁵⁹⁹

Faktickou základňou konfliktov vo vnútri slovenskej kultúrnej obce bola otázka symbolickej moci v kultúre, ktorá – podľa davistov a rovnako aj A. Matušku – spočívala v rukách národne orientovaného a katolíckeho tábora. Táto téza tvorila základ argumentačnej línie prostredia davistov v sporoch o kultúru v tridsiatych rokoch 20. storočia, pričom podnecovala ich kriticismus a tvarovala aj ich pohľad na slovenské kultúrne prostredie. Pokračovaním a sčasti aj doplnením davistickej argumentácie boli útoky A. Matušku na familiárnosť slovenského kultúrneho prostredia a na „zatvorený model národnej kultúry“. V týchto súvislostiach A. Matuška – vedomý si svojej ideovej pozície v sporoch o kultúrny rozmer

literárneho života. In: Prozaik Gejza Vámoš. Bratislava : SAP, 2006, s. 99 – 111). V kultúrnom kontexte tridsiatych rokov ide o závažnú literárno-politickú kauzu, v ktorej sa naplno prejavil pokus vylúčiť zo spisovateľskej komunity moderného autora židovského pôvodu. Samotný prípad presiahol rámce literárneho života a ovplyvnil Vámošovo postavenie v lekárskej komunite.

⁵⁹⁵ B. & Š. (Bakoš, M. – Šimončič, K.): Povery o slovenskej literatúre. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 5, 1938, č. 6 – 8, s. 309.

⁵⁹⁶ Pre kompletný literárnohistorický materiál k plagiátorskej afére okolo D. Chrobáka pozri CHROBÁK, D.: Z dobových ohlasov a literárnej aféry. In: Prozaické dielo, Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 415 – 450.

⁵⁹⁷ Pozri napríklad CSIBA, Karol: Medzi Živým bičom a Gardistom (poznámky k memoárom, beletrii a publicistike Mila Urbana). In: Slovenská literatúra, roč. 62, 2015, č. 5, s. 427 – 434.

⁵⁹⁸ Pozri napríklad BARBORÍK, Vladimír: Prozaik Gejza Vámoš, C. d., s. 178.

⁵⁹⁹ „Bor je z tých, čo jeremiášsky gajdujú nad skazou a »mravnou tmou« sveta. Nevieme, čo je väčšou mravnou tmou, ako vydávať tak nehanebne cudzie za svoje.“ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 74 – 75.

„slovenskej otázky“ – vyhlásil: „*Mám tu predkov, na ktorých môžem byť len hrdý.*“⁶⁰⁰

Odpor proti nacionalizácii kultúry v tridsiatych rokoch 20. storočia, ktorý v tej dobe rezonoval aj v kritických statiach A. Matušku, prekračoval rámec ľavicového prostredia a nadobudol širšiu platnosť. Bol aj latentným východiskom v spore medzi A. Matuškom a J. E. Borom, v ktorom sa naplno prejavila situačná, generačná a ideová podmienenosť Matuškovho kritického gesta. V tomto kontexte dvojnásobne platí vyjadrenie L. Pateru: „*Literární kritik A. Matuška není od svého vstupu do kulturního života národa nikdy ani »pod dobou«, ani »nad ňou« či »pred ňou«. Jde cestou nejobtížnější: nezříká se své doby, je celé v ní.*“⁶⁰¹ Dobu, v ktorej sa Matušková kritická osobnosť formovala, určovali viaceré ideové, politické aj osobné zrážky vo vnútri kultúrnej obce, bez ktorých – ako písal A. Matuška parafrázujúc E. B. Lukáča – „*sa Slovensko nemôže obísť.*“⁶⁰²

Formuláciu „Hoj, zem afér!“ – nadväzujúcu na názov Rázusovej básnickej zbierky *Hoj, zem drahá* z roku 1919 – použili davisti ako názov krátkej ankety z roku 1934 venovanej udeľovaniu tzv. krajinských literárnych cien M. R. Štefánika.⁶⁰³ V. Clementis otvoril anketu stručnou poznámkou: „*Slovensku sa už dostalo neraz tej cti, že bolo pomenované honosnými titulmi – ako zem mlčiacich nezamestnaných, zem spievajúca, zem svojrázneho ľudu atď. atď. [...] V poslednej dobe si však Slovensko, zásluhou svojho klerikálneho a fašizujúceho malomeštiactva, vyslúžilo nový, čestný titul: zem literárnych afér.*“⁶⁰⁴ Vo svojom polemickom vystúpení narážal V. Clementis v prvom rade na nepridelenie krajinskej literárnej ceny autorom ako P. Jilemnický a L. Novomeský (namiesto románu P. Jilemnického *Pole neorané* bola v roku 1934 ocenená autobiografická próza M. Rázusa *Maroško*). Aféra okolo krajinských literárnych cien bola závažná

⁶⁰⁰ Tamže, s. 78.

⁶⁰¹ PATERA, Ludvík.: Kritické juvenilie Alexandra Matušky. In: Slovenská literatúra, roč. 27, 1980, č. 2, s. 146.

⁶⁰² MATUŠKA, Dielo I, C. d., s. 75.

⁶⁰³ „Pred troma rokmi naša verejnosť sympaticky komentovala, že Slovenská krajina a jej výbory rozhodli sa každoročne udeľovať päť cien za najlepšie knihy, ktoré vyšli v predchádzajúcich troch rokoch. Peňažná výška týchto cien nerovná sa síce podobným inštitúciám v iných statkoch, ale zodpovedá nášmu domácomu priemeru. [...] Cena táto má meno M. R. Štefánika a má sa každého roku udeľovať na výročný deň Štefánikovej tragickej smrti.“ Zradené krajinské ceny. In: Slovenské pohľady, roč. 51, 1935, č. 51, s. 521. Štefánikova cena sa udeľovala v kategóriách: poézia, próza, dráma, esej a knižná grafická úprava. Slovenská krajina bol pritom názov pre krajinskú jednotku v rámci ČSR, ktorá vznikla na základe nového krajinského zriadenia v roku 1928. Prvým krajinským prezidentom bol Ján Drobný, člen HSLS. Na území Slovenskej krajiny bola 6. októbra 1938 vyhlásená autonómia Slovenska.

⁶⁰⁴ CLEMENTIS, V.: Hoj, zem afér. Literatúra a politika. In: DAV, roč. 7, 1934, č. 3, s. 45.

predovšetkým z dôvodu neuznania výborom Slovenskej krajiny návrhu odbornej poroty a to v rozmedzí niekoľkých rokov (1933, 1934, 1935). Pre okruh DAV-u bola svedectvom ideologizácie kultúrnej sféry a priepasti medzi podobou domácej národne orientovanej politiky a charakterom modernej slovenskej literatúry. Celú záležitosť davisti vnímali ako škandalózný prípad, kedy namiesto estetickej kvality a „pokrokovosti“ literárneho diela boli posudzované politické sympatie spisovateľov: „Ukázalo sa, že krajinská správa je nespokojná nielen komunizmom jedného a socializmom druhého, literárnou porotou navrhovaného autora, ale sociálnym zameraním a dobovosťou celej našej súčasnej literatúry.“⁶⁰⁵ V širšom meradle davistom išlo o poverenie rozhodnutí ohľadom kultúry nesprávnej (národne orientovanej) inštitúcie. Zreteľným pozadím celého sporu boli preto ideologické východiská – „klerikálne a fašizujúce malomeštiactvo“⁶⁰⁶ – slovami V. Clementisa – generovalo kultúru, ktorú ľavicoví autori vrátane A. Matušku nepovažovali za pokrokovú a pre slovenské kultúrne ovzdušie umelecky prínosnú.⁶⁰⁷

Kritiku výboru Slovenskej krajiny, ktorý bol zodpovedný za udelenie odmeny, vniesli nielen príslušníci ľavej strany kultúrnej scény. Negatívne sa k rozhodnutiu výboru na stránkach DAV-u vyjadrili E. B. Lukáč a G. Vámoš⁶⁰⁸, pričom vec napokon kritizoval aj Spolok slovenských spisovateľov.⁶⁰⁹ Viacerým kultúrnym činiteľom sa ako problematické v tej dobe javili nielen zásahy do priestoru kultúry krajinského výboru, ale aj kultúrno-osvetová činnosť Matice slovenskej, ktorú J. Michal v DAV-e jednoznačne pomenoval ako „vedecký výkvet

⁶⁰⁵ Tamže, s. 13.

⁶⁰⁶ CLEMENTIS, V.: Hoj, zem afér. Literatúra a politika, C. d., s. 45.

⁶⁰⁷ Tento argument výrazne zaznel aj u A. Matušku pri hodnotení katolíckeho časopisu *Kultúra*: „Keď sa totiž názov pre časopis hľadal, boli si páni vedomí, nielen že ide o opak kultúry, ale aj toho, že oni, i keby chceli, nemajú s kultúrou nič spoločné. Avšak kultúra je slovo, pod ktorého pláštikom možno páchať najsvinskejšie protikultúrne činy, a ďalej je to slovo, ktoré má zvuk, ebatta. A tak zabili dvoch chrústov jednou ranou: názvom svojho časopisu si poistili protikultúrnosť a proti možnej výčitke nekultúrnosti sa chceli poistiť – čím? Zase názvom. Ale mali pech.“ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 117.

⁶⁰⁸ „Po druhý raz stáva sa v krajinskom výbore nepochopiteľná a z umeleckého hľadiska neslýchaná vec. Posmelený vlašným prípadom, ktorý sa obíšiel nejako v tichosti, i tohto roku použil krajinský vybor svoje pozmeňovacie právo a čiastočne odmietol uznesenie poroty, zloženej z odborníkov.“ LUKÁČ, E. B.: Hoj, zem afér. Literatúra a politika. In: DAV, roč. 7, 1934, č. 3, s. 45. „Nuž, takto vytiahnuť niekomu z vrecka spravodlivo prisúdenú a zaslúženú odmenu. Galantnosť, slušnosť a vkus, odsťahujte sa na mesiac. Tam údajne niet kultúry ani literárne imúnnych politických výborníkov.“ VÁMOŠ, G.: Hoj, zem afér. Literatúra a politika. In: DAV, roč. 7, 1934, č. 3, s. 49. V ankete DAV-u sa okrem G. Vámoša, E. B. Lukáča a V. Clementisa zúčastnil aj J. R. Poničan.

⁶⁰⁹ Pozri napríklad DAV: Aféra na pokračovanie. Škandál okolo „Štefánikovej ceny“ slov. krajiny pre literatúru a umenie. In: DAV, roč. 8, 1935, č. 7, s. 12 – 13.

slovenského autonomizmu“.⁶¹⁰ V roku 1936 sa proti aktivitám Matice Slovenskej obrátil dokonca aj Spolok slovenských spisovateľov, ktorý svoje pripomienky predložil v *Otvorenom liste Správe Matice slovenskej*, čím spor nadobudol výrazný inštitucionálny rozmer. V Spolku slovenských spisovateľov pôsobili členovia Matice slovenskej, a preto SSS považoval za zásadné vystúpiť proti inštitúcii, s ktorej činnosťou nesúhlasil a s ktorou ho spájali úzke pracovné styky. *Otvorený list Spolku slovenských spisovateľov* – podpísaný J. Jesenským (predsedom) a E. B. Lukáčom (tajomníkom) – obsahoval otázky týkajúce sa údajného usmerňovania slovenskej literatúry v nacionálnom a konfesionálnom duchu (posudzovania, či diela autorov ako M. T. Mitrovský, J. Jesenský, Jégé a D. Chrobák sú z mravného hľadiska prijateľné alebo nie; odmietania publikačného priestoru D. Chrobákovi; posudzovania literárnej kvality textu komisiou, ktorej členovia okrem M. Rázusa neboli odborne zdatní).⁶¹¹ Predstavitelia správy Matice slovenskej na otázky Spolku slovenských spisovateľov síce zareagovali (odpoveď podpísal J. Škultéty ako správca a H. Bartek ako tajomník správy Matice slovenskej)⁶¹² a popreli väčšinu podozrení, ktoré SSS vzniesol, no odvolávali sa na prísnu dôvernosť zasadnutí výboru a neinformovali podrobne o jeho interných uzneseniach. K odpovedi bola však pripojená poznámka: „*Správa Matice slovenskej zazlieva Spolku slovenských spisovateľov, že takýmto činom [otvoreným listom – pozn. M. B.] vyvolal všelijaké senzačné zvesti a správy o aférach, akých vôbec niet.*“⁶¹³

Lavicové prostredie DAV-u a skupiny R-10 nevyhľadávalo však s Maticou slovenskou žiaden kompromis.⁶¹⁴ J. Mihal, keď v roku 1935 bilancoval pôsobenie

⁶¹⁰ MIHAL, J.: Deväť starcov v Matici slovenskej. In: DAV, roč. 8, 1935, č. 2, s. 28.

⁶¹¹ Pozri Čo sa robí v Matici slovenskej. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 4, 1937, č. 2, s. 78 – 80.

⁶¹² Tamže, s. 80.

⁶¹³ Tamže.

⁶¹⁴ K sporu medzi Maticou slovenskou a Spolkom slovenských spisovateľov v rokoch 1936 – 1937 pozri Čo sa robí v Matici slovenskej. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 4, 1937, č. 2, s. 78 – 80. Redakcia Slovenských smerov súhrne zverejnila Otvorený list Správe Matice slovenskej zo strany SSS, Odpoveď správy Matice slovenskej na otvorený list Spolku slovenských spisovateľov a odpoveď SSS na vyjadrenie Matice. Celu kauzu dodatočne zhrnul J. G. Tajovský na stránkach *Slovenských smerov* (Pozri TAJOVSKÝ, G.: Matica slovenská a Spolok slov. spisovateľov. In: Slovenské smery umelecké a kritické, roč. 4, 1937, č. 3, s. 113 – 116). K článku J. G. Tajovského je dodatočne pripojené Osvedčenie výboru SSS, podpísane okrem iného J. Jesenským, E. B. Lukáčom, J. R. Poničanom, G. Vámošom, A. Kostolným a F. Kráľom. V osvedčení je uvedené: „Každý objektívny čitateľ otvoreného listu SSS na Maticu slovenskú musel zistiť, že SSS neútočil na Maticu slovenskú a opätovne dôrazne prehlasujeme, že sme na Maticu ani útočiť nechceli. Ba naopak, čo sme spravili, podnikli sme na ochranu slobody spisovateľského prejavu a na ochranu dobrých tradícií Matice samej, ako celonárodnej našej

tejto inštitúcie od čias sporov o Pravidlá slovenského pravopisu z rokov 1931 – 1932, zdôrazňoval, že „*Mečiar a Mrázová sa venovali čisteniu slovenskej rasy a najmä spisovateľov z primiešanej menejcennej českej krvi*“⁶¹⁵, čím zrejme myslel nepriazeň národne orientovaného tábora voči P. Jilemnickému.⁶¹⁶ Ľavicová kritika bola napokon presvedčená, že problém „fašizujúceho“ ovzdušia mal v tridsiatych rokoch 20. storočia veľmi široký dosah a neobmedzoval sa len na konzervatívne martinské prostredie. Davisti odmietavo reagovali na prostredie autorov združených okolo časopisu *Elán*, ktorý bol v širších dobových súvislostiach nepochybne demokratickou platformou názorov a stimulom modernizácie slovenského kultúrneho diania.⁶¹⁷ Tie isté kritériá Ľavicová kritika uplatňovala pri hodnotení aktivít vskutku názorovo diferencovanej literárnej skupiny Postup, ktorých členov skupina R-10 jednoznačne označila za „*čakatel'ov slovenskej tretej ríše*“.⁶¹⁸ Odmietavý vzťah Ľavice k literárnej skupine Postup mal rovnako konfesijný rozmer, keďže Ľavicová kritika bola namierená proti katolicizmu podstatnej časti jej členov.

Odmietavá reakcia Ľavicovej skupiny R-10 proti literárnej skupine Postup nadobudla vskutku charakter generačného sporu. Konflikt mal súčasne svoj „priestorový“ aspekt a niesol sa v znamení súťaživosti medzi prostredím pražských a bratislavských študentov.⁶¹⁹ Ako sa vyjadril A. Matuška v ankete venovanej skupine R-10, ktorú v roku 1961 usporiadali *Slovenské pohľady*: „*My sme sa cítili*

ustanovizne, proti nepovolaným jednotlivcom ktorí pod kepienkou mravnosti už aj na pôde Matice slovenskej siahajú na spisovateľskú slobodu a Maticu slovenskú by radi chceli postaviť do služieb svojich protikultúrnych snáh.“ (Tamže, s. 116).

⁶¹⁵ MIHAL, J.: Deväť starcov v Matici slovenskej, C. d., s. 28.

⁶¹⁶ Pozri napríklad poznámky k „afére krajinských cien“.

⁶¹⁷ „Pán Mazáč [vydavateľ časopisu *Elán* – pozn. M. B.] je iste dobrým obchodníkom. A preto mu nevádi, keď v časopise ním financovanom, jeho českými peniazmi, sa propaguje miestami skryte, miestami otvorene autonomizmus, alebo lepšie rečeno »ľudákizmus« a »národnarizmus“. [...] *Elán* sa stal strážcom panenskej čistoty a neporušenosti jazyka, artiklu, ktorým vo vtedajších časoch rástlo a vyvíjalo sa hnutie, hnutie tak blízke fašizmu.“ DEDINSKÝ, M. M.: Časopis „boľavých otázok nášho ľudu“. In: DAV, roč. 7, 1934, č. 8, s. 125.

⁶¹⁸ BIELEK, V.: Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti kultúrnej. In: DAV, roč. 7, 1934, č. 3, s. 37 – 38. Článok bol zverejnený pod skupinovú skratku R-10. V tom istom čísle DAV-u publikoval Ivan Kola, ako príslušník socialistickej mládeže (pod skratkou „Šíp“) článok *Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti politickej*. (Pozri: KOLA, I.: Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti politickej. In: DAV, roč. 7, 1934, č. 3, s. 35 – 36.) Kritizoval najmä katolícky orientovanú mládež: „Dezorientovanosť, bezprogramovosť, ako i prízemná úroveň sú najvlastnejšími vlastnosťami katolíckej mládeže.“ Tamže, s. 36.

⁶¹⁹ Pomenovanie „bratislavskí študenti“ v prípade literárnej skupiny Postup nie je presné. Skupina združovala autorov z viacerých kútov Slovenska a pôvodne vznikla v Žiline. Bratislava však v polovici tridsiatych rokov bola centrom jej pôsobenia, predovšetkým na pôde Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.

*proti bratislavským vysokoškolákom trochu nad.*⁶²⁰ Do prostredia bratislavských vysokoškolákov patrila od roku 1932 aj s literárnou skupinou Postup spriaznený J. E. Bor, vtedy absolvent pražskej teológie a študent bratislavskej romanistiky. Pre pražských „pokrokárov“ sa študentský život v Bratislave jednoznačne spájal s národne a katolícky orientovaným prostredím vysokoškolského internátu Svoradov.⁶²¹ Matuškovu polemiku s „mladoňmi“⁶²² je možné preto v širšom spektre vnímať ako útok na tých predstaviteľov slovenskej kultúrnej elity, ktorých literárny kritik J. E. Bor, „*príslušník transcendentálnych hodnôt a tzv. mladej katolíckej generácie*“⁶²³, reprezentoval.

Táto interpretačná dimenzia umožňuje pozastaviť sa nad polemikou medzi A. Matuškom a J. E. Borom v kontexte sporov o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“. Neetický prístup k tvarovaniu kultúrneho diania (plagizovanie), A. Matuška hodnotil síce ako „*pochybné zvelaďovanie*“⁶²⁴ slovenskej kultúry a súčasť brzdenia modernizačných procesov v jej vnútri, no spor určovali rovnako ideové parametre Matuškovho kritického gesta. Matuškov zápas o súčasnosť bol navyše konfrontáciou s „*kolegialitou a ignorantstvom*“⁶²⁵, ktoré v kritikovom vnímaní zapríčinili akceptáciu tvorivých aktivít J. E. Bora v slovenskom kultúrnom prostredí. Samotný príbeh polemiky, ktorá sa uskutočnila tak na stránkach dobovej tlače, ako aj v osobnej korešpondencii J. E. Bora s vybranými predstaviteľmi slovenskej kultúrnej elity (J. Smrekom, P. G. Hlbinom a A. Mrázom)⁶²⁶, konkretizuje Matuškovu aforistické vyjadrenia o familiárnosti slovenských kultúrnych elít, pričom odkazuje rovnako na nekompromisnosť alebo priam zaujatosť kritikovho postoja, ktorú A. Matuška zdieľal s predstaviteľmi ľavicovej kritiky tých čias.

⁶²⁰ R-10. In: Slovenské pohľady, roč. 77, 1961, č. 4, s. 16.

⁶²¹ Ako poznamenal v ankete o ročníku R-10 Vladimír Reisel: „Pokrokovým orientovaným študentom sa Praha proste zdala progresívnejšia než Bratislava. Nám napríklad vysokoškolský život v Bratislave koncom prvej republiky spľýval s pojmom Svoradova – ľudáctva.“ Tamže, s. 17. V internáte Svoradov býval ináč aj J. E. Bor.

⁶²² Pozri kapitolu *Mládež naša, tys' držiteľkou rána! Generačné spory* (1.2.4).

⁶²³ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 63.

⁶²⁴ Tamže.

⁶²⁵ Tamže.

⁶²⁶ Obširný literárnohistorický materiál a viaceré archivácie k problematike predkladá Dušan Teplan v štúdiu *J. E. Bor: Návrat k minulosti (Ku genéze plagiátorskej aféry)*. Pozri TEPLAN, D.: J. E. Bor: Návrat k minulosti (Ku genéze plagiátorskej aféry). In: TEPLAN, D. (zost.): *Imitácia – alúzia – plagiát. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Literárne akcenty I*, Nitra : UKF, 2014, s. 163 – 207.

V nasledujúcich riadkoch sa síce budem orientovať na vzťah ľavicovej kritiky k literárnej skupine Postup v kontexte polemiky A. Matušku s J. E. Borom z roku 1934, vychádzam však z predpokladu, že literárnohistorický kontext plagiátorskej aféry okolo knihy J. E. Bora *Návrat k minulosti* (1933) vystihuje viaceré vlastnosti kultúrneho milieu, v ktorom A. Matuška pôsobil ako kritik národnej kultúry a protagonista sporov o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“.

4.2 Vpád malomeštiakov do literatúry. K polemike A. Matuška – J. E. Bor

Prostredie literárnej skupiny Postup sa v tridsiatych rokoch 20. storočia vyznačovalo mimoriadnymi organizačnými schopnosťami v kultúrnej sfére. V roku 1934 v mene tzv. tretej literárnej generácie, za ktorú sa literárna skupina Postup považovala, bol založený Spolok mladých slovenských spisovateľov (SMSS). K vydateľským aktivitám skupiny Postup⁶²⁷ patrili *Almanach 3. literárnej generácie* (1930), časopis *Postup* (1934 – 1935) a knižná edícia Postup, v ktorej okrem iného vyšli básnické zbierky R. Dilonga, P. G. Hlbinu, L. Kupčoka, A. Brezányho, J. Harantu a literárnokritické texty J. E. Bora. Tzv. postupisti navyše prispievali v tridsiatych rokoch 20. storočia do viacerých dobových kultúrno-spoločenských a literárnych časopisov, pričom sa považovali za „generáciu bez protekcie“⁶²⁸, ktorá si svoje postavenie v kultúre musela doslova vydobýť: „Naša generácia sa za žiadnych okolností nemala dobre. Na každej strane pociťovali sme utláčanie. Kým staršia generácia mala svoje dobre zaistené miesta, zatiaľ naša musela bojovať o suchý krajec chleba.“⁶²⁹

Podľa M. Chorvátha fakt, že efemérna skupina R-10 združovala slovenských študentov v Prahe, mal pre organizačné možnosti jej členov negatívne dôsledky: „Nebolo v tomto prostredí predpokladov na presnejšie vykryštalizovanie skupiny, ako by sa to mohlo stať v Bratislave. A tak sa skupina po odchode významných členov okolo r. 1935 [vrátane A. Matušku – pozn. M. B.] začína rozpadávať.“⁶³⁰ Kým R-10 nevydala ani plánovaný skupinový zborník *Červený kohút*⁶³¹, tzv. postupisti disponovali vlastným časopisom a inštitucionálnym zázemím v podobe Spolku mladých slovenských spisovateľov. Skupina R-10 mala ale okrem literárneho

⁶²⁷ Literárna skupina Postup vznikla v druhej polovici dvadsiatych rokov 20. storočia v prostredí študentov zo Žiliny, ale až v tridsiatych rokoch začala fakticky rezonovať v kultúrnom dani. Pri vydávaní knižných publikácií a časopisu spolupracovali tzv. postupisti s nakladateľstvom Fr. Urbánek a spol. z Trnavy a s nakladateľstvom Kryl a Scotti v Novom Jičíne. Za grafickú úpravu kníh bol mnohokrát zodpovedný R. Fábry. Zväzky knižnej edície Postup, vydané pred vznikom Spolku mladých slovenských spisovateľov (1934), sú označené súhrnným pomenovaním „Literárna družina »Postup« v Žiline“. Samotné zoskupenie malo skôr efemérny charakter – časopis *Postup* zanikol v roku 1935, o rok neskôr prestal existovať aj Spolok mladých slovenských spisovateľov. Niektorí členovia literárnej skupiny Postup tvorivo pokračovali ako príslušníci tzv. katolíckej moderny. Pozri napríklad JAKSICOVÁ: Príchod surrealizmu a začiatky katolíckej moderny. In: Kultúra v dejinách, dejiny v kultúre, C. d., s. 97 – 114.

⁶²⁸ MARKO, I. J.: Zápas mladých, C. d., s. 53.

⁶²⁹ Tamže.

⁶³⁰ R-10, C. d., s. 15.

⁶³¹ Tamže, s. 21.

(kultúrneho) zamerania⁶³² aj výrazný ideologicko-politický charakter (ľavicový, komunistický)⁶³³. Organizovala zájazdy, prednášky a konferencie, pôsobila v prostredí pražského spolku Detvan a sčasti – prostredníctvom agitačnej činnosti – aj na Slovensku.⁶³⁴ Člen skupiny R-10 – S. Takáč – poznamenal, že snahou R-10 bolo rovnako „*paralyzovať vplyv bratislavského študentského centra, pokiaľ ide o vzťah k mladej slovenskej inteligencii.*“⁶³⁵ Skupina R-10 v slovenskom kultúrnom priestore v tridsiatych rokoch plnila preto funkciu protiváhy bratislavského centra⁶³⁶, obzvlášť na úrovni ideovej.

V príspevku *Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti kultúrnej*, podpísaným pseudonymom „Vojtech Bielek“ a skupinovou skratkou „R-10“, sa ako „*krikľavá okolnosť*“⁶³⁷ vnímal fakt, že napriek nízkej umeleckej kvalite ich tvorby, boli tzv. postupisti vítaní vo viacerých slovenských literárnych časopisoch. V článku sa však predovšetkým prízvukovalo prepojenie bratislavských literátov na nacionálne-orientovaný politický tábor: „*Tento fakt [popularita literárnej skupiny Postup – pozn. M. B.] vyráža veľmi plasticky na pozadí celej kultúrno-politickej situácie u nás, na tvárnosti ktorej prepukajú – práve v súčasných dňoch – hnisavé vredy á la bahňanská aféra, »aféra krajinských cien« atď. Je jasné, že v období hospodárskych, politických a kultúrnych prevratov a premien, potrebuje vládnuca trieda svojich zbrojnošov i na literárnom fronte.*“⁶³⁸ Bola to ideová nevyhranenosť a ideologická dezorientácia tzv. postupistov, no rovnako katolícka orientácia niektorých členov skupiny a „koketovanie“ so sociálnou otázkou⁶³⁹, ktoré priviedli skupinu R-10 ku kritike kultúrnych aktivít mladej slovenskej generácie. Ideovú dezorientáciu vnímali pražskí študenti ako základnú vlastnosť slovenskej mládeže, ktorú Postup reprezentoval, a živnú pôdu pre populizmus autonomistického alebo priam fašistického razenia.⁶⁴⁰ Radikalizmus pražských vysokoškolákov vo vzťahu

⁶³² Pôsobili v nej tak básnici a prozaici, ako aj literárni kritici: A. Matuška, M. Chorváth, J. Kostra, K. Bezek a D. Chrobák.

⁶³³ „Do Prahy sme prišli už skoro ako komunisti, mnohí zo skupiny R-10 sa komunistami stávali až v Prahe.“ Tamže, s. 18.

⁶³⁴ Tamže, s. 18 – 20.

⁶³⁵ Tamže, s. 20.

⁶³⁶ Tamže.

⁶³⁷ BIELEK, V.: *Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti kultúrnej*, C. d., s. 37.

⁶³⁸ Tamže.

⁶³⁹ „Koketovanie“ so sociálnymi otázkami a komunistickou rétorikou A. Matuška vyčítal rovnako T. J. Gašparovi. Pozri: MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 116 alebo podkapitolu *Dajme sa dokopy! V mene národnej jednoty* (1.2.1).

⁶⁴⁰ „Bezprogramovosť a ideová nevyhranenosť sú charakteristickým znakom reakčných a tvoriacich sa fašistických prúdov, ktoré vstupujú do umenia a vedy najrozličnejšími cestičkami (...).“

k literárnej skupine Postup súvisel s kritikou pokusu „*dať dokopy*“ – keď použijem formuláciu T. J. Gašpara – autorov viacerých svetonázorov.⁶⁴¹ Tzv. postupisti za svoj základný cieľ označili možnosť slobodne tvoriť: „*Chceme proste ukázať, že žijeme. Sme a to stačí.*“⁶⁴² Ľavicovo a mnohokrát komunisticky orientovaných členov skupiny R-10 povzbudzovalo pritom k verejnej aktivite presvedčenie o potrebe osvety a ideového uvedomenia mládeže. Napokon, bola to snaha popularizovať v slovenskom kultúrnom prostredí ľavicové idey. Z hľadiska literárneho a literárnokritického zamerania boli príslušníci skupiny R-10 „*obrátení na dva dejinné dvory: čiastočne späť ku kritickému realizmu a čiastočne vpred k socialistickému realizmu*“.⁶⁴³ Pražská slovenská mládež bola ideovo vykryštalizovaná a ideologickú vlačnosť považovala za zásadný hendikep svojich bratislavských protivníkov.⁶⁴⁴

Konkretizovanie ambícií tzv. postupistov v kontexte Gašparovho hesla „*dať sa dokopy*“ nie je pritom náhodné. Prvý bratislavský večierok tzv. postupistov v roku 1934 otvoril práve T. J. Gašpar, ktorý okrem J. Smreka a A. Žarnova plnil funkciu čestného predsedu Spolku mladých slovenských spisovateľov.⁶⁴⁵ Na literárnom večierku skupiny Postup apeloval T. J. Gašpar na „spoločnú lásku“ v radoch slovenských kultúrnych elít a odstránenie straníckych, triednych a ideologických rozporov v ich vnútri: „*Amor communitatis! (...) A kde sme ešte od zborenia straníckej, ba čo viac, triednej rôznice, ktorá ako čínsky múr hatí úspešnú koncentráciu našej integrálnej životnej vôle a jej vtelenie sa do novej*

»Postup« má všetky predpoklady vyvinúť sa v takéto fašistické literárne riečište: 1. početnosť (kvantita je vôbec druhou základnou cnosťou postupistov), 2. prístupná, úzka duchovná úroveň, 3. mihavý a široký »ideový« rámec, do ktorého natesnajú vedľa mníchov Harantu, Hlbinu a Dilonu, tónistu J. E. Bora a »národného básnika« Javora i »modernistu« Pogorielova a Matoviča, a dokonca i »sociálneho básnika« Brezányho, 4. porozumenie a podpora oficiálnej kritiky.“ BIELEK, V.: Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti kultúrnej, C. d., s. 37.

⁶⁴¹ J. Dvořák v článku *O jedné – prý – generaci* (t. j. o tzv. postupistoch) zverejnenom v časopise Čin poznamenal: „Zajímavá směs se tu semkla, aby se snáze probodovala k uznání, vyjádřitelnému zemskou či státní cenou.“ Pozri MARKO, I. J.: Zápas mladých, C. d., s. 223.

⁶⁴² Úvodom. In: Postup, roč. 1, 1934, č. 1, s. 1. Úvodná poznámka redakčného kruhu.

⁶⁴³ R-10, C. d., 25. Po tomto vyjadrení A. Matušku nasledovalo: „Neviem, či v tom je akýsi eklektizmus, ale je to určite dobové umiestnenie.“ Tamže.

⁶⁴⁴ Ako generačný problém vnímal vzťah medzi R-10 a Postupom I. J. Marko. K článku *Čakatelia slovenskej tretej ríše v oblasti kultúrnej*, ktorý umiestnil vo svojej monografii ako príklad kritiky literárnej skupiny Postup, zverejnil komentár: „Je nemysliteľné žiadať, aby si ľudia z dvoch rozličných generácií rozumeli vtedy, keď ich nespája spoločný postoj k svetu, alebo spoločný svetový názor.“ MARKO, I. J.: Zápas mladých, C. d., s. 151.

⁶⁴⁵ „Nepamätám si na nič krajšieho, tak hlbokého a premysleného, ako keď dňa 24. novembra 1934 v novej prednáškovej sieni Radnice prehovoril na prvom rukopisnom večierku Postupistov Tido J. Gašpar. Jeho plamenné slová prebudili celú inteligentnú mládež, ktorá v preplnenej sieni priamo jasala. Tu Tido J. Gašpar znamenite rozobral rozcapartenosť slovenskú a prvý raz dôrazne nabádal známym svojim heslom: Dajme sa dokopy!“ Tamže, s. 205.

sociálnej skutočnosti?“⁶⁴⁶ Ideovú diferencovanosť združenia tzv. postupistov vnímal T. J. Gašpar ako cestu k uskutočneniu jednoty mladej slovenskej generácie a ako prvý krok k súdržnosti kultúrnej elity. Pritom zjednotenie slovenskej kultúrnej obce, napriek viacerým svetonáhľadom, patrilo v tridsiatych rokoch 20. storočia ku Gašparovým hlavným programovým cieľom.⁶⁴⁷

Napokon, bola to nedostatočná literárna a literárnokritická príprava členov skupiny Postup, ktorá vzbudila odpor ľavicovej kritiky. V siedmom čísle *DAV-u* z roku 1934 M. M. Dedinský pomenoval kultúrnu aktivitu tzv. postupistov ako „malomeštiacku“⁶⁴⁸, nezrelú a neúspešne ašpirujúcu k dosiahnutiu stabilnej spoločenskej pozície v kultúrnej sfére. Pripúšťal, že niektorí členovia skupiny patria k talentovaným literátom (z ideologických dôvodov preferoval najmä sociálne-orientovaných básnikov), pričom odmietal katolíckych autorov, ktorí po zániku literárnej skupiny Postup pokračovali ako autori tzv. katolíckej moderny (R. Dilong, P. G. Hlbina). Metódy, ktoré literárna skupina Postup v priestore kultúry praktizovala, vnímal M. M. Dedinský ako nečestné, prameniace z nedostatku trpezlivej reflexie skutočnosti: „*Pustými nadávkami a hulákaním na »staršiu« literárnu generáciu, vždy len rázu osobného, chceli [tzv. postupisti – pozn. M. B.] zakryť svoje slabosti, svoju nemohúcnosť, neschopnosť a nevykvasenosť.*“⁶⁴⁹ Členovia literárnej skupiny Postup začali v kultúrnom priestore tridsiatych rokov 20. storočia skutočne viacero sporov, ktoré mali personálny charakter (konflikt s E. B. Lukáčom, R. Brtňanom, M. Pišútom a rovnako i spor medzi Spolkom slovenských spisovateľov a Spolkom mladých slovenských spisovateľov).⁶⁵⁰ Reakcie na plagiátorskú aféru s J. E. Borom, ako literárnym kritikom skupiny Postup, len potvrdili nechť mladých literátov konfrontovať sa s kritikou vlastného prostredia.

Keď v roku 1934 na stránkach *DAV-u* ľavicová kritika diskreditovala literárnu skupinu Postup, A. Matuška súčasne obvinil v *Prítomnosti* J. E. Bora z plagiátu.⁶⁵¹

⁶⁴⁶ Tamže, s. 207 – 210.

⁶⁴⁷ Pozri kapitolu *Dajme sa dokopy! V mene národnej jednoty* (1.2.1).

⁶⁴⁸ DEDINSKÝ, M. M.: Vpád malomeštiakov do literatúry. Od „voľnej družiny Postup“ k organizácii „mladých slovenských spisovateľov“. In: *DAV*, roč. 7, 1934, č. 7, s. 107 – 108.

⁶⁴⁹ Tamže, s. 107.

⁶⁵⁰ Pozri napríklad kapitoly Postup. In: MARKO, I. J.: Zápas mladých, C. d., s. 101 – 119; Nezdravé javy medzi spisovateľmi. In: Tamže, s. 159 – 184.

⁶⁵¹ Ide o články *Historka zo slovenskej literatúry. Empirické podvody transcendentálneho kritika* (publ. *Prítomnosť*, 1934), *K literárnej afére zo Slovenska* (publ. *Prítomnosť*, 1934), *Ešte k literárnej afére zo Slovenska* (publ. *Prítomnosť*, 1934). V textoch *O plagiátorskej sláve medzi nami* (publ. *DAV*, 1934) a *J. E. Bor: Poézia povojnového Slovenska* (publ. *Index*, 1934) A. Matuška na plagiátorstvo J. E. Bora nadväzuje a texty majú charakter všeobecnejšej sondy do vnútra literárnokritickej metódy J. E. Bora, ale netýkajú sa priamo aféry o Borov *Návrat*

Ako plagiát viacerých Šaldových statí⁶⁵² označil A. Matuška niektoré kapitoly Borovej knihy *Návrat k minulosti* (1933).⁶⁵³ Ústrednou témou Matuškovskej polemiky bola síce otázka spisovateľskej etiky, pričom tzv. postupisti interpretovali kritikovo vystúpenie jednoznačne ako ideologické gesto. J. E. Bor na stránkach *Pera* v roku 1935 konštatoval, že o šírenie Matuškových tvrdení „sa postarali znamenite zorganizovaní ľavičiari“⁶⁵⁴, K. Geraldini na stránkach *Postupu* prezentoval J. E. Bora ako obeť „nadšených adeptov komunizmu“⁶⁵⁵ a „mladoľavičiarskej kliky“⁶⁵⁶, napokon P. G. Hlbina v *Eláne* Matuškov príspevok poňal v súvislostiach „boja proti Bohu a cirkvi“.⁶⁵⁷ Chronologicky vzaté, A. Matuška nebol prvý, ktorý z radov ľavicovo orientovaných pražských študentov na plagiátorstvo J. E. Bora upozornil časopisecky. Jeho predchodca a člen skupiny R-10 – Vladimír Klimeš (pseud. Vladimír Kormanec) v roku 1933 v *DAV-e* charakterizoval Borov prípad ako „ilustráciu literárnych pomerov slovenského malomeštiactva“⁶⁵⁸ a popretie dialekticko-materialistického zmýšľania. Rovnako ako A. Matuška umiestil V. Klimeš vo svojom článku komparáciu Šaldových a Borových formulácií⁶⁵⁹, svoju kritiku vložil však v zrejmy ideologický rámec a J. E. Bora interpretoval ako „reakčného“ literárneho kritika.⁶⁶⁰

A. Matuška svoj prístup k Borovi označil ako „demaskovanie“⁶⁶¹ a dištancoval sa od obviňovania z „podľahnutia Marxovi“.⁶⁶² Tón jeho článkov bol predovšetkým

k minulosti (1933). Pozri MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 61 – 86.

⁶⁵² A. Matuška narážal predovšetkým na Šaldov spis *O tzv. nesmrteľnosti díla básnického* (1928) a článok *Nepokoj a nejistoty evropské*, ktorý F. X. Šalda uverejnil v roku 1929 vo svojom *Zápisníku*. F. X. Šalda nebol jediným autorom, na ktorého A. Matuška v kontexte plagiátu narážal, český kritik bol totiž „najviac vykradnutý“. Pozri MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 63.

⁶⁵³ Kniha *Návrat k minulosti* vyšla v edícii *Prameň*, ktorú vydávalo Ústredie slovenského katolíckeho študentstva v Bratislave. V tridsiatych rokoch viedol edíciu Konštantín Čulen.

⁶⁵⁴ Pozri Dialóg kritiky s kritikou. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 104.

⁶⁵⁵ GERALDINI, K.: Neslýchané pseudokritické barbarstvo. In: *Postup*, roč. 1, 1934, č. 5 – 6, s. 17. D. Teplan, ktorý na základe podrobného materiálového výskumu spracoval príbeh polemiky, predložil domnienku, že autorom článku *Neslýchané pseudokritické barbarstvo* mohol byť J. E. Bor, ktorý si na začiatku plagiátorskej aféry neprial polemicky vystupovať pod vlastným menom. Pozri TEPLAN, D.: J. E. Bor: *Návrat k minulosti* (Ku genéze plagiátorskej aféry), C. d., s. 186.

⁶⁵⁶ Tamže.

⁶⁵⁷ HLBIŇA, P. G.: K prípadu J. E. Bora. In: *Elán*, roč. 4, 1934, č. 7, s. 7.

⁶⁵⁸ KORMANEC, V. (KLIMEŠ, V.): Plagiát z kritikov – blamáž kritika a kritiky. In: *DAV*, roč. 6, 1933, č. 9, s. 125 – 126.

⁶⁵⁹ Karol Rosenbaum uvádza (pozri bibliografické poznámky k prvému zväzku *Vybraných spisov Alexandra Matušku*), že článok V. Klimeša sa opieral o Matuškovu prednášku na zasadnutí Detvana v Prahe. V týchto súvislostiach bol A. Matuška prvý, kto proti J. E. Borovi vystúpil.

⁶⁶⁰ „Popieranie všetkej ľudskej pokročilosti, jehož socialistické usmernenie prinesie nový rozmach ľudskej spoločnosti, tiahne sa celou knihou Borovou, snažiacou sa dokázať prospešnosť návratu k minulosti. Celkovo možno povedať, že je to »filozoficko-vedecké« zdôvodnenie najtupejších reakčných vulgarizmov.“ KORMANEC, V. (KLIMEŠ, V.): Plagiát z kritikov – blamáž kritika a kritiky, C. d., s. 125.

⁶⁶¹ MATUŠKA: Dielo I, C. d., s. 80.

antikatolícky a namierený proti familiárnosti slovenského kultúrneho prostredia. Pohyboval sa v rámci ľavicovej kritiky (na J. E. Bora útočil ako člena katolíckej mládeže z prostredia bratislavského internátu Svoradov a súčasne nadviazal na dominantné postavenie katolíckeho a národne orientovaného tábora v priestore kultúry, čím zopakoval argumenty prostredia, v ktorom bol ukotvený). V prvom rade však očakával prevzatie osobnej zodpovednosti za neetické gesto: „Čítanie sv. Augustína, stojí kdesi u p. Bora, nabáda človeka k reforme vlastného života. Bude dobre, keď si i p. Bor zreformuje svoj život. Ostatne, snád' ho ani nebude musieť reformovať sám, snád' mu ho zreformujú iní.“⁶⁶³ Individualistické prvky Matuškovho zmýšľania nabádali ku konfrontácii s J. E. Borom ako tvorivou osobnosťou, osobne zodpovednou – tak umelecky, ako aj morálne – za tvorivú metódu, ktorú si zvolil.⁶⁶⁴

Situácia okolo polemiky medzi A. Matuškom a J. E. Borom sa zaujímavo zauzľuje, keď oboch aktérov sporu zhodnotíme ako generačných protivníkov vyznačujúcich sa spoločnou snahou modernizovať slovenské kultúrne prostredie. V korešpondencii s J. Smrekom z roku 1934 J. E. Bor sebareflexívne poznamenal: „Ja som človek moderný, revolucionársky a útočný, a je prirodzené, že so všelijakými staromilmi sa nikdy nezhodnem.“⁶⁶⁵ To isté by mohlo platiť aj o A. Matuškovi, ktorý s J. E. Borom zdieľal nielen fascináciu F. X. Šaldom, ale aj odpor proti snahe rehabilitovať S. H. Vajanského.⁶⁶⁶ Na základe Matuškových textov je možné dodatočne pripúšťať, že obaja protagonisti sporu – oboznámení so súčasnou svetovou literatúrou a literárnou kritikou resp. dobovým filologickým kánonom - zdieľali podobné čitateľské skúsenosti (F. X. Šalda, J. Benda, G. Papini, A. Schopenhauer, P. Valéry, L. Bertrand a pod.). Konflikt medzi A. Matuškom a J. E. Borom sa takto neuskutočňoval na línii „pokrokár“ – „konzervatívec“, ale bol vskutku sporom o podobu modernizácie slovenskej kultúry. J. E. Bor, o ktorom P. G. Hlbina písal ako o literárnom kritikovi s neistou orientáciou⁶⁶⁷, si prial modernizovať kultúru

⁶⁶² Tamže, s. 78.

⁶⁶³ Tamže, s. 75.

⁶⁶⁴ Argument „Matuškovho podľahnutia Marxovi“ dodatočne spochybnil M. Chorváth: „Matuška nie je komunistom, čo vyplýva i z iných jeho kritických článkov. Ostatne ho sám Bor nazýva Nietzscheho žiakom [M. Chorváth tu nadväzuje na Borov text zverejnený v časopise *Pero*. Pozri Dialóg kritiky s kritikou. In: Slovenska literatura, roč. 17, 1970, č. 1, s. 103 – 104 – pozn. M. B.], a spojovať toto žiakovstvo s komunizmom je také protirečenie, že sa tým jeho pôvodca dostatočne kvalifikuje.“ CHORVÁTH, M.: Literárne Záhorie. In: Cestami literatúry, C. d., s. 130.

⁶⁶⁵ ŽATKO, Ernest – SMREK, Ján, SNK LA, sign.: 181 V 12

⁶⁶⁶ Pozri podkapitolu *Apoteóza zápecia. Kampaň proti Vajanskému* (2.3).

⁶⁶⁷ „Klad tejto knižky [*Návratu k minulosti* – pozn. M. B.] bol charakterizovaný v slov. kritike ako odvážne úsilie mladého človeka rozhladeného po Európe zapnúť myšlienkový svet slovenský do prúdu novej duchovnej regenerácie kresťanstva. A to bolo správne. Hoci sa zasa poukázalo na to,

cez adaptáciu dobovo aktuálnych myšlienok v slovenskom prostredí, pričom spôsob, akým podnety z cudzieho prostredia domestikoval (plagizovanie), zhodnotil A. Matuška ako neprípustný.

V týchto súvislostiach zapadla literárnokritická činnosť J. E. Bora do dobovej definície „malomeštiactva“, ktorú ľavicová kritika privolávala v kontexte literárnej skupiny Postup. Keďže v prvom rade chápal A. Matuška „kultúrnosť“ ako „tvorivosť“⁶⁶⁸, J. E. Bor kultúrne hodnoty karikoval a súčasne cez plagiát popieral základné princípy tvorivosti (originalitu). A. Matuška J. E. Bora diskreditoval navyše ako svoj generačný protipól v kontexte prístupu k publikačnému priestoru – jednak narážal na početné Borove články uverejnené časopisecky, jednak na knižné monografie, ktoré J. E. Bor zverejnil: *„Odhalenie neprišlo v pravý čas. Ódy na prvú knihu boli zaspievané a druhá sa už tlačila.“*⁶⁶⁹ Poznámky o popularite J. E. Bora je možné pritom vnímať ako ozvenu generačnej súťaživosti.⁶⁷⁰ A. Matuška pátral po príčinách Borovej „slávy“⁶⁷¹, no nachádzal ich v úzkom a familiárnom kultúrnom ovzduší, v ktorom *„mať kamarátov je vec takrečeno neoceniteľná.“*⁶⁷²

Kým pre autorov združených okolo časopisu *Postup*, bol A. Matuška *„úplne anonymným človekom v slovenskej kultúrnej a literárnej verejnosti“*, ktorému *„vrtalo denne v prázdnej kotrbe, kto má byť mŕtvolou, cez ktorú víťazoslávne prejde on, neznámy a bezvýznamný, na Parnas medzi slovenských recenzentov“*⁶⁷³, J. E. Bor mal nepopierateľne renomé vedúceho mladého literárneho kritika tých čias.⁶⁷⁴ Tzv. postupisti hľadali genézu Matuškovho gesta tak v ideových východiskách, ako aj v snahe spochybníť Borovu autoritu, a tým pobúriť kultúrnu verejnosť⁶⁷⁵.

že Borova orientácia nie je definitívna, má i nesprávne miesta (napr. úplné zavrhnutie strojov a civilizácie) a má hodne neujasneného, keďže mnohé veci zavrhuje a neodôvodňuje.“ HLBINA, P. G.: K prípadu J. E. Bora, C. d., s. 7. Z týchto poznámok však nie je jasné, na čo P. G. Hlbina narážal. Ideovú neujasnenosť P. G. Hlbina vysvetľoval vekom J. E. Bora. V roku 1933, keď bol publikovaný *Návrat k minulosti*, mal J. E. Bor 26 rokov.

⁶⁶⁸ Pozri podkapitolu *Kultúra* (3.2.3).

⁶⁶⁹ MATUŠKA: *Dielo I*, C. d., s. 81.

⁶⁷⁰ A. Matuška pritom v priebehu tridsiatych rokov zverejnil takmer tridsať článkov prevažne v českej tlači a *DAV-e*, prvú monografiu publikoval až po vojne (*Vajanský prozaik*, 1946).

⁶⁷¹ Narážam tým na názov článku *O plagiátorskej sláve medzi nami*. Tamže, s. 79 – 85.

⁶⁷² Tamže, s. 76.

⁶⁷³ GERALDINI, K.: *Neslýchané pseudokritické barbarstvo*, C. d., s. 17.

⁶⁷⁴ „Je nesporné, že vstúpením J. E. Bora do slovenskej literatúry zavládol v nej nový duch a smer, lebo mladý Bor je hádam jediný, ktorého môžeme nazvať kritikom v pravom slova zmysle.“ Meno autora tohto komentára nie je uvedené, citujem na základe prílohy k 1. číslu časopisu *Postup* z roku 1934. Súčasťou prílohy sú *„České hlasy o knihe J. E. Bora »Návrat k minulosti«*, – výňatky z pozitívnych recenzií z českých kultúrnospoločenských časopisov (*České slovo*, *Akce*, *Akord*). Strany prílohy nie sú číslované.

⁶⁷⁵ „Naša lit. verejnosť vie, o čo ide: za každú cenu znemožniť tohto nepohodlného Bora.“ Ard.: K prípadu J. E. Bora. In: *Postup*, roč. 1, 1934, č. 4, s. 12.

Prijatie Borovho *Návratu k minulosti* nesprevádzali však len slová uznania, čo zdôraznil už predošlý literárnohistorický výskum.⁶⁷⁶ Napriek tomu archívna korešpondencia J. E. Bora nasvedčuje, že v rovnakých intenciách (t. j. zneváženia protivníka, ktorý v kultúrnom priestore získal priazeň) Matuškovu polemiku vnímal aj autor *Návratu k minulosti*, ktorý knihu hodnotil ako ozvenu čitateľských skúseností.⁶⁷⁷ V korešpondencii, v ktorej sa obracal na viaceré osobnosti vtedajšieho literárneho života, sa J. E. Bor nevyhol osobným útokom na A. Matušku: „*Matuška chce vyvolávať »novú aféru« a treba ho nechať nech reve*“⁶⁷⁸, „*Nevedie ho snaha poukázať na slabé stránky knihy »Návratu«, ale zničiť človeka, o ktorom tvrdí, že ho nezná z iných prejavov. Vidieť to z celej jeho metódy, židovsko-komunistickej.*“⁶⁷⁹ Súčasťou Borovej obrany bola snaha zapojiť do priebehu aféry kultúrnych činiteľov, s ktorými v tej dobe spolupracoval – predovšetkým A. Mráza (ako redaktora *Slovenských pohľadov*) a J. Smreka (ako redaktora *Elánu*), napokon P. G. Hlbinu (ako člena literárnej skupiny Postup a člena redakčného kruhu časopisu *Postup*, ktorého meno v slovenskej kultúrnej obce z hľadiska verejnej autority rezonovalo vtedy v menšej miere než mená zmienených redaktorov).⁶⁸⁰ Cieľom J. E. Bora bolo dokázať, že A. Matuška – ako pomenej známy v tej dobe kultúrny publicista⁶⁸¹ – sa dopustil zásadných interpretačných omylov ideologického charakteru. K tomu však autor *Návratu* – miesto uverejnenia sebaobrany v dobe vypuknutia aféry –

⁶⁷⁶ Pozri napríklad TEPLAN, D.: J. E. Bor: *Návrat k minulosti* (Ku genéze plagiátorskej aféry), C. d., s. 163 – 165.

⁶⁷⁷ V liste do J. Smreka J. E. Bor písal: „Výslovne vravím, že idem zhrnovať sukus staršieho i novšieho lit. badania... To je jasné, že to, čo bude nasledovať, nie sú moje vlastné objavy. A potom, keď niekde vo vete uvádzam Šaldu, to tiež značí, že je to jeho veta. [...] Som predsa jeho žiak, mám z neho sem tam prvky štýlu, nejesten podnet a návod, alebo myšlienku.“ ŽATKO, Ernest – SMREK, Ján, SNK LA, sign.: 181 V 12

⁶⁷⁸ Tamže.

⁶⁷⁹ Tamže.

⁶⁸⁰ Archívnu korešpondenciu edičné spracoval a vo svojej štúdii zverejnil Dušan Teplan. Pozri TEPLAN, D.: J. E. Bor: *Návrat k minulosti* (Ku genéze plagiátorskej aféry), C. d., s. 163 – 207. Štúdia obsahuje prepis listu zo začiatku marca 1934, v ktorom sa J. E. Bor obrátil na A. Mráza s prosbou o pomoc (Tamže, s. 171 – 172); prepisy viacerých listov adresovaných P. G. Hlbinovi (Tamže, s. 181, s. 186, s. 195, s. 197); prepis listu adresovaného J. Smrekovi takisto zo začiatku marca 1934 roku (Tamže, s. 192 – 193). Proti Matuškovmu článku z vyššie uvedených autorov časopisecky vystúpil len P. G. Hlbina v *Eláne* (HLBINA, P. G.: K prípadu J. E. Bora. In: *Elán*, roč. 4, 1934, č. 7, s. 7), A. Mráz svoje rozhodnutie nezapájať sa do aféry predložil na stránkach *Slovenských pohľadov* (MRÁZ, A.: Súdenie a obrana. In: *Slovenské pohľady*, roč. 51, 1935, č. 8 - 9, s. 520 – 521; Zavádzanie. In: *Slovenské pohľady*, roč. 51, 1935, č. 10, s. 586 – 587). Napokon J. Smrek v osobnej korešpondencii odmietol proti Matuškovu osobne vystúpiť, pričom P. G. Hlbinovi ponúkol publikačný priestor.

⁶⁸¹ Matuškovu meno začalo intenzívnejšie rezonovať v slovenskom kultúrnom priestore v roku 1934 prostredníctvom odhalenia Borovho plagiátu a kritického cyklu *Portréty slovenských spisovateľov*, ktorý A. Matuška zverejnil v tom istom roku na stránkach *Prítomnosti*.

vyhľadával pomoc vo vnútri prostredia, ktoré vzhľadom na pracovné styky a osobné väzby mu bolo najbližšie.

Familiárnosť prostredia v Matuškovom vnímaní bola pritom jedným z faktorov určujúcich zatvorený model národnej kultúry. Matuškov polemický výstup proti J. E. Borovi, ktorý sprevádzala kritická reflexia malosti slovenského kultúrneho prostredia, zapadol takto do dobových sporov o podobu kultúry a následne diskusií o kultúrnom rozmere „slovenskej otázky“. Antikatolícky charakter Matuškovho kritického gesta súčasne odkazoval na predpoklad o nedostatku vecnej kritiky v prostredí katolícky orientovaných autorov, ktorí – ako prízvukoval K. Geraldini v osobnej korešpondencii adresovanej P. G. Hlbinovi – „*sa vedeli držať spolu*“.⁶⁸² Postupista J. E. Bor – napriek snahe udomáčniť inokultúrne vplyvy v domácom prostredí – reprezentoval tú podobu súčasnej slovenskej kultúry, ktorú A. Matuška ako reprezentant ľavicovej kritiky a súčasne pokrokovej „slovenskosti“ v tridsiatych rokoch 20. storočia kategoricky odmietol. Periférny charakter kultúry v Matuškovom vnímaní určovala rovnako malosť súdobého kultúrneho prostredia, ako aj neschopnosť niektorých jeho predstaviteľov prijať kritiku, ktorá sa vskutku niesla v znamení kritiky národnej kultúry a prízvukovania významu osobnej zodpovednosti za jej súčasnú podobu.

⁶⁸² GERALDINI, Koloman – HLBINA, Pavol Gašparovič, SNK LA, sign.: 169 B 15

Na záver

Poznámky o zdrojoch Matuškovho kritického gesta a kritikovej pozície v diskurze o kultúrnych aspektoch „slovenskej otázky“ som sa snažila rozvinúť na základe pozorovania špecifik slovenského kultúrneho prostredia v tridsiatych rokoch 20. storočia. A. Matuška bol „dieťaťom svojej doby“, pohotovým komentátorom kondície slovenskej kultúry v konkrétnom dejinnom okamžiku. Táto skutočnosť mala pritom dvojsečný charakter – A. Matuška hodnotil súdobé slovenské kultúrne prostredie, pričom doba, v ktorej písal, formovala jeho východiská a udávala smer jeho argumentácii. Matuškov názory, ktoré sa javili ako vzdialený pohľad pražského študenta, korešpondovali pritom s diskusiou o národnej kultúre na slovenskej strane.

Taktiež som sa snažila poukázať na fakt, že Matuškov koncept kultúry z tridsiatych rokov 20. storočia, ktorú kritik uplatňoval v sporoch o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“, mala napriek svojej štylistickej aforistickosti komplexný charakter. Domnievam sa, že vyhraňovanie sa voči kultúrnej familiárnosti azda najsilnejšie zarezonovalo v Matuškovskej polemike s J. E. Borom. Rovnako s tým súvisela aj Matuškov kritika Gašparovho hesla „Dajme sa dokopy“ a v širšom rámci aj jeho kritika prejavov národného partikularizmu v kultúre. Cieľom partikularistických snáh bolo unifikovať slovenskú kultúrnu elitu na národnom princípe, a tým vytvoriť pocit súdržnosti (familiárnosti) vo vnútri komunity. Rovnakú paralelu možno vidieť v prípade Matuškovho sporu s romantizmom, ktorý nebol výlučne kritikou ideologickej interpretácie dedičstva 19. storočia, ale cieľeným útokom na národne orientovaný tábor slovenskej kultúrnej elity, ktorý formoval jednu zo súdobých podôb národnej kultúry. V týchto súvislostiach sa tematické jadro jednotlivých kapitol neustále prelína a dopĺňa, čím Matuškov pôsobenie v slovenskom kultúrnom priestore v tridsiatych rokoch 20. storočia získava súvislejší interpretačný rámec.

Svoje zistenia som systematizovala vo viacerých bilančných podkapitolách – najprv v náčrte pozície kritika v sporoch o kultúrny rozmer slovenskej otázky⁶⁸³, následne v širšom pohľade na účasť A. Matušku v spore o slovenský romantizmus⁶⁸⁴ a nakoniec v stručnej rekonštrukcii Matuškovskej predstavy o zatvorenom a otvorenom

⁶⁸³ Pozri „Slovenská otázka“ podľa A. Matušku. *Pracovná hypotéza a ďalšie východiská* (1.3).

⁶⁸⁴ Pozri *Bilancia. Alexander Matuška v spore o slovenský romantizmus* (2.4).

modeli národnej kultúry⁶⁸⁵. Štvrtá kapitola venovaná polemike s J. E. Borom sa síce z hľadiska rekonštrukcie kultúrnej koncepcie A. Matušku môže javiť ako doplnková, no jej účelom bolo poukázať na „časový“ horizont Matuškovkej kritiky. Tá totiž presahovala tridsiate roky 20. storočia oboma smermi – do minulosti i do budúcnosti – a mala aj zjavný súčasný rozmer.

Tematická plocha, po ktorej sa A. Matuška v sporoch o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“ v tridsiatych rokoch 20. storočia pohyboval, mala široký záber. A. Matuška hodnotil „minulé“, „súčasnú“ a „budúce“, pričom kládol dôraz na prepojenie všetkých „časových rozmerov“ slovenskej kultúry. Matuškov pohľad bol však determinovaný ideologickým rámcom, keďže svoj kritický program A. Matuška vyložil ako príslušník medzivojnovej slovenskej ľavice, prípadne ľavicový demokrat, a taktiež ako reprezentant pokrokovej časti slovenskej kultúrnej elity. Vyhla som sa preto izolovanému pohľadu na ranú Matuškovu tvorbu a jej interpretáciu som včlenila do širšej diskurzívnej štruktúry – v užšom zmysle slova som Matuškovu gesto poňala ako súčasť diskurzu ľavicovej kritiky, v širšom zas ako súčasť sporov o slovenskú kultúru a súčasne sporov o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“.

Ako vedľajší výsledok materiálového výskumu dobovej kultúrno-spoločenskej a literárnej tlače vnímam viaceré poznatky o charaktere slovenského kultúrneho prostredia v tridsiatych rokoch 20. storočia a vonkajších okolnostiach Matuškovho kritického pôsobenia. Mojm zámerom nebolo predložiť literárnohistorickú syntézu skúmaného obdobia, ale zdôvodniť radikálnu optiku A. Matušku, ktorá sa niesla v znamení subjektivity. Sústredila som sa preto na vybrané aspekty priestoru kultúry v tridsiatych rokoch 20. storočia, pričom podanie uceleného obrazu doby z pohľadu literárnej histórie nebolo mojou ambíciou.

Rozsiahly časopisecký materiál mi však ponúkol viacero kontextov, ktorým tematicky zodpovedala podstatná časť polemík A. Matušku z tridsiatych rokov 20. storočia. K systematizácii početných sporov a konfliktov v slovenskom kultúrnom prostredí tridsiatych rokov 20. storočia som pristúpila na základe vymedzenia obsahu kultúrneho rozmeru „slovenskej otázky“.⁶⁸⁶ Za mimoriadne podnetné z hľadiska výslednej koncepčnej podoby práce považujem novšie výsledky filozofického, historiografického a literárnovedného výskumu (viaceré štúdie a monografie V. Barboríka, V. Jaksicovej, T. Pichlera a P. Zajaca,

⁶⁸⁵ Pozri *Spor o kultúrny model. Prípady Alexander Matuška* (3.3).

⁶⁸⁶ Pozri *Pokrok, tradícia, periféria. Mnohohlas „slovenskej otázky“* (1.2).

V. Papouška a pod.). Ako obzvlášť prínosné vnímam výsledky staršieho literárnohistorického výskumu ranej tvorby A. Matušku (odborné články a eseje V. Petríka, R. Chmela, K. Rosenbauma, ako aj monografiu L. Pateru venovanú dielu a osobnosti A. Matušku a pod.), vrátane poznámok O. Čepana o medzivojnovnej genéze lyrizovanej prózy predložených v monografii *Kontúry naturizmu* (1977). Napriek tomu, že na situovanosť ranej Matuškovskej tvorby v širšom kontexte tridsiatych rokov sa zmienení autori zameriavali len okrajovo, ich výskum mi umožnil vytvoriť si pevný základ uvažovania o A. Matuškovi ako kritikovi národnej kultúry a protagonistovi sporov o kultúrny rozmer „slovenskej otázky“.

Napriek prístupu k pôvodným Matuškovým časopiseckým publikáciám som sa rozhodla state z rokov 1930 – 1938 citovať v mierne upravenom znení – podľa textov, ktoré v prvom zväzku najnovšej edície Matuškovho *Dielu* (Tatran, 2010) edične pripravil kritik syn Stanislav Matuška. V záverečnej edičnej poznámke k *Dielu I* S. Matuška zdôraznil, že pri zostavovaní zväzku vychádzal predovšetkým z originálnych rukopisov zachovaných v otcovej pozostalosti. Keďže verejný prístup k časti Matuškovskej pozostalosti je momentálne obmedzený, konštatovanie S. Matušku bolo pre mňa dostatočným argumentom pre voľbu citačného zdroja. Týmto som sa v rámci bádateľských možností chcela vrátiť k „pôvodnému A. Matuškovi“ čo najdôslednejšie.

Zoznam použitej literatúry

Archívne pramene:

GERALDINI, Koloman – HLBINA, Pavol Gašparovič, SNK LA, sign.: 169 B 15

ŽATKO, Ernest – HLBINA, Pavol Gašparovič, SNK LA, sign.: 169 B 15

ŽATKO, Ernest – SMREK, Ján, SNK LA, sign.: 181 V 12

MRÁZ, Andrej – MATUŠKA, Alexander, SNK LA, sign: 52 L 39

Publikované pramene:

DAV (1931 – 1937)

Elán (1930 – 1938)

LUK (1930-1932)

Mladé Slovensko (1925, 1929)

Národné noviny (1930, 1937)

Národní osvobození (1932)

Nový svet (1933 – 1938)

Pero (1932 – 1934)

Politika (1931 – 1938)

Postup (1934 – 1935)

Prameň (1936 – 1937)

Prúdy (1932)

Přítomnost (1924 – 1938)

Robotnícke noviny (1935, 1938)

Slovák (1934, 1935, 1937)

Slovenské pohľady (1932, 1935, 1936)

Slovenské smery umelecké a kritické (1933 – 1938)

- CIEKER, Jozef: Slovenská otázka na prelome storočí, Bratislava : Nakladateľstvo Slovenskej ligy, 1935.
- ČAPEK, Karel: Místo pro Jonathana!, Praha : Symposium, 1970.
- Dialóg kritiky s kritikou. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 102 – 106.
- FISCHER, Otokar: Šaldovo češství, Praha : Fr. Borový, 1936.
- CHMEL, Rudolf (ed.): Hlasy v prúdech času, Bratislava : Tatran, 1983.
- CHMEL, Rudolf (ed.): Kongres slovenských spisovateľov 1936, Bratislava : Tatran, 1986.
- CHORVÁTH, Michal: Cestami literatúry, zv. 1, Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1979.
- CHROBÁK, Dobroslav: Z dobových ohlasov a literárnej aféry. In: Prozaické dielo, Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 415 – 450.
- LETZ, Štefan – CHROBÁK, Dobroslav (ed.): Slovenský literárny almanach, Praha : Litevna, 1931.
- MARKO, Il'ja Jozef.: Zápas mladých, Prešov – Bratislava : Čas, 1941.
- MATUŠKA, Alexander: Dielo I, Bratislava : Tatran, 2010.
- MATUŠKA, Alexander: Dielo IV, Bratislava : Tatran, 2014.
- MATUŠKA, Alexander: Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti. In: Slovenská literatúra, roč. 96, 1980, č. 6, s. 44 – 59.
- MATUŠKA, Alexander: Štúrovci. In: Tenže, Profily a portréty, ed. Karol Rosenbaum, Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1972, s. 69 – 80.
- MATUŠKA, Alexander: Vplyv Schopenhauerovej filozofie na Nietzscheho. In: *Celistvosť literatúry*, zv.5., ed. Karol Rosenbaum, Slovensky spisovateľ: Bratislava 1991, s. 310 – 421.
- MRÁZ, Andrej: Svetozár Hurban Vajanský. Štúdia, Bratislava : Knihy slovenského národa, 1926.
- NOVOMESKÝ, Ladislav: Dielo I, Bratislava : Tatran, 1984.
- NOVOMESKÝ, Ladislav: Náš Šalda – Dělník a tvůrce lidství. In: František Xaver Šalda, 1867 – 1937 – 1967. Praha : Academia, 1968, s. 190 – 197.
- PRAŽÁK, Albert: Slovenská svojskosť, Bratislava : Nakladatelství Akademie, 1926.

- PRAŽÁK, Albert: Dr. S. Št. Osuský: Filozofia štúrovcov. In: Naše věda, roč. 8, 1927, č. 9 – 10, s. 205 – 210.
- R-10. In: Slovenské pohľady, roč. 77, 1961, č. 4, s. 14 – 25.
- RUTTE, Miroslav: Bojovník o zítřek (F. X. Šalda). Praha : Společnost F. X. Šaldy, 1993.
- SMREK, Ján (ed.), Slovenská prítomnosť literárna a umelecká, Praha: L. Mazáč, 1931.
- ŠALDA, F. X.: Antologie z mladých básníků slovenských. In: Šaldův zápisník VI (1933 – 1934), Praha : Československý spisovatel, 1993, s. 365 – 372.
- ŠALDA, F. X.: Centralism a partikularism v písemnictví našem a cizím. In: Šaldův zápisník I (1928 – 1929), Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 297 - 305.
- ŠALDA, F. X.: Centralizace nebo decentralizace. In: Kritické projevy 11 (1919 – 1921), Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 160 – 161.
- ŠALDA, F. X.: Cestopis jaký nemá být. In: Kritické projevy 11 (1919 – 1921), Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 106 – 111.
- ŠALDA, F. X.: Československá otázka v novém osvětlení. In: Šaldův zápisník VIII (1935 – 1936), Praha : Československý spisovatel, 1994, s. 96 – 104.
- ŠALDA, F. X.: Dvě nová dramata. In: Kritické projevy 8 (1910 – 1911), Praha : Československý spisovatel, 1956, s. 37 – 49.
- ŠALDA, F. X.: Hodnoty kulturní a mocnosti životní. In: Kritické projevy 7 (1908 – 1909), Praha : Československý spisovatel, 1953, s. 257 - 277.
- ŠALDA, F. X.: In memoriam Alberta Škarvana. In: Kritické projevy 13 (1925 – 1928), Praha : Československý spisovatel, 1963, s. 154 – 156.
- ŠALDA, F. X.: Košúty. In: Šaldův zápisník III (1930 – 1931), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 444.
- ŠALDA, F. X.: Ležela země přede mnou, vdova po duchu. In: Boje o zítřek, Praha : Melantrich, 1948, s. 178 – 194.
- ŠALDA, F. X.: O nové češství. In: Kritické projevy 11 (1919 – 1921), Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 175 – 180.
- ŠALDA, F. X.: Po těch volbách. In: Šaldův zápisník IV (1931 – 1932), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 94.
- ŠALDA, F. X.: Proces Tukův. In: Šaldův zápisník II (1929 – 1930), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 88 – 89.

- ŠALDA, F. X.: Prúdy. Revue mladého Slovenska. In: Kritické projevy 8 (1910 – 1911), Praha : Československý spisovatel, 1956, s. 303 – 304.
- ŠALDA, F. X.: Souboj dvou politiků čili Tant de bruit pour une omelette au lard. In: Šaldův zápisník I (1928 – 1929), Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 138 – 146.
- ŠALDA, F. X.: Zápisník. In: Šaldův zápisník I (1928 – 1929), Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 48.
- ŠALDA, F. X.: Žaloba slovenská. In: Šaldův zápisník II (1929 – 1930), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 347 – 348.
- ŠALDA, F. X.: Jan Neruda: Zpěvy páteční. In: Kritické projevy 3 (1896 – 1897), Praha: Československý spisovatel, 1950, s. 173 – 193.
- ŠALDA, F. X.: Kritika pathosem a inspirací. In: Boje o zítřek, Praha : Melantrich, 1948, s. 164 – 177.
- ŠALDA, F. X.: Literatura druhého a třetího nálevu. In: Šaldův zápisník II (1929 – 1930), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 1 – 13.
- ŠALDA, F. X.: Nacionalism a internacionalism. In: Kritické projevy 12 (1922 – 1924), Praha : Československý spisovatel, 1959, s. 53 – 57.
- ŠALDA, F. X.: Národní divadlo. In: Kritické projevy 2 (1894 – 1895), Praha : Československý spisovatel, 1950, s. 11 – 91.
- ŠALDA, F. X.: O smysl kultury. In: Šaldův zápisník III (1930 – 1931), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 105 – 122.
- ŠALDA, F. X.: Poznámky (Ještě tradice). In: Šaldův zápisník I (1928 – 1929), Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 193 – 194.
- ŠALDA, F. X.: Problém národnosti v umění. In: Boje o zítřek, Praha : Melantrich, 1948, s. 115 – 132.
- ŠALDA, F. X.: Slůvko o nacionalismu a internacionalismu. In: Šaldův zápisník III (1930 – 1931), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 91 – 97.
- ŠALDA, F. X.: Těžká kniha. In: Kritické projevy 2 (1894 – 1895), Praha : Československý spisovatel, 1950, s. 267 – 301.
- ŠALDA, F. X.: Úkol českého národa. In: Kritické projevy 8 (1910 – 1911), Praha : Československý spisovatel, 1956, s. 90 – 92.
- ŠALDA, F. X.: V národě filologů. In: Šaldův zápisník II (1929 – 1930), Praha : Československý spisovatel, 1991, s. 96.

ŠALDA, F. X: Znova a znova: tradice a revoluce. In: Šaldův zápisník I (1928 – 1929), Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 1 – 5.

Odborná literatúra

BAKOŠ, Vladimír: Samuel Štefan Osuský ako historik filozofie. In: Filozofia, roč. 63, 2008, č. 10, s. 849 - 862.

BAKUŁA, Bogusław: Kanon, antykanon, postkanon w dyskursie o tożsamości kultur w Europie Środkowej i Wschodniej (1991-2011). In: Porównania, roč. 9, 2011, č. 1, s. 13 - 13.

BARBORÍK, Vladimír: Prozaik Gejza Vámoš. Bratislava : SAP, 2006.

BARTLOVÁ, Alena: Túžby, projekty a realita. Slovensko v medzivojnovom období, Bratislava : Prodama, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2010.

BÍLEK, Petr A. – PAPOUŠEK, Vladimír: Metoda pozorování dějin a její souvislosti. In: Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1905 – 1923, zv. 1, Praha : Academia, 2010, s. 11 - 19.

BOURDIEU, Pierre: Pravidla umění. Vznik a struktura literárního pole, Brno : Host, 2009.

BRABEC, Jiří: Spisovatelé v proměnách poválečného světa. In: PAPOUŠEK, Vladimír a kol.: Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1924-1934, zv. 2, Praha : Academia, 2014, s. 79 – 126.

BUREK, Tomasz: Miejsce Brzozowskiego w dwudziestowiecznym sporze o romantyzm. Wstęp do zagadnienia. In: WALICKI, Andrzej – ZIMAND, Roman (ed.): Wokół myśli Stanisława Brzozowskiego. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1974, s. 7 – 41.

BYSTRICKÝ, Valerián: Slovenská otázka v medzivojnovom Československu. In: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu, Bratislava : Prodama, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2008, s. 100 – 119.

CSIBA, Karol: Medzi Živým bičom a Gardistom (poznámky k memoárom, beletrii a publicistike Mila Urbana). In: Slovenská literatúra, roč. 62, 2015, č. 5, s. 427 – 434.

ČEPAN, Oskár: Kontúry naturizmu, Bratislava : Slovensky spisovateľ, 1977.

ČEPAN, Oskar: Literárne dejiny a literárna veda, zv. III, Bratislava : VEDA, 2002.

- DEDINSKÝ, Mittelman Móric: Romantické elementy u Alexandra Matušku. In: Romboid, roč. 5, 1970, č. 1, s. 24 - 27.
- DRUG, Štefan: Štúrov program na našich zástavách. Davisti o štúrovcoch, Bratislava : Smena, 1990.
- FELIX, Jozef: Alexander Matuška a francúzska literatúra. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 56 – 70.
- HAMADA, Milan: K filozofii dejín slovenskej národnej kultúry. In: Kritické komentáre, zv. 1., Bratislava : KK Bagala, 2013, s. 11 – 25.
- HOMOLÁČ, Jiří: Polemika jako žánr (na materiálu šaldovském). In: Česká literatura, roč. 46, 1998, č. 3, s. 236-268.
- CHMEL, Rudolf: Dejiny slovenskej literárnej kritiky, Bratislava : Tatran, 1991.
- CHMEL, Rudolf: Romantizmus v globalizme. Malé národy – veľké mýty, Bratislava : Kalligram, 2009.
- JAKSICSOVÁ, Vlasta: Kultúra v dejinách, dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiach prvej polovice 20. storočia, Bratislava : VEDA, 2012.
- JANION, Maria: Romantyzm a początek świata nowożytnego. In: Gorączka romantyczna, Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2007, s. 21 – 42.
- KAMENEC, Ivan: Hlavné trendy kultúrneho vývoja na Slovensku v kontexte spoločenského a politického života v rokoch 1918 – 1938. In: Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí, Bratislava : Prodama, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 99 – 113.
- KAUTMAN, František: T. G. Masaryk, F. X. Šalda, Jan Patočka. Praha : Evropský kulturní klub, 1990.
- KOVÁČ, Dušan: Slováci. Česi. Dejiny, Bratislava : AEP, 1997.
- KUHN, Thomas: Struktura vědeckých revolucí. Praha : OIKOYMENH, 1997.
- LEHÁR, Jan – STICH, Alexandr – JANÁČKOVÁ, Jaroslava – HOLÝ, Jiří: Česká moderna. In: Česká literatura od počátků k dnešku. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 395 – 398.
- LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej – ROGUEOVÁ, Jaroslava – VAŠŠ, Martin: Slováci vo víre tridsiatych rokov: druhé desaťročie Československej republiky (Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov, XII b), Bratislava : Literárne informačné centrum, 2014.

- LIPTÁK, Ľubomír: Ľavica na Slovensku v 20. storočí. In: Storočie dlhšie ako sto rokov, Bratislava : Kalligram, 1999, s. 235 – 236.
- LIPTÁK, Ľubomír: Úvaha o slovenskej otázke z roku 1969 – Niektoré historické aspekty slovenskej otázky. In: Historický časopis, roč. 41, 1993, č. 4, s. 452 – 461.
- MIKULOVÁ, Marcela: Povinnosť k ideálu alebo romantizmus v slovenskom realizme. In: Reálna podoba realizmu, Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2011, s. 105 – 113.
- MOKREJŠ, Antonín: Duchovní svět F. X. Šaldy. Praha : Torst, 1997.
- PARENIČKA, Pavol: Príspevok k dielu Jána Elena Bora (Ernesta Žatka) do roku 1945. In: MAŤOVČÍK, A. (zost.): Biografické štúdie 25, Martin : Matica slovenská – Biografický ústav, 1998, s. 17 – 27.
- PASSIA, Radoslav: Interpretácia, domestikácia, manipulácia (davisti a F. X. Šalda). In: Slovenská literatúra, roč. 58, 2011, č. 4, s. 358 – 366.
- PATERA, Ľudvík.: Kritické juvenilie Alexandra Matušky. In: Slovenská literatúra, roč. 27, 1980, č. 2, s. 143 – 155.
- PATERA, Ľudvík.: Matušková neznáma práca o J. M. Hurbanovi. In: Slovenská literatúra, roč. 96, 1980, s. 37 – 43.
- PATERA, Ľudvík: Alexander Matuška, Praha : Melantrich, 1985.
- PETRÍK, Vladimír: Matuškové boje o zajtrajšok. In: Romboid, roč. 21, 1986, č. 12, s. 38 – 45.
- PETRÍK, Vladimír: Skupina R-10. In: Romboid, roč. 45, 2010, č. 10, s. 20 – 23.
- PETRÍK, Vladimír: Slovenská kritika v 30. rokoch a F. X. Šalda. In: Hodnoty a podnety. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1980, s. 138 – 150.
- PETRÍK, Vladimír: Tradície a programy (na okraj literárnej kritiky 20. a 30. rokov). In: Romboid, roč. 21, 1986, č. 9, s. 22 – 30.
- PICHLER, Tibor: Etnos a polis : zo slovenského a uhorského politického myslenia. Bratislava : Kalligram, 2011.
- PICHLER, Tibor: Národ, národnosti, štát. In: Historický časopis, roč. 54, 2006, č. 4, s. 569 – 590.
- PICHLER, Tibor: Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí. Bratislava : Veda, 1998.
- ROGUEOVÁ, Jaroslava: Slovenská národná strana 1918 – 1938, Bratislava : Kalligram, 2012.

- ROSENBAUM, Karol: Literárny kritik a „veci národa“. In: Slovenská literatúra, roč. 27, 1980, č. 2., s. 133 – 142.
- ROSENBAUM, Karol: Prínos DAV-u k riešeniu vzťahov Čechov a Slovákov. In: ROSENBAUM, Karol (ed.): DAV, spomienky a štúdie, Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1965, s. 171 – 187.
- ROSENBAUM, Karol: Rezolútny nástup (Matuškove kritické prvotiny). In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 86 – 90.
- ROSENBAUM, Karol: Vzťahy slovenskej a českej literatúry 19. a 20. storočia, Bratislava : Obzor, 1989.
- RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914-1992, Praha: Vyšehrad – Ústav pro studium totalitních režimů, 2012.
- SOLDAN, Ladislav: F. X. Šalda a Alexander Matuška – kritici národního života. Pokus o dvojportrét. In: Literární věda. Sborník prací Filozofické fakulty ostravské univerzity, roč. 155, 1995, č. 2, s. 157 – 162.
- STEHLÍK, Michal: Češi a Slováci 1882 – 1914. Nezřetelnost společné cesty. Praha : Togga, 2009.
- ŠMATLÁK, Stanislav: Dejiny slovenskej literatúry II, Bratislava : LIC, 2001.
- ŠMATLÁK, Stanislav: Pokus o Alexandra Matušku. In: Súčasnosť a literatúra. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975, s. 338 – 349.
- ŠTEVČEK, Ján: Estetika osobnosti (Alexander Matuška). In: Estetika a literatúra, Bratislava: Tatran, 1977, s. 57 – 63.
- ŠTEVČEK, Pavol: Osobnosť v kritickej projekcii. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 4 – 14.
- ŠÚTOVEC, Milan: Krčméry podľa Matušku (a ci skôr: Krčméry u Matušku). In: Membra disiecta litteraria. Literárna veda, literárne umenie a literárny život, Bratislava : VEDA, 2011, s. 47 – 57.
- TARANENKOVÁ, Ivana: Fenomén Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa, Bratislava : Ars poetica, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2010.
- TEPLAN, Dušan: J. E. Bor: Návrat k minulosti (Ku genéze plagiátorskej aféry). In: TEPLAN, D. (zost.): Imitácia – alúzia – plagiát. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Literárne akcenty I, Nitra : UKF, 2014, s. 163 – 207.
- TOMČÍK, Miloš: Alexander Matuška – systematik alebo impresionista? In: Tvorba a kritika (v súčasnej literatúre), Bratislava: Tatran, 1987, s. 209 – 218.

- TOMČÍK, Miloš: Generačne východiská. In: Slovenská literatúra, roč. 17, 1970, č. 1, s. 71 – 85.
- VALČEK, Peter: Archimedov bod (k dialektike formovania eseje Alexandra Matušku). In: Romboid, roč. 22, 1987, č. 6 – 7, s. 59 – 69.
- VANOVIČ, Július: Chvála a skepsa. Kniha o Alexandrovi Matuškovi, Bratislava : F. R. & G., 2007.
- VÁŠŠ, Martin: Slovenská otázka v 1. ČSR (1918 – 1938), Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2011.
- ZAJAC, Peter: Konštrukty romantizmu v českej a slovenskej literatúre. In: Hledání literárních dějin v diskusi (ed. Jan Wiendl). Praha – Litomyšl, 2006, s. 91 – 97.
- ZAJAC, Peter: Slovenské kargo, Bratislava : Kalligram, 2016.

Vybrané udalosti slovenského kultúrneho života v rokoch 1930 – 1938

1930

- Začiatkom roka 1930 v Bratislave vzniká združenie spisovateľov Smer. Podľa svedectva I. J. Marka na zakladajúcej schôdze, ktorá sa uskutočnila 25. januára 1930 v kaviarni Metropol, sa zúčastnili Margita Figuli, Alexander Pogorielov, Štefan Hoza, A. Brezány, Milan Hanko, František Hečko, Ján Letko, M. J. Mora, Milan Pišút a Ilia J. Marko: „*Jednotliví bratislavskí literáti, ktorí sa nemohli pozeráť na prudké zákulisné boje v rozvíjajúcom sa slovenskom literárnom prúde, snažili sa tejto plagiácii čeliť založením literárneho spolku, ktorý by propagoval slovenské kultúrne snaženie, usporiadal literárne a rukopisné večierky, podporoval rozmach slovenskej beletrie a vydával štvrťročne literárny almanach.*“ (MARKO, I. J.: Zápas mladých, Prešov – Bratislava : Nakladateľstvo Čas, 1941, s. 29.)
- Na podnet bratislavského združenia Smer vychádza *Almanach tretej literárnej generácie*. Almanach [...] „*Nevykonan však svoje poslanie, nakoľko bol dosť neucelený a vyšiel priskoro. To bol prvý náš spoločný krok, ktorý síce sa nám dostatočne nezdaril, ale sme boli nim poučení.*“ [BREZÁNY, A.: Literárna skupina Postup (stručný prehľad), Postup, roč. 1, 1934, č. 1, s. 11]. Almanach prezentoval tvorbu členov združenia Smer. Obsahoval príspevky viacerých autorov – J. E. Bora, A. Brezányho, R. Brtáňa, R. Dilonga, A. Dobrotu, J. I. Biskupického, F. Hečka, L. Kupčoka, F. Lendvaya, J. Letkovej, V. Malinovej, I. J. Marka, M. Linharda-Skalického. Úvodné slovo k almanachu napísal B. Müller, známy zo svojich článkov o slovenskej kultúre a politike v *Prítomnosti*. Založenie literárneho združenia Smer a vydanie *Almanachu tretej literárnej generácie* I. J. Marko privolával v kontexte začiatkov skupinových vystúpení tzv. postupistov. Prostredie mladých bratislavských literátov, ktoré na literárnej scéne zarezonovalo až o pár rokov neskôr, sa práve začalo kryštalizovať.
- V Bratislave vychádza prvé číslo časopisu *LUK* (Literatúra, Umenie, Kritika). Šéfredaktorom prvých siedmich čísel literárnokritickej platformy je E. B. Lukáč. Členmi redakčnej rady sú napríklad A. Kostolný, J. Garaj, A. Mráz a J. Lettrich. Časopis vydáva bratislavský Zväz slovenského študentstva nákladom Matice Slovenskej v Turčianskom Sv. Martine. Čoskoro však po personálnych zmenách v úzkom redakčnom kruhu *LUK* mení svoj profil a následne zaniká. V roku 1932 je na stránkach časopisu

zverejnené vyhlásenie: „*Správa Matice Slovenskej oznámila nám listom z 10. t. m., že po výpovednej lehote prestáva byť nakladateľkou časopisu Zväzu slovenského študentstva LUK, s tým odôvodnením, že časopis obsahom svojím presahuje programový rámec činnosti matičnej. Rešpektujúc postavenie Matice slovenskej a jej rozhodnutie, oznamujeme, že sa rozhodli program časopisu nezužovať a postaráme sa, aby po vypršaní výpovednej lehoty časopis vydával Zväz slovenského študentstva vo svojej réžii. Redakcia.*“ Redakcia však svoju činnosť zavŕšila, tretí ročník časopisu už nevyšiel. Kriticky voči LUK-u, a obzvlášť E. B. Lukáčovi ako šéfredaktorovi časopisu, sa vyhraňuje generácia tzv. postupistov.

- V Prahe vychádza prvé číslo časopisu *Elán* s podtitulom „mesačník pre literatúru a umenie“. Časopis rediguje J. Smrek v spolupráci s českým nakladateľom L. Mazáčom. V úvodnom slove J. Smrek píše: „*Ale i keď Elán nehlasá nijaký vlastný umelecký program, i keď nevydáva nijaký krvopotne vyrobený manifest, jednako musí mať tiež svoj program – totiž program pracovný. Formulujeme ho takto: zbližovať autora s obecnstvom, byť kompasom pre čitateľa, byť jeho informátorom v literatúre i v ostatných odvetviach umenia jak domáceho, tak i svetového.*“ (SMREK, J.: Úvodné slovo. In: *Elán*, roč. 1, 1930, č. 1, s. 2). J. Smrek spolu s L. Mazáčom naďalej vydávajú Edíciu mladých slovenských autorov (EMSA), v ktorej v rokoch 1925 – 1937 vychádza 61 zväzkov (napríklad prózy G. Vámoša, T. J. Gašpara, J. Hrušovského, I. Horvátha, poézia J. Smreka, E. B. Lukáča a pod.), zaujímavých aj z výtvarného hľadiska. Knižné obálky navrhujú poprední českí a slovenskí umelci (K. Teige, M. Galanda, M. Benka, J. Alexy a pod.). Ilustrácie viacerých z nich sa objavujú aj na stránkach časopisu *Elán*. Do Smrekového *Elánu* často prispievajú J. E. Bor a T. J. Gašpar, s ktorými A. Matuška v prvej polovici tridsiatych rokov 20. storočia vedie ostré polemiky. Redakcia *Elánu* napokon o pár rokov neskôr odmieta zverejniť Matuškovu kritiku J. E. Bora.
- Alexander Matuška, ako študent FF UK v Prahe, publikuje v českej *Přítomnosti* pod skratkou „rm“ článok *Hra na fujaru a pokrok*. Článok nie je v slovenskom kultúrnom prostredí nepovšimnutý (odmietavé reakcie zverejňujú *Národné noviny* a *Elán*). A. Matuška píše: „*Je mnoho vecí medzi nebom a zemou (slovenským-slovenskou), nad ktorými človeku zastáva a zastane rozum.*“ (MATUŠKA, A.: Dielo I, Bratislava : Tatran, 2010, s. 23.). Slovákom vyčíta „prepolitizovanie“, „preteologizovanie“ a ľpenie na tradícii. Na začiatku pražských štúdií je A. Matuška členom pražského spolku Detvan. J. Kostra toto obdobie komentuje nasledovne: „*Keď sme prišli do Prahy, v Detvane prevládali nacionalistické nálady, ktoré zastierali pohľad na zdrvivujúce slovenské sociálne skutočnosti v čase hospodárskej krízy.*“ (R-10. In: *Slovenské pohľady*, roč. 77, 1961, č. 4, s. 21.).

- Ľudovít Fulla a Mikuláš Galanda publikujú 1. číslo *Súkromných listov*. V slovenskom výtvarnom svete tvoria nerozlučnú dvojicu. V rokoch 1930 – 1932 vydávajú štyri čísla časopisu-katalógu, prvého manifestu moderného slovenského umenia. V oblasti knižnej grafiky spolupracujú okrem iného s J. Smrekom a L. Mazáčom. Avantgardné umenie má však v Bratislave svoje inštitucionálne zázemie. Škola umeleckých remesiel, v ktorej L. Fulla a M. Galanda vyučujú, zahajuje tretí rok svojho pôsobenia (vo výučbe aktívne participujú napríklad J. Funke, J. Horová, Z. Rossman, F. Malý, K. Plicka). Tzv. ŠURka koncentruje prostredie bratislavskej výtvarnej avantgardy úzko prepojené na české kultúrne prostredie.

1931

- Po štrnásťmesačnej prestávke začína opäť vychádzať ľavicový DAV. Časopis preberá pražské nakladateľstvo K. Boreckého, čím je zaručené pravidelné vychádzanie časopisu. O počiatkoch DAV-u redakcia v prvom čísle z roku 1931 poznamenáva: *„Oficiálne verejné mienenie prijímalo tieto pokusy so zhovievavým úsmevom, hoci niektorí jej reprezentanti nevyslovovali zvláštne potešenie nad tým, že existuje tu skupina mládeže, ktorá sa takto »zahráva s ohňom pre náš národ skazonosným«.“*
- V nakladateľstve Litevna v Prahe vychádza *Slovenský literárny almanach* (zost. Š. Letz a D. Chrobák). Svoje texty v almanachu zverejňujú ideovo, esteticky a generačné diferencovaní autori: J. Alexy, V. Beniak, Borin, B. Bratislavský, Š. Bugarová, J. Čajak, T. J. Gašpar, H. Gregorová, M. Haľamová, E. Holéczy, I. Horváth, J. C. Hronský, J. Hrušovský, D. Chrobák, J. Jesenský, Jégé, P. Jilemnický, M. Kavec, P. Kompiš, Š. Krčméry, Kýčerský, Š. Letz, E. B. Lukáč, M. Th. M. (Milan Thomka Mitrovský), J. Nižnánský, L. Novomeský, D. Okáli, E. Podjavorinská, J. Rob Poničan, A. Prídavok, M. Rázus, V. Rolko, V. Roy, E. Rusko, K. Sidor, M. Braxatoris-Sládkovičov, J. Smrek, V. Szathmáry-Vlčková, E. Maróthy-Šoltéssová, J. Gregor – Tajovský, Timrava, K. Urbanovič, G. Vámoš, T. Vansová, V. Wagner, Z. Zguriška, Zora, L. N. Zvěřina, A. Žarnov. Cieľom *Almanachu* je v prvom rade propagovať slovenskú literatúru v českom prostredí. Editori v úvode almanachu uvádzajú: *„Táto kniha, pomenovaná slovenský literárny almanach, má poslanie literárno-propagačné – nepotrebuje komentátorov, lebo je dokumentom a nie manifestom – nie je ani záverečnou bilanciou určitého obdobia slovenskej literatúry, preto patrí v nej slovo iba autorom a nie literárnym historikom (...).“*

- V nakladateľstve L. Mazáča v Prahe vychádza zborník *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká* (zost. J. Smrek). Cieľom zborníka je priblížiť širšej verejnosti základné informácie o slovenskej kultúre (poézia, próza, divadlo, výtvarné umenie). Odborné texty v zborníku zverejňujú napríklad S. Krčméry, M. Pišút, A. Kostolný, A. Mráz a V. Wagner. „*Nám, dnešnej slovenskej generácii* – píše J. Smrek v úvodnom slove – *bola osudom určená úloha staviteľov nového slovenského života.*“ V texte A. Mráza, ktorý autor venuje dejinám slovenského románu, prvýkrát zaznieva výrok o nutnosti rehabilitovať v slovenskom kultúrnom prostredí S. H. Vajanského. Obidve skupinovú slovenské publikácie (*Slovenský literárny almanach* a *Slovenská prítomnosť literárna a umelecká*) vychádzajú v Prahe.
- A. Matuška začína spoluprácu s pražským legionárskym denníkom *Národní osvobození*. V rokoch 1931 – 1932 tu zverejňuje deväť kratších textov, ktoré nezískavajú v tridsiatych rokoch 20. storočia na slovenskej strane prakticky žiaden ohlas. S A. Matuškom na stránkach tohto istého denníka polemizuje najmä J. Šujan. Vtedajšie Matuškovy texty zapadajú okrem iného do sporov o mladú generáciu, ktoré sú v slovenskom kultúrnom prostredí veľmi aktuálne.
- V Bratislave začína vychádzať – a to bez prestávky do roku 1938 – regionalistický časopis *Politika* s podtitulom „nezávislý časopis venovaný otázkam verejného života.“ Založenie časopisu iniciujú Imrich Karváš a Peter Zaťko. Ako píše I. Kamenec: „*Regionalisti vytýkali ústrednej vláde, že nemá pre Slovensko ani po pätnástich rokoch trvania spoločného štátu žiadny konštruktívny program. Odmietavé stanovisko zaujali regionalisti aj k politickým cieľom, metódam a zahraničnej orientácii slovenských autonomistov – v prvom rade ľudákov, s ktorými však mali viaceré spoločné požiadavky hospodársko-sociálneho charakteru. Reformisticko-socialistické hnutie považovali za slabé, nesamostatné a revolučnú činnosť komunistov odmietali ako v slovenskej spoločnosti cudzí a štátu nepriateľský faktor.*“ (KAMENEC, I: Spoločnosť, politika, historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí, Bratislava : Prodama, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2009, s. 19 – 20). V týchto ideových súvislostiach (odpor voči ľudákom a komunistom, hľadanie tzv. „strednej cesty“) je možné časopis *Politika* vnímať ako slovenský pendant českej *Prítomnosti*, do ktorej pravidelne v tridsiatych rokoch 20. storočia prispieval A. Matuška.
- Ľavicová opozícia na pôde pražského spolku Detvan iniciuje vznik komunistického združenia Iskra. Členom Iskry je aj A. Matuška.

J. Kostra spomína: „*Vtedy bola taká obyčaj, že spolok mohol rozvíjať činnosť od chvíle, ako predložil svoje stanovy na schválenie úradom. A keďže bola i obyčaj pomalého úradovania, uplynul celý školský rok, kým nám stanovy zamietli. V »Iskre« sa za ten čas hodne spravilo.*“ (R-10. In: Slovenské pohľady, roč. 77, 1961, č. 4, s. 21). Iskra organizuje napríklad prednášky členov komunistickej strany.

1932

- Valné zhromaždenie Matice slovenskej 12. mája 1932 prijíma návrh na revíziu najnovších Pravidiel slovenského pravopisu (1931). Proti Pravidlám, ktoré do slovenskej pravopisnej normy vniesli početné bohemizmy, vystupujú v skupinovom liste 128 predstaviteľia slovenskej kultúrnej elity. Signatármi listu sú J. Alexy, H. Bartek, J. Smrek, Tido J. Gašpar, M. Urban, I. Horváth, J. C. Hronský, A. Mráz, G. Vámoš a mnohí iní. Kriticky sa k Pravidlám vyjadrujú viacerí autori na stránkach časopisu *Elán*. Spor o pravopisnú normu polarizuje slovenskú verejnosť. J. Smrek na stránkach *Elánu* takto komentuje spor o Pravidlá slovenského pravopisu: „*Nútení sme otvorene povedať i na tomto mieste, že isté kruhy u nás (najmä z generácie hlasistov) hrajú oproti spisovnej slovenčine dvojfarebnú hru. Máme podozrenie, že im naozaj nezáleží na jej existencii.*“ (SMREK, J.: Novým pravopisom? In: *Elán*, roč. 2, 1931, č. 2, s. 2). A. Matuška ešte v roku 1930 z pozície ľavicového kritika výsmešne zhodnocuje slovenské spory o pravopisnú normu: „*Čo sme? (...) Národ filológov? Áno. Ak sa za filológiu majú pokladať ukrutné boje o to, či sa má písať prevrat či prievrat.*“ (MATUŠKA, A.: *Dielo I*, Bratislava : Tatran, 2010, s. 24 – 25). Ďalšie Pravidlá slovenského pravopisu vychádzajú až v roku 1940.
- Vychádza prvé číslo časopisu *Pero* s podtitulom „časopis na riešenie aktuálnych otázok“. Šéfredaktorom je A. Način (pseud. Borin). *Pero* vychádza nepretržite do roku 1938. Združuje mladú prevažne národne orientovanú slovenskú inteligenciu. Do *Pera* prispievajú pritom ideovo diferencovaní autori (napríklad G. Vámoš, V. Clementis, P. Zátka a iní). Redakcia *Pera* si stanovuje nasledovný cieľ: „*1. Vzbudiť chuť po živej a premyslenej práci; 2. Túto prácu umožniť a týmto snažiť sa urobiť koniec nášmu skostnatenému životu, v ktorom hlivíme.*“ S časopisom *Pero* aktívne spolupracuje J. E. Bor.
- Na post šéfredaktora *Slovenských pohľadov* po Š. Krčmérym nastupuje A. Mráz. Nový šéfredaktor čiastočne odstupuje od Krčméryho konceptu „udržiavania kontinuity“ s minulosťou a modernizuje profil časopisu.

A. Mráz odmieta zverejniť v *Pohľadoch* Matuškovu kritiku Borovho *Návratu k minulosti*.

- V Trenčianskych Tepliciach sa koná 1. Zjazd mladej slovenskej inteligencie. Podujatie iniciuje redakcia časopisu *Politika*. Program zjazdu je rozdelený do troch základných tematických blokov: 1. Stanovisko k platnému spoločenskému poriadku, 2. Postavenie Slovenska v ČSR po stránke hospodárskej, politickej a kultúrnej, 3. Stanovisko k dnešnému vedeniu nášho verejného života. Svoje referáty prednášajú napríklad V. Clementis, I. Karvaš, P. Zaťko, A. Kostolný, L. Novomeský a D. Okáli. Ide o prvé skupinové podujatie v tridsiatych rokoch 20. storočia, ktorého cieľom je vypracovať spoločný program napriek ideovej a politickej diferencovanosti slovenských elít. Texty jednotlivých referátov publikuje časopis *Politika*. L. Novomeský sa tu odvoláva priamo na F. X. Šaldu ako odporcu pražského centralizmu. Celkový charakter zjazdu sa stretáva s kritikou autorov združených okolo časopisu *Pero*, ktorí sa považujú za reprezentantov mladej slovenskej inteligencie: „*Nechcem ukazovať na dajaké triedenie v mladej generácii; ale je tu istých desať rokov, ktoré nám priniesli už, keď aj nie odklon od čistej národnej podstaty, určitú vlačnosť, lavírovanie, alebo hádam príklon k národnej indiferentnosti. Týka sa to, pravda, len istej časti najmladšej generácie. (...) I pracovný zjazd mladej generácie v T. Tepliciach bude môcť splniť svoju úlohu, len keď si povšimne toho výstražného hlasu a bude rokovať na základe nekompromisne nacionálnom.*“ (SAHULČÍK, Michal: Boj generačný? In: *Pero*, roč. 1, 1932, č. 4, s. 1 – 2). Autor svoje myšlienky formuluje v intenciách dobovo populárneho hesla T. J. Gašpara „Dajme sa dokopy“. V tom istom roku T. J. Gašpar zverejňuje na stránkach *Pera* článok, v ktorom vykladá svoj návrh zjednotenia kultúrnej slovenskej obce na národnom princípe.

1933

- Vychádza prvé číslo časopisu *Slovenské smery umelecké a kritické* (časopis vychádza nepretržite do roku 1938). *Slovenské smery* sú orgánom Spolku slovenských spisovateľov (SSS). Šéfredaktormi časopisu sú nasledovne D. Chrobák, J. Jesenský a E. B. Lukáč. V tretom ročníku časopisu sú zverejnené referáty, ktoré odznali na prvom Kongrese slovenských spisovateľov. Piaty ročník prináša príspevky, ktoré následne vychádzajú separátne v zborníku slovenských nadrealistov *Áno a nie* v bratislavskom nakladateľstve Eos. *Slovenské smery* v slovenskom kultúrnom prostredí presadzujú teoretické základy formalistického a štrukturalistického zmýšľania (problematike sa venuje najmä M. Bakoš). Napriek strohej grafickej úprave, časopis zásadne modernizuje vtedajšie slovenské kultúrne

dianie. E. B. Lukáč odmieta pritom v druhom ročníku *Slovenských smerov* zverejniť Matuškovu kritiku J. E. Bora, ktorej rukopis považuje za nedohotovený.

- Koncom roka 1933 sa začínajú v *DAV-e* objavovať články viacerých budúcich členov skupiny R-10. A. Matuška publikuje vtedy pod pseudonymom Š. Matúš článok *Causerie o úrovni slovenského katolicizmu*. Michal Chorváth pod pseudonymom F. Pánik zverejňuje v *DAV-e* článok *Otrávená generácia*. Na záver textu poznamenáva: „Daromné sú všetky výhovorky, že sú na vine Česi. Tým ani na um neprišlo robiť expanzívnejšiu politiku, kým ich naši »politici« k tomu nevyzvali a im neodobrili a kým hlúposť a bezradnosť slovenských politikov im neukázala cestu. Nenávidíme ich systém, ktorý oni splodili, nenávidíme školy, ktoré oni odobrujú a ktoré vychovávajú čo deň nových otrávených a otrasených ľudí, čo budú musieť prekonať našu cestu. Nenávidíme a odstránime ich!“ [PÁNIK, F. (Michal Chorváth): *Otrávená generácia*. In: *DAV*, roč. 6, 1933, č. 11 – 12, s. 168].
- R. Dilong zostavuje *Antológiu mladej slovenskej poézie*. Ide o jedno z programových vystúpení básnikov tzv. katolíckej moderny.

1934

- V Bratislave vzniká Spolok mladých slovenských spisovateľov (SMSS). Čestnými predsedami SMSS sú T. J. Gašpar, J. Smrek a A. Žarnov, riadnym členom je M. Urban. „Sám názov SMSS mnohým nekonvenuje. Veľmi dobre vieme, že prečo. Vzniká možnosť konkurencie a nebezpečné ohrozenie ľahko nadobudnutej, neraz pochybnej slávy. Musia sa vynachodiť preto slovíčka ako družina, musí sa posmešne omáľať hlúpa a nechutná fráza, strašiak dušičiek a krajne zažratých konfesionalistov – že sa rodí „nová katolícka moderna.“ (MARKO, I. J.: *Zápas mladých*, Prešov – Bratislava : Nakladateľstvo Čas, 1941, s. 194 - 195). Prostredie mladých bratislavských literátov založením SMSS získava inštitucionálne zázemie. Spolok, ktorého cieľom bolo doložiť sformovanie sa tzv. tretej literárnej generácie, zaniká v roku 1936.
- Vychádza časopis *Postup* (do roku 1935), orgán Spolku mladých slovenských spisovateľov. „Prvý ročník *Postupu* redigovala redakčná rada, pozostávajúca z týchto členov: A. Brezány, R. Dilong, M. J. Mora, P. G. Hlbina, E. Ondrejov, I. Minárik a K. Geraldini. Časopis redigovaný bol v Prievidzi, pretože sa tam zdržoval vtedajší hlavný redaktor *Postupu*, A. Brezány. Prvé číslo *Postupu* vyšlo 20. januára 1934 v nakladateľstve Urbánek a spol. v Trnave.“ (MARKO, I. J.: *Zápas mladých*, Prešov –

Bratislava : Nakladateľstvo Čas, 1941, s. 101). Na stránky Postupu pravidelne prispieva J. E. Bor, literárny kritik skupiny.

- Na stránkach Postupu svoj manifest publikuje efemérne bratislavské voľné združenie Utópia, ktoré sa pridáva k literárnej skupine Postup. „Členovia Utópie schádzali sa v niekdajšom hostinci Českobudějovická bída na Zámočníckej ulici, kde mali svoju miestnosť, ozdobenú obrazmi a maľbami, vyhotovenými členmi tohto združenia. Medzi utopistov chodil Tido J. Gašpar, Janko Alexy, Štefan Polkoráb, nebohý maliar Ivan Žabota, Janko Hrušovský, Emo Bohúň a mnoho iných.“ (MARKO, I. J.: Zápas mladých, Prešov – Bratislava : Nakladateľstvo Čas, 1941, s. 37).
- V DAV-e sa objavuje viacero textov označených skupinovou skratkou R-10 vrátane Matuškových článkov *Posledné slovo v afére bahňanskej* (pod pseudonymom Matúš Donoval), *Básnikovo rendez-vous* (Smrek: *Básnik a žena*) a *O plagiátorskej sláve medzi nami* (oba pod pseudonymom Fedor Tomšič, prvý označený skratkou R-10). V roku 1935 sa na stranách DAV-u označenie už nevyskytuje, a to napriek tomu, že členovia skupiny R-10 naďalej do DAV-u prispievajú.
- Rok 1934 je časom intenzívnej spolupráce A. Matušku s českým nezávislým týždenníkom *Přítomnost*. Kritik tu publikuje rozsiahly literárnokritický cyklus *Portréty slovenských spisovateľov* a odhaľuje plagiátorstvo J. E. Bora. Meno A. Matušku začína v slovenskom prostredí silnejšie rezonovať.
- Matuška dokončuje štúdium na Filozofickej Fakulte Karlovej univerzity v Prahe doktorskou dizertáciou *Vplyv Schopenhauerovej filozofie na Nietzscheho* (filozofický seminár J. B. Kozáka). Súčasne predkladá aj domácu prácu z českoslovenčiny k štátnej skúške učiteľskej spôsobilosti pre stredné školy *Ideológia J. M. Hurbana a jej vzťahy k slovenskej súčasnosti* (literárnohistorický seminár A. Pražáka). 14. decembra 1934 promuje. Pražská skupina R-10 sa začína rozpadávať.

1935

- Rok 1935 je vyhlásený za Rok Ľudovíta Štúra.
- Ľudovít Novák publikuje *Jazykovedné glosy k československej otázke*, v ktorých vykladá a prízvukuje samostatnosť slovenskej kultúrnej identity. Okrem publikácií I. Dérera *Československá otázka* (1935), J. Ciekera *Slovenská otázka na prelome storočí* (1935) a K. Krofty *Vývin národného*

povědomí Čechů a Slováků (1935) ide o kľúčový text z tridsiatych rokov 20. storočia k problematike „slovenskej otázky“. Kniha pritom predstavuje zásadný príspevok k vedeckému uchopeniu problematiky „slovenskej otázky“, doteraz mnohokrát privolávanej v publicistike. Ako poznamenáva autor: „Všetky myšlienky o problémoch spolunažívania Čechov a Slovákov tvoria teda sústavu myšlienok, ktorú nazývame československou otázkou. (...) S programovým charakterom takých myšlienkových sústav, ako sú nacionálne ideológie, súvisí teda nerozlučne ich dynamická povaha. Sú akoby v neustálom pohybe, čo umožňuje nielen ich pružnosť, ale aj samú existenciu.“ (NOVÁK, L.: Jazykovedné glosy k československej otázke. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1935, s. 52 – 53). Autor prekračuje rámec jazykovedy, zameriava sa na široko chápanú kultúru. Publikácia vyvolávala značný ohlas – na Novákovú monografiu priaznivo reaguje napríklad F. X. Šalda: „*Ludovít Novák kreslí před čtenářem československou otázku s klidnou věcností a průkazností, bez bengálu a jiné křiklavé frazistiky, a osvětluje ji nově právě jako lingvista.*“ (ŠALDA, F. X.: Československá otázka v novém osvětlení. In: Šaldův zápisník VIII (1935 – 1936), Praha : Československý spisovatel, 1994, s. 96 – 104).

- T. J. Gašpar sa stáva držiteľom československej štátnej ceny za literatúru. A. Matuška na stránkach *Přítomnosti* a komunistického *Ludového denníka* kritizuje nielen jeho prózu (*Portréty slovenských spisovatelův*), ale aj kultúrnu koncepciu (*Usmernenie v slovenskej literatúre, O čom je reč?*).
- A. Matuška sa obracia na A. Štefánka, vtedajšieho ministra školstva a národnej osvety, s prosbou o pridelenie postu stredoškolského profesora v Bratislave: „*Chcel by som vedľa profesúry pracovať aj inak a tu, v Banskej Bystrici, to není dobre možné; ešte menej možností by som mal mimo Bratislavu v ktoromkoľvek inom slovenskom meste, do ktorého by ma prípadne mohli zadeliť. Dosiaľ som nevyučoval a nie som ešte úplne hotový so štúdiami. (...) Jestli je to možné, prosím Vás, pán minister, aby ste v tejto veci zakročil.*“ (MATUŠKA, Alexander – ŠTEFÁNEK, Anton, SNK LA, sign: 42 K 26).
- A. Matuška vyučuje na Štátnom učiteľskom ústave v Leviciach (nepretržite do roku 1938).

1936

- Na prelome mája a júna sa v Trenčianskych Tepliciach koná Kongres slovenských spisovateľov. Rokovania sa zúčastňuje takmer 200 spisovateľov, novinárov a kultúrnych pracovníkov. Spisovatelia podpisujú

spoločnú rezolúciu, ktorej cieľom je upresniť postavenie slovenskej kultúry v širšom (československom, no napokon i medzinárodnom) rámci: „*Prvý kongres slovenských spisovateľov zišiel sa v dobe, ktorá ťarchou svojich životných, osudových problémov vyžaduje od nás jasné a burcujúce slová. (...) Slovenskí spisovatelia zostávajú verní borbe za slobodu a veľké ideály ľudstva, ktoré pomáhali tvorcom našej kultúry zabezpečiť národný dnešok. Sme odhodlaní brániť vydobyté hodnoty slobody, nech by už na ne siahali barbarský nepriateľ alebo jeho spojenci tu, či v zahraničí. Budeme tak robiť v priateľskej družbe so spisovateľmi českými, nám najbližšími, ako rovní s rovnými. Cítíme spoluzodpovednosť za osud nášho československého štátu a slovenského národa, a preto budeme počúvať na jeho hlas a volanie po šťastí a novej ľudskosti. (...) V tom je naše historické poslanie, tým včleňujeme slovenský národ do svetového kultúrneho a spoločenského dejstvovania, a staviame ho na stranu kultúrnej pokročilosti veľkých národov.*“ [CHMEL, Rudolf (ed.): Kongres slovenských spisovateľov 1936, Bratislava : Tatran, 1986, s. 111]. Rezolúciu podpisuje medzi ostatnými A. Matuška, ktorý sa zúčastňuje aj diskusie k referátu L. Novomeského: „*Veľmi dobre prízvukoval L. Novomeský to, ako sa cudzie vplyvy u nás nikdy nestali produktom, ale vždy len vzorom, predlohou.*“ (Tamže, s. 87).

- Vychádza prvé číslo časopisu *Prameň*. Spolu s K. Geraldinim časopis vydáva R. Dilong. Časopis je platformou príslušníkov tzv. katolíckej moderny a zaniká v roku 1937. Ako poznamenáva V. Jaksicsová, príčinu zániku časopisu treba hľadať v nízkej umeleckej kvalite tejto revue „pre literatúru, umenie a kritiku.“ (JAKSICSOVÁ, Vlasta: Kultúra v dejinách, dejiny v kultúre. Moderna a slovenský intelektuál v siločiarach prvej polovice 20. storočia, Bratislava : VEDA, 2012, s. 112).
- A. Matuška definitívne završuje štúdium na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe druhou štátnou skúškou.

1937

- Z iniciatívy M. Bakoša a I. Hrušovského vzniká v Bratislave na schôdzke v kaviarni Metropol Spolok pre vedeckú syntézu. Členovia spolku sú orientovaní na antispiritualistické smery modernej vedy a novopozitivismus, v slovenskom kultúrnom prostredí propagujú ruský formalizmus a pražský štrukturalizmus. Ich činnosť je úzko prepojená so slovenským avantgardným hnutím, ktoré sa koncom tridsiatych rokov začína tak esteticky aj teoreticky kryštalizovať.

- Zomiera F. X. Šalda. Slovenská kultúrna verejnosť sa lúči s českým literárnym kritikom na stránkach viacerých kultúrno-spoločenských a literárnych časopisov.
- Matuška dopisuje monografiu *Vajanský prozaik*, ktorú publikuje knižne v roku 1946 v nakladateľstve Zenit. V úvode k vydaniu z roku 1946 poznamenáva: „»Novej Európy« sa báť teraz netreba, a tak autor vydáva svoju starú štúdiu dnes – v nezmenenej podobe. Ale Slováci nie sú noví, povie priaznivec, sú starí, pozor na nich! Priaznivcom toľko: nech sú Slováci starí a prastarí, to nič; hlavne je, že možno zasa slobodne povedať svoju doloženú mienku a slobodne ju brániť.“ (MATUŠKA, A.: Dielo I, Bratislava : Tatran, 2010, s. 139).

1938

- Koncom roka 1938 A. Matuška nastupuje na post učiteľa na Štátnom reálnom gymnáziu v Bratislave. V *Prítomnosti* publikuje článok *Česká a slovenská literatúra*.
- Vychádza trojčísle *Slovenských smerov umeleckých a kritických*, následne publikované separátne ako zborník slovenskej avantgardy *Áno a nie*. A. Matuška tu uverejňuje stať *K Vajanského slovníku*, v ktorej zdôrazňuje anachronickosť štylistických prostriedkov Vajanského prózy. Zborník ponúka prehľad avantgardnej poézie (R. Fabry, V. Reisel, A. Breton, T. Tzara, P. Eluard, J. Lenko a iní), teoretických a kritických statí (J. Mukařovský, M. Bakoš, J. Tyňanov, R. Jakobson, M. Považan, A. Matuška a iní) a obsahuje viaceré reprodukcie výtvarných diel (Tojen, J. Štyrský, R. Fabry). A. Matuška týmto definitívne potvrdzuje svoju príslušnosť k pokrokovému a ľavicovému prostrediu.